

EURÓPAI TUKOR EUROPEAN MIRROR

A Nemzeti Közszerológati Egyetem tudományos folyóirata
Journal of the National University of Public Service

A LAPSZÁM TARTALMÁBÓL

TANULMÁNY

Végh Marcell Zoltán: A 2008-as válság hozadékai az EU számára:
gazdaságpolitikai koordinációból gazdasági kormányzás

Czeczeli Vivien: Az expanzív monetáris politika és a pénzügyi
buborékok interakciója

Gál Gábor: Új játék, új szabályok

ESSZÉ

Gyurgyák János: Európa alkonya?

KÖNYVISMERTETÉS

Kovács Olivér: A kritikai gondolkodás legyen örök

XXII. évfolyam, 2. szám | 2019

EURÓPAI
TUKÖR EUROPEAN
MIRROR

Európai Tükör
A Nemzeti Közzolgálati Egyetem tudományos folyóirata

Főszerkesztő: Kecsmár Krisztián

A szerkesztőbizottság elnöke: Koller Boglárka

A szerkesztőbizottság tagjai:

Arató Krisztina	Ladislav Cabada
Balogh Csaba	Martonyi János
Baranyai Gábor	Navracsics Tibor
Christian Schweiger	Nyikos Györgyi
Csehi Zoltán	Olga Gyárfásova
Fehér Miklós Zoltán	Palánkai Tibor
Fóris György	Pap András László
Gazdag Ferenc	Papp Tekla
Győri Enikő	Pásztor Szabolcs
Halmi Péter	Simonné Gombos Katalin
Hegyaljai Mátyás	Somssich Réka
Jobbágy Zoltán	SzecsKay András
Kaló József	Takács Szabolcs
Karin Liebhart	Zupkó Gábor

Felelős szerkesztő: Pásztor Szabolcs

A szerkesztőség címe: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

A szerkesztőség e-mail-címe: europaitukor@uni-nke.hu

A folyóirat weboldala: netk.uni-nke.hu

Megjelenik évente négy alkalommal.

Kiadó: Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó,
a Nemzeti Közzolgálati Egyetem könyv- és lapkiadója

Olvasószerkesztő: Balla Nóra, Szarvas Melinda

Nyelvi lektor: Gergely Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Fehér Angéla

A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető

Nyomdai kivitelezés: Nordex Nonprofit Kft.

ISSN 1416-6151 (print)

ISSN 2560-287X (online)

Tartalom

A Spitzenkandidat-rendszer tündöklése és bukása?	5
--	---

TANULMÁNY

Végh Marcell Zoltán: A 2008-as válság hozadékai az EU számára: gazdaságpolitikai koordinációból gazdasági kormányzás	7
Marton Ádám: A fiskális kiigazítás sikerességének megítélése – politikai gazdaságtani megközelítés.	27
Czeczeli Vivien: Az expanzív monetáris politika és a pénzügyi buborékok interakciója	45
Gál Gábor: Új játék, új szabályok: Az e-kereskedelemmel kapcsolatban alakuló európai versenyjogi gyakorlat	63

ESSZÉ

Gyurgyák János: Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában	89
---	----

KÖNYVISMERTETÉS

Braun András: Divergencia vagy konvergencia?	105
Kovács Olivér: A kritikai gondolkodás legyen örök	109

KONFERENCIABESZÁMOLÓ

Kollárik Ferenc – Nemes Zsófia: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolájának Első Nemzetközi PhD-konferenciája	117
---	-----

A Spitzenkandidat-rendszer tündöklése és bukása?

Mint ismeretes, a rátóti csősz egyszer a mezőn egy hamvas úritököt talált. Mivel nem tudta kitalálni, hogy mi lehet, elvitte a faluházára, ahol éppen együtt volt a kupaktanács. Mikor a csősz a tököt letette az asztalra, az előljáró urak is mind elszörnyülködtek, hogy vajon mi lehet az. A végén a bíró is beleszólt: ahogy a formája is mutatja semmi más nem lehet csak tojás. Persze, hogy tojás! Ezt támasztotta alá az a tény is, hogy az öreg csősz elmondása szerint egészen meleg volt, amikor a tarisznyájába tette és egy idegen csikó is bitangolt a határban. Viszont ha csikótojás, akkor már csak azt kellett kitalálni, hogy mitévők legyenek. Ki kell költeni – jött a felvetés. A gond csak az volt, hogy a rátóti lovak nem tojnak, tehát nem is költenek. Így a bírónak az a pazar ötlete támadt, hogy akkor a rátóti tojást költsék ki a rátóti kupaktanács. Így is tettek. Jó példának okáért először a bíró ülte meg a tojást, utána meg a többiek. Bizony még ma is ülne rajta valaki, ha a szomszéd falukban rebesgetni nem kezdték volna, hogy a rátóti kupaktanácsra rázárul a csikótojás. Erre aztán az előljárók zúgolódni kezdtek, hogy ők bizony nem ülik tovább senki lova tojását. A bíró azonban szentül meg volt győződve, hogy a kiscsikó már mozog, míg a többiek inkább a tojásból áradó szagra panaszkodtak. Mindenki a saját igazát védte. Végére is megállapodtak abban, hogy a záptojást kiviszik a határra és onnan egy dombról annak a falunak az irányába gurítják, amelyik a rátóti tanács kiszólásában leginkább serénykedett. A bíró legurította a csikótojást, ami a domb alján belegurult egy galagonyabokorba, amelyből kiugrott egy pici nyúl és elszaladt. A dombon a bíró szomorúan mormogta magában: nem megmondtam, hogy a csikó már mozog? Miért is nem ültük türelemmel még egy-két napig azt az istenadta csikótojást?!

Nehéz nem párhuzamot vonni a többszöri, többnapos „EU top job” kiválasztási folyamat első hivatalos lépcsőjének számító ülések és a csikótojást érintő történet között. Habár az Osztrák–Magyar Monarchia tavaly kerekén száz évvel ezelőtt szűnt meg hivatalosan létezni, a magyar nyelv nemrég mégis egy német eredetű jövevényszóval gazdagodott. A Spitzenkandidat, azaz a csúcstelölt fogalom eredete tehát német – nemcsak etimológiai, hanem alkotmányos berendezkedési szempontból is – és ha nem is a mezőn találták, egy biztos, nem is a Szerződéseken. Kijelenthető, hogy az elgondolás miszerint az európai parlamenti választásokat megnyerő EP politikai formációja adja az Európai Bizottság következő elnökét egy Szerződéseken kívüli elgondolás. Míg a Szerződések valóban előírják azt, hogy az „európai parlamenti választások figyelembevételével” kell az Európai Tanácsnak a Bizottság elnökének személyére javaslatot tennie az Európai Parlamentnek, semmi nem írja elő, hogy ez a jelölt kizárólag az érintett EP-frakcióból kerülhet ki. Vitathatatlan, hogy a lisszaboni szerződés égisze alatt az első bizottsági elnököt, a luxemburgi Jean-Claude Junckert a Spitzenkandidat elgondolás alapján választották meg. Úgy néz ki, hogy a Spitzenkandidat-rendszerből most azonban nem bújt elő egy csúcstelölt bizottsági elnök, hiába bábáskodtak felette többen is. Miután a többszöri, többnapos folyamat már kezdett felettébb kínossá válni – mégiscsak az egész Európai Unió összes vezetője több napon keresztül egy épületben ücsörgött Brüsszelben

a Schuman téren – legurult az a bizonyos tojás a dombról. Hogy egészen pontosan mi ugrott ki belőle azt még nehéz megjósolni. Egy biztos, az Európai Parlament, ha szűken is, de már áldását adta rá. És ez már történelem, a többi viszont a jövő, amely feldolgozásából az *Európai Tükör* is ki fogja venni a részét.

Kecsmár Krisztián
főszerkesztő

Végh Marcell Zoltán

A 2008-as válság hozadékai az EU számára: gazdaságpolitikai koordinációból gazdasági kormányzás

Yields of the Economic Crisis of 2008 for the EU: From Economic Policy Coordination to Economic Governance

A 2008-ban kitört pénz- és tőkepiaci válság felkészületlenül érte az Európai Unió gazdaságát, amelynek tagállamai nagyban eltérő módon reagáltak a világgazdasági hatásokból eredő aszimmetrikus gazdasági sokkokra. A korábbi gazdaságpolitikai koordinációs mechanizmusok elégtelennek bizonyultak a válsághatások kezeléséhez és a stabil intézményrendszeri működés fenntartásához, így a válságfolyamatok hatására folyamatos intézményi reformok indultak meg, amelyek részben a Stabilitási és Növekedési Paktumot kívánták korszerűsíteni. A reformlépések azonban a tagállamok részleges vagy többségi ellenállásával szembesültek, így ratifikálásuk féloldalassá vált. Jelen tanulmány a válság hatására fogant, a gazdasági kormányzás előkészítését célzó reformlépéseket elemzi, rámutatva arra, hogy a válság enyhülésével a Bizottság reformlendülete alábbhagyott, így az a gazdaságpolitikai koordinációs rendszer megváltoztatása pedig csak részeredményeket hozott.

Kulcsszavak: európai integráció, gazdaságpolitikai koordináció, euróválság

The global financial crisis starting in 2008 found the economy of the EU unprepared. Member States reacted to the globally-rooted asymmetric economic shocks in a vastly differing way. Previously accepted coordination mechanisms were proven ineffective in mitigating crisis effects and upholding stable institutional functioning. Thus various institutional reforms were implemented due to the lasting consequences of the crisis, mostly focusing on modernising the Stability and Growth Pact. However, modernising attempts faced partial or general indifference of member states, rendering ratification

partial, as well. The present study analyses reform steps preparing for the introduction of economic governance, also pointing out that the modernisation of economic coordination only resulted in partial success as the Commission's modernising efforts feebled with the fading away of the crisis.

Keywords: economic integration, economic policy coordination, Eurozone crisis

Bevezetés

A 2007-ben kezdődött, majd 2008-ban globálissá vált pénz- és tőkepiaci válság folyamánaira és súlyosnak bizonyuló következményeire az Európai Unió intézményrendszerének is reagálnia kellett, hiszen a közös intézmények még nem állták ki a válságok és a komoly gazdasági visszaesések próbáját, és így a tagállamok és a közös intézmények számára nem jött még létre egységes válságkezelő eszköztár. A bankok tökemegfelelési helyzetének gyors romlása és az ennek következményében általánossá váló hitelezési passzivitás, a lassuló gazdasági növekedés, a megnövekedő államháztartási kiadások és a kezdetben dezinflációs, később deflációs folyamatok közvetve vagy közvetlenül valamennyi tagállamot veszélynek tették ki. Ennek következményeként 2010-től a gazdasági integráció egészét tekintve elhúzódó válságkezelési folyamatok elégtelen, a válságot megelőző szinthez képest alacsonynak mondható gazdasági növekedés és a magas munkanélküliség vált általánossá. A válság kitörésének évében, 2008-ban létrejövő, gazdaságélénkítésen, munkahelymegőrzésen és -teremtésen, valamint időszakos versenyszabályozási (állami támogatás) mentességek nyújtásán alapuló első válságkezelő törekvések egyrészt az elvárt gazdaságstabilizáló hatásukat tekintve elégtelennek bizonyultak, másrészt pedig katalizálták a költségvetési pozíciók romlásának folyamatát is. Mindezen történések az EU gazdaságpolitikai koordinációs rendszerét is folyamatos reformkényszer alatt tartották, aminek következtében 2010-re elkerülhetlenné vált a tagállamok fiskális fegyelmét, a gazdaságpolitikai kooperáció erősítését és a fiskális szabályok harmonizációját szolgáló reformjavaslatok folyamatos, lépésről lépésre történő megvalósítása. Ezen tanulmány a Stabilitási és Növekedési Paktum rendelkezéseit megújító, valamint az azokon túl is mutató, gazdasági kormányzáshoz kapcsolódó reformokat és egyéb fiskális politikai változásokat mutatja be, azonban nem tér ki a közös európai pénzalapok létrejöttére, sem az uniós válságkezelésben leginkább meghatározó szupranacionális szerv, az Európai Központi Bank mandátumának, szerepének és eszközeinek változására. A gazdaságpolitikai koordináció változását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a reformlépések implementálási sebessége a válság enyhülésével lassul, az EU döntéshozó szervei a tagállamok közti gazdasági kapcsolatok és a gazdaságpolitikai koordináció elmélyítésének történelmi esélyét pedig elszalasztják. A reformok fiskális fegyelmet kikényszerítő ereje pedig gyenge maradt, hiszen az újonnan létrejött eljárások hiába teszik lehetővé a makroökonómiai egyensúlytalanságok finomhangolását, rendre ugyanazon tagállamokat szankcionálják, mint a korábbiak.

A Stabilitási és Növekedési Paktum létrejötte

Az európai gazdaságirányítás elsődleges szabályrendszere, a Stabilitási és Növekedési Paktum (Stability and Growth Pact, a továbbiakban: SGP vagy Paktum) 1998. július 1-jén lépett hatályba, az 1996-os dublini csúcás és a 1992-es maastrichti szerződés (hivatalosan: Szerződés az Európai Unióról) folyományaként (CoEC, 1992). A megállapodás valamennyi EU-tagállamra érvényes, és feladata a tagállamok fiskális ellenőrzése annak érdekében, hogy azok az SGP céljait közép- és hosszú távon meg tudják valósítani. A Paktum korlátokat fogalmazott meg a tagállamok államadósság- és költségvetési hiány szintjeire vonatkozóan (60% és 3%-ban rögzítve azokat), ezenfelül felügyeleti mechanizmusokat definiált, valamint a normáktól eltérő fiskális magatartás gyakorlása esetén korrekciós mechanizmusokat is megfogalmazott, túlzottdeficit-eljárás (excessive deficit procedure, a továbbiakban: EDP) néven (Horváth–Szalai, 2004). A különböző tagországok gazdasági ciklusait koordináló fiskális szabályrendszer elméleti alapjait Theo Waigel német pénzügyminiszter fektette le, méghozzá az infláció ellen való hatékony fellépésnek eszközeként (Artis–Winkler, 1998). Ennek szellemében a német közgazdaságtani gondolkodás ezáltal nagyban pártolta az SGP létrejöttét, és általa a fiskális fegyelem megerősítését, méghozzá az infláció „importálásának”, határokon keresztül terjedésének elkerülése érdekében. Érvelésüket alátámasztja az az állítás, hogy a maastrichti kritériumrendszer teljesítésével és a közös valuta bevezetésével nem szűnik meg az adott tagállam fiskális értelemben vett felelőssége az integráció többi államával szemben, hanem az a gazdasági kooperáció további időszakában is fennáll (Stone–Gent, 2006).

Az SGP első komolyabb reformja 2005-ben német és francia politikai nyomásra történt meg, és sok szempontból a változások a korábbi előírások és feltételrendszer lazításaként értelmezhetők, ugyanakkor a megújult gazdasági keretrendszer számottevő flexibilitást is adott a tagállamok számára. Az új szabályok értelmében, az SGP megelőző ágára vonatkozóan vezették be az országspecifikus középtávú költségvetési célok (medium-term budgetary objectives, MTO) rendszerét, amely tekintetbe veszi az adott tagállam aktuális költségvetési pozícióját és fenntarthatósági kockázatait is, és ennek függvényében állapítja meg az egyes tagállamokra vonatkozó minimális éves költségvetési célokat. Ezenfelül 2005-től kezdve a korai figyelmeztetési rendszer keretében az Európai Bizottság önállóan is véleményt fogalmazhat meg, kifejtve azokat a lépéseket, amelyek teljesítésével a tagállamok elérhetik a deklarált középtávú költségvetési céljaikat. Másként megfogalmazva, kockázatos vagy a normáktól eltérő fiskális viselkedés észlelése esetén még abban az esetben is képes az Európai Bizottság (European Commission, a továbbiakban: Bizottság vagy EC) nyomást gyakorolni az érintett tagállamra, ha az államadósságra és a költségvetési hiányra vonatkozó sarokszámok teljesülése nem sérül, de a magatartás a többi tagállam fiskális stabilitására kockázatot jelent. Az SGP korrekciós ágát megújító lépések procedurálisan és összegszerűen is pontosították a túlzottdeficit-eljárás során kiszabható büntetések nagyságát (European Commission, 2005). Összességében a reform az egyszerű szabályok irányából az összetett gazdasági szakértelem alkalmazásának irányába fordult, ugyanakkor a részletszabályok számossága az alapvető szabályok megkerülésére is használható, ezért az SGP sikerességét kizárólag a szabályok implementálásának következetessége teremtheti meg (González-Páramo, 2005). Mindez a folyamat úgy is tekinthető, hogy a tagállamok részleges felmentést kaptak a túlzottdeficit-eljárás

teljesítése alól: a deficitszámok következetes betartása sokkal kevésbé számított a reformcsomag életbelépését követően fontosnak, azaz a Waigel-féle koncepció kikényszerítő ereje jelentősen csökkent (Bagus, 2010).

A válságra adott első reakciók (Euró Plusz Paktum, Hatós Csomag)

Ahogy az EU válságát feldolgozó szakirodalom (Halmai, 2011; Krugman, 2012; Gyórfy, 2013; Pisani-Ferry, 2014) megállapítja, a fentiekben jellemzett gazdaságpolitikai koordinációs mechanizmus a 2008-as válságfolyamatok kiéleződése idején az aszimmetrikus sokkok elnyelésében egyértelműen rosszul szerepelt. Ezt az támasztja alá, hogy a tagállamokat jelentősen eltérő mértékben érintették a gazdasági válság hatásai, a válságkezelésre fordítható tagállami forrásokban is számottevő különbségek mutatkoztak, és mindezek következményeként a tagállamok egy csoportja olyan tartós recesszióba esett, amelyet alacsony gazdasági növekedés, romló versenyképesség és magas munkanélküliség hármasa jellemzett. A helyzet orvoslására, a gazdasági növekedés beindítására, valamint a versenyképességi különbségek csökkentésére számos intézményrendszeri változás lépett életbe a válság éveit alatt, a fiskális keretrendszer szabályozása csupán az egyike ezeknek. 2011-ben lépett hatályba a Paktum soron következő reformtervezete is, amelynek fő célja a korábbi szabályok helyreállítása volt annak érdekében, hogy a gazdaságpolitikai koordináció visszaszerezze integrációt erősítő hatásait. A reformcsomag céljai közé tartozik a versenyképesség erősítése, a foglalkoztatás bővítése, a közpénzügyek fenntarthatóságának biztosítása és a pénzügyi stabilitás elérése, illetve ötödik javítandó területként célként tűzi ki az adópolitikák koordinációját is. Ezen változásokat számos más, azokat erősítő intézkedés is kísérte: ilyenek az Európai Unió növekedési stratégiáját megfogalmazó Európa 2020 stratégia vagy a gazdaságpolitikai koordináció színterül szolgáló koordinációs mechanizmus, az Európai Szemeszter (Holler–Reiss, 2011). A későbbiekben tárgyalt reformcsomagok valódi tartalmát áttekintve azonban láthatjuk, hogy a reformkonceptió eredeti céljai jelentősen csorbultak a tényleges hatálybalépésük során.

Az SGP reformja több lépésben valósult meg, ezek közé sorolható az Euró Plusz Paktum (Euro Plus Pact, EPP), a Hatós Csomag (Six-Pack) (lásd a jelen pontban) és a Kettes Csomag (Two-Pack), valamint a Költségvetési Kompakt (European Fiscal Compact, EFC) (amelyeket a következő pontban részletezek).

2011-ben lépett hatályba az Euró Plusz Paktum, amely csupán egy kormányközi megállapodást jelöl, azonban azt nem fogadta el az összes tagállam, hiszen Csehország, az Egyesült Királyság, Horvátország, Magyarország és Svédország nem ratifikálta ezt a megállapodást. Ugyanakkor számos, a közös valutát nem használó tagállam, mint Bulgária, Dánia, Lengyelország és Románia is a ratifikáló országok csoportjába tartozik. A részt vevő tagállamok arról döntöttek, hogy az újonnan lefektetett fiskális keretrendszeren belül megerősítik az együttműködésüket, ezenfelül strukturális reformokat hajtanak végre a versenyképesség erősítése, a fiskális stabilitás megőrzése, valamint a foglalkoztatás növelése érdekében. Az aláíró országok továbbá megerősítették azon szándékukat, hogy az SGP adópolitikai koordinációs javaslatait is implementálják. A Paktum a fenti területeken ajánlások széles körét fogalmazza meg, amelyből a részt vevő tagállamok kormányai önálló döntési jogkörük alapján ültethették át a közösen elfogadott javaslatokat

saját nemzeti joganyagukba. A teljességre nem törekedve, az Euró Plusz Paktum versenyképességet erősítő megállapításai között találunk:

- a bérek indexálására vonatkozó előírásokat,
- iparágak liberalizációját,
- infrastruktúra- és oktatásfejlesztési javaslatokat, valamint
- a K+F tevékenységek erősítését.

A foglalkoztatást fejlesztő elvek közé tartozik:

- a „flexicurity”-modell kiterjesztése,
- az élethosszig tartó tanulás támogatása és
- az élők munkaterheinek csökkentése.

Ezenfelül a pénzügyi stabilitás és a közpénzügyek fenntarthatósága olyan intézkedésekkel biztosítható, mint:

- a nyugdíjkorhatár várható élettartamhoz való igazítása,
- a korai nyugdíjazási lehetőségek visszaszorítása vagy
- az egészségügyi ellátó rendszer költséghatékonyságának javítása.

Az adópolitikai koordinációs javaslatok fő fókusza pedig a vállalatok társasági adóalapjának egyeztetése annak érdekében, hogy visszaszorítsák az unión belüli adóversenyt, továbbá az adóelkerülési gyakorlatok ellen is javaslatokat fogalmazott meg az Euró Plusz Paktum (European Commission, 2011a).

Az Euró Plusz Paktum részletszabályai jelentősen messzebb kerültek az eredeti, Versenyképességi Paktum néven ismertté vált, elsősorban az európai bérszint általános csökkentésén alapuló versenyképesség-növelő koncepció főbb irányelveitől, hiszen egyrészt nem sikerült egyezségre jutni a tagállamok közti egységes társasági adóalapról, másrészt a német mintára az alkotmányba rögzített adósságfékelt rendszer is kimaradt a megállapodásból csakúgy, mint a bérindexálás teljes eltörlése (Loth, 2015). Más, kritikusabb értelmezésben (Gros, 2011) az Euró Plusz Paktum csupán látszatintézkedéseket jelent annak érdekében, hogy elterelje a figyelmet a görögországi fiskális katasztrófa kétes kezeléséről, hiszen csupán a kívánatos gazdaságpolitikai javaslatokról született megállapodás, de azok tényleges joganyagba való ültetésére a tagállami kormányok részéről mérsékelt fogékonyság mutatkozott. Ezt 2015-ös állásfoglalásában az Európai Bizottság is megerősítette, miszerint az Euró Plusz Paktum alvó, inaktív fázisba került, azaz elveit nem alkalmazzák aktívan a tagállamok. Az Euró Plusz Paktum előírásait az állásfoglalás az Európai Szemeszter részévé célozta volna tenni, ennek kezdő dátumát jelentő momentumot pedig 2017. júniusra becsülte (EPSC, 2015).

Hatos Csomag néven vált ismertté a Stabilitási és Növekedési Paktum következő megújítási kísérlete, amely közel egyéves egyeztetési folyamatot követően, 2011. decemberben került végleges és elfogadott formába. A hat szabályozási pontot összefoglaló csomag közös fő célja a tagállamok szabálykövető magatartásának erősítése az SGP meglévő előírásainak módosítása nélkül. Ezenfelül a Hatos Csomag makrogazdasági egyensúlytalanság miatti eljárások néven egy új gazdaságpolitikai előrejelző és monitoringrendszer alapjait is lefekteti, amely révén a közös intézmények a tagállamok fiskális szabálykövetésén kívül a makroökonomiai folyamatok felügyeletét is magukban foglalják. Az öt rendeletből

és egy irányelvből álló Hatos Csomag hatálybalépéséről szóló sajtótájékoztató (European Commission, 2011b) kiemeli, hogy 2011. decemberben a 27-ből 23 tagállam állt túlzottdeficit-eljárás alatt, ami mindenképp indokoltta teszi a tagállamok szabálykövető magatartásának erősítését. A Hatos Csomag elfogadását követően azonnali szankciók lépnek életbe abban az esetben, ha túlzottdeficit-eljárás esetén valamelyik tagállam nem hoz költségvetési hiányt javító intézkedéseket, vagy nem implementálja az ECOFIN által megfogalmazott előírásokat. A döntéshozók a szankcionálási rendszer szigorításától remélték a fiskális fegyelemre vonatkozó előírások betartatását: a szankciókról és a bírság megállapításáról az ECOFIN és a Bizottság együttesen rendelkezik, és azok automatikusan életbe is lépnek minden esetben, kivéve, ha a tagállamok minősített többsége ez ellen szavaz. A költségvetési deficithez kapcsolódó szabályokat az államadósságra vonatkozó előírások követik: ezek legfontosabb eleme, hogy 60% feletti GDP-arányos államadósság esetén a túlzottdeficit-eljárás indítása automatikussá válik abban az esetben, ha a GDP-arányos államadósság 60%-ot meghaladó része évente legalább annak 1/20-ával nem csökken (European Commission, 2011b). Tekintve, hogy a tagállamok többsége a Hatos Csomag elfogadásakor is túlzottdeficit-eljárás alatt állt, ez a lépés komoly, azonnali hatályú adósságleépítési program elindítását, azaz széles körű fiskális konszolidációt írt elő a tagállamok számára, elzárva az utat a tagállami költségvetések által finanszírozott gazdaságösztönző politikák elől. Ugyanakkor elméleti közgazdaságtani nézőpontból nem egyértelmű, hogy az adósságfék intézményéből adódó piacnyugtató hatás erősebb-e, mint az állami intervenciók előírászerű elmaradásának destabilizáló ereje.

Az SGP preventív ágát érintő reformok a Hatos Csomag intézkedésein belül a makrogazdasági egyensúlytalanságok rendszeréhez kapcsolódtak. A korábbi években ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy nem csupán a csapongó fiskális politika képes veszélyeztetni a gazdasági integráció stabilitását, hanem egyéb egyensúlytalanságok is. A fiskális fegyelem megőrzése érdekében a Hatos Csomag automatikusan életbe lépő korlátokat definiál az állami kiadások növekedésére vonatkozóan azon tagállamoknak, amelyek nem érték el a középtávú költségvetési céljaikat, továbbá az előírások a túlzottdeficit-eljárás során maximálisan kiszabható büntetést is megállapítják, méghozzá a GDP 0,2%-ban. Ez az összeg a kiigazítás többszörös elmaradása esetén szabható ki, nem kamatozó betételhelyezés formájában, ami további, sorozatos nemteljesítés esetén bírsággá alakul át. A makrogazdasági egyensúlytalanságok kapcsán pedig egy új eljárás bevezetését határozza meg a jogszabálycsomag, túlzott egyensúlytalansági eljárás (excessive imbalance procedure, a továbbiakban: EIP) néven (European Commission, 2011a). A 2011-ben hatályba lépett, az SGP működését megreformáló jogszabályok a preventív ágat az Európai Szemeszter részévé tették annak érdekében, hogy a tagállami költségvetések egymásra való hatásainak monitorozása az Európai Bizottság jogkörébe kerüljön. A reformcsomagnak így kiemelkedő újítása, hogy ezáltal a Bizottság a tagállami költségvetésekre vonatkozóan direkt ajánlásokat fogalmazhat meg, a Stabilitási és Konvergencia Programok rendszerén belül. Ezenfelül az SGP korrekciós ágának intézkedései tovább szigorodtak, azaz a túlzottdeficit-eljárás automatikussá vált 3%-os meghaladó államháztartási hiány esetén. Abban az esetben, ha valamely tagállam költségvetési hiánya túlzottnak minősül, az ECOFIN azonnali ajánlásokat jogosult megfogalmazni, valamint a célként kitűzött eredményekre vonatkozó határidőket, az esetleges szankciókat definiálhatja (Holler–Reiss, 2011).

A túlzott egyensúlytalansági eljárásnak az a célja, hogy a későbbiekben gazdasági zavarokat, makroökonómiai sokkokat okozó olyan folyamatok, mint az ingatlanárak növekedése, a folyó fizetési mérleg túlzott hiánya vagy többlete, vagy a magánszektor eladósodottságának felgyorsulása esetén azokat a Bizottság és az ECOFIN időben azonosítsa és preventív intézkedések formájában fel tudjon lépni ellene. Ez a gyakorlatban úgy valósul meg, hogy egy tagállammal szemben az SGP korrekciós ága akkor is életbe tud lépni, ha az uniós intézmények túlzott egyensúlytalansági eljárást indítanak. Ilyen esetekben a Bizottság kötelezi az eljárással sújtott tagállamot egy korrekciós intézkedéstervezet bemutatására, amelyet annak megfelelősége esetén a Bizottság elfogad, és számon is kér a korábbiakban bemutatott logika szerint: a tervezet be nem tartása esetén elsőként kisebb összegű (maximálisan a GDP 0,1%-ban meghatározott) nem kamatozó betét elhelyezéséről vagy később ennek bírsággá való konvertálásáról dönthet az uniós intézmény. Az egyensúlytalanságot jelentő indikátorok közül tízet definiált a Bizottság, az egyensúlytalanságot jelölő határértéket is megjelölve, továbbá azt is hozzátéve, hogy az indikátorok köre és összetétele a jövőbeni gazdasági folyamatok függvényében változhat sőt, akár tovább bővíülhet. Az indikátorokat és határértékeiket a következő lista (European Commission, 2011a) mutatja be:

- a GDP százalékában kifejezett folyó fizetési mérleg hároméves mozgó átlaga (6%-os és -4%-os határértékekkel);
- a GDP százalékában kifejezett nettó nemzetközi befektetői pozíció (-35%-os határértékekkel);
- az exportpiaci részesedés öt éves átlagos, százalékban kifejezett változása (-6%-os határértékekkel);
- az egységnyi munkaerőköltség hároméves, százalékban kifejezett változása (+9%-os határértékekkel az eurót használó tagállamok számára, +12%-os határértékekkel pedig az eurózónán kívüli tagállamok számára);
- a HICP/CPI deflátoron alapuló relatív reálkamatlábak hároméves átlagos változása 35 másik fejlett országhoz képest tekintve (-/+5%-os határértékekkel az eurót használó tagállamok számára, -/+11%-os határértékekkel pedig az eurózónán kívüli tagállamok számára);
- a magánszektor eladósodottsága a GDP százalékában kifejezve (160%-os határértékekkel);
- a magánszektorba való hitelkihelyezés változása a GDP százalékában kifejezve (15%-os határértékekkel);
- az ingatlanárindex éves változása az Eurostat fogyasztási deflátorához viszonyítva (6%-os határértékekkel);
- a központi költségvetés eladósodottsága a GDP százalékában kifejezve (60%-os határértékekkel);
- a munkanélküliségi ráta hároméves mozgó átlaga (10%-os határértékekkel).

További reformok (Kettes Csomag, Költségvetési Kompakt)

A Hatós Csomagot 2013-ban egy további kiegészítés, a Kettes Csomag követte, ugyancsak a fiskális fegyelem erősítését célzó fókusszal. Habár a javaslatokat már 2011-ben megfogalmazták, azok csupán 2013. május 30-án léptek hatályba. A Kettes Csomag annak érdekében jött létre, hogy további kiegészítést adjon a fiskális fegyelmet támogató eljárásoknak. A két rendelet csupán az eurót alkalmazó tagállamokra vonatkozik, és elsősorban azt célozzák meg, hogy a tagállami költségvetési döntések átláthatósága 2014-től növekedjen, továbbá erősebbé váljon a tagállamok közti fiskális koordináció, és növekedjen a gazdaságpolitikai kockázatok és felelősségek megosztása a tagállamok között. A Bizottság sajtótájékoztatója (European Commission, 2013) szerint továbbá a rendeletek megerősítik azon tagállamok fiskális ellenőrzését, amelyek fiskális stabilitásukat tekintve súlyos nehézségekkel néznek szembe, és emiatt pénzügyi asszisztenciában részesülnek.

A Kettes Csomag építette be a tagállamok költségvetéseinek monitorozását az Európai Szemeszter rendszerébe: valamennyi tagállam minden év április 30-ig Stabilitási Programokat és Nemzeti Reform Programokat köteles közzétenni, bemutatva azt, hogy hogyan tervezik teljesíteni a középtávú költségvetési céljaikat, illetve milyen lépéseket tesznek a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás ösztönzése érdekében. A tagállamok ezenfelül minden év október 15-ig kötelesek a következő évi költségvetési tervüket benyújtani, ezt pedig december 31-éig kell elfogadniuk. A Bizottságnak ezáltal lehetősége nyílik a költségvetések véleményezésére. Az intézmény ennek a kötelezettségnek pedig november 30-ig tesz eleget, és amennyiben az SGP elvárásaitól súlyosan eltérő költségvetési hatásokat észlel, módosított költségvetési javaslatot kérvényezhet a tagállamoktól. Mindez abból a szempontból tekinthető valódi innovációnak, hogy a tagállami költségvetések először váltak alanyaivá elfogadásuk előtt nemzetközi felülvizsgálati rendszernek, amely nemcsak az SGP céljainak, de a nemzeti fiskális rendszer előírásainak való megfelelésről is megbizonyosodik, továbbá a Bizottság időben képes értesülni a tagállami költségvetéseket érintő valamennyi kockázatról. Ezek kétségtől olyan kiegészítések, amelyek az SGP preventív ágát erősítik tovább anélkül, hogy hatályon kívül helyeznék a korábbi szabályozások előírásait. Végül a Kettes Csomag fontos folyamánya, hogy a közös nemzetközi alapokból pénzügyi segítséget kapott tagállamok monitoringját végző felügyeleti rendszer erőforrásait is biztosítja, meggyőződve arról, hogy ezeket a közös erőforrásokat az eredeti céljuknak megfelelően, maximális transzparencia és fiskális szakértelem mellett használják fel (European Commission, 2013).

Költségvetési Kompakt néven 2013. január 1-jétől lépett hatályba a gazdasági kormányzás soron következő reformmegállapodása (amelynek teljes megnevezése: Szerződés a Gazdasági és Monetáris Unió Stabilitásáról, Koordinációjáról és Kormányzásáról), amely azonban az Euró Plusz Paktumhoz hasonlóan megmaradt kormányközi szerződés szinten. Aláírói közé tartozik valamennyi eurót használó tagállam, de az eurózónán kívüli tagállamok is vállalták a szerződésben foglalt kötelezettségek bizonyos részeinek átvételét (az Egyesült Királyság, Csehország és Horvátország kivételével, amelyek egyáltalán nem vették át a joganyagot). Az aláíró eurózónán kívüli tagállamok a közös valuta bevezetésével válnak kötelezetté a szerződés teljes joganyagának adaptálására. A megállapodás legnagyobb újdonsága, hogy eltérő hiánycélokat állapít meg a különböző tagállamoknak: az elérendő strukturális deficitet (amely a ciklikus hatásokat és az egyszeri kiadásokat

nem veszi figyelembe) a GDP 0,5%-ában maximalizálja, de magasabb, 1%-os korlátot állapít meg azon tagállamok számára, amelyek GDP-arányos államadósságszintje tartósan és szignifikánsan 60% alatti értéket vesz fel. A középtávú költségvetési célokat pedig a fenti sarokszámok elérésének érdekében köteles meghatározni a Bizottság. Az SGP korrekciós mechanizmusa abban az esetben lép életbe, ha a makrogazdasági mutatók eltérnek a középtávú költségvetési céloktól – feltéve, hogy az eltéréseket rendkívüli események nem indokolják. A fenti előírásokat a tagállamok a nemzeti joganyagukba kötelesek beépíteni, lehetőleg alkotmányos szintre, ellenkező esetben az Európai Unió Bírósága a GDP 0,1%-át elérő bírság kiszabásáról dönthet – ebben az esetben a ténylegesen kiszabott bírságot az Európai Stabilitási Mechanizmus (a továbbiakban: ESM) számára kell befizetni. További kitételként fogalmazza meg a Költségvetési Kompakt, hogy az ESM forrásaiból csak azon tagállamok részesülhetnek, amelyek már életbe léptették ezt a szigorítást (TSCG, 2013).

További szigorításként értelmezhető az, hogy abban az esetben, ha a Költségvetési Kompaktot elfogadó tagállam költségvetése mégis az adósságfék-szabályok ellenében kerülne elfogadásra, a költségvetés ezentúl az Európai Unió Bírósága előtt is támadható. A gazdasági koordináció továbbfejlesztésének fórumaként pedig évente két alkalommal megtartandó euróövezeti csúcstalálkozó tartását jelöli ki a Költségvetési Kompakt. Mindezek által a Hatós Csomag és a Költségvetési Kompakt egymásra épülő, párhuzamosan működő és közös fogalmakat (például középtávú költségvetési célok, szignifikáns eltérés, rendkívüli körülmények) használó megállapodás, amelyek kölcsönösen kiegészítik egymást. Fabbrini (2013) hozzáteszi, hogy a Költségvetési Kompakt lényegében tagállamoktól a fiskális politika aranyszabályának törvénybe foglalt implementálását várja el, aminek lényege, hogy a tagállamok csak abban az esetben élnek új kölcsönök felvételével, ha az így szerzett források olyan befektetési tevékenységeket finanszíroznak, amelyből a jelen és a jövő generációk egyaránt profitálnak, nem pedig folyó működésüket és az esedékes kiadásait finanszírozzák vele. Ez akkor tud megvalósulni, ha a költségvetés elsődleges egyenlege kiegyensúlyozottan, vagy többlettel működik, és az ezt lehetővé tevő adósságfék-szabályokat fixen rögzítik, lehetőleg alkotmányos szinten. Utóbbi Németországban már 2009-ben, Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban 2011-ben történt meg, azonban valamennyi rendelkezés csak egy közeli jövőben meghatározott hatálytól kezdve alkalmazza az adósságfék-rendeleteket.

Sikertelen reformkísérletek

A gazdasági kormányzáshoz tartozó intézményrendszer reformkísérletei közé nem csak sikeres kísérletek tartoznak. 2011. novemberben kapott formális tervezetet az eurókötvény, más néven Stabilitási Kötvény nevet viselő koncepció (European Commission, 2011c). Ekkor a Bizottság egy zöld könyvet (European Commission, 2011d) bocsátott ki, felvetve az eurókötvények lehetőségét, és felvázolva bevezetésük esetleges módjait, ezenfelül nyilvános konzultációt indítva a pénzügyi eszköz ötletének támogatottságáról. A kötvények lényegi újdonsága abban állt volna, hogy teljesítésükért valamennyi euróövezet-tagállam együttesen felel. Bár a tagállamok csak részben élhettek volna ilyen kötvények kibocsátásával, azaz a koncepció nem váltotta volna ki teljesen azon nemzeti kötvényeket, amelyek iránt a tagállamok kizárólagos felelősséget vállalnak (European Commission, 2011c).

Egy ilyen eszköz nyilvánvalóan hozzájárult volna a kockázatok tagállamok közti terítéséhez és az átlagos kamatszint csökkentéséhez, ugyanakkor jogosan vetette fel annak aggályát is, hogy az államadósság–finanszírozás egyik fontos szabályozóelemét, a kötvénykamatok alakulásának fiskális fegyelemre való késztetését venné ki a rendszerből, az eladósodás morális veszélyéről („moral hazard”) nem is beszélve (Claessens–Mody–Vallée, 2012).

Az eurókötvény koncepciójának egyik változata vörös és kék adósság néven vált ismertté, (Delpla – von Weizsäcker, 2011) amely úgy választotta volna az államadósságot két részre, hogy a 60%-os maastrichti korlát alatt a tagállamok számára közös, „kék” adósság jött volna létre, azon felül pedig egyéni, „vörös” adósság, amiért az érintett tagállam önállóan felel. Ezáltal a nemzeti felelősség is megmaradt volna, készítve a tagállamokat a közös szabályokat tiszteletben tartó gazdálkodásra, mégis elejét lehetett volna venni annak az államadósság–válságnak, amely 2010-ben kezdődve jelentős refinanszírozási kockázatokat rótt a válságállamokra. A fenti államadósság–finanszírozási gyakorlatokat közös irányba mozdító javaslatok azonban nem voltak képesek elegendő politikai támogatottságot szerezni: a lisszaboni szerződés más tagállamok finanszírozási tilalmára vonatkozó pontja („no bailout clause”) egyértelműen akadályt gördített a koncepciók elfogadása elé, amit csak egy új alkotmányozási folyamat, vagy akár új EU-s alapokmány meghozatala tett volna lehetővé. Ezt pedig az alacsony kamatkörnyezet kedvezményezettjei, főként Németország politikai döntéshozói, egyértelműen nem támogatták, főként a kibontakozó görögországi fiskális katasztrófa idején (Lauk, 2012). A fentiekből látható, hogy az államközösség döntéshozói az államkötvénypiac uniformizálásának kérdését is a fiskális fegyelem fenntartásának szolgálatába állították, még akkor is, ha ez elhúzódo adósságválsággal sújtotta a periféria tagállamainak többségét.

Távlati célok a gazdasági kormányzásban

Az Európai Unió intézményrendszeri fejlődésének jelenlegi kilátásait legjobban az Öt Elnök Jelentése (mely *Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió megerősítésének ütemterve* címet kapta, a továbbiakban: Jelentés) foglalja össze, amelyet 2015-ben hozott nyilvánosságra a Bizottság, az Európai Parlament, az Európai Tanács, az Eurócsoport és az ECB elnökeiből álló csoport (European Commission, 2015). A dokumentum három fázisban foglalja össze az EU jogalkotása előtt álló feladatokat azzal a céllal, hogy a három szakasz teljesítésével helyreállítsa a monetáris unió kiegyensúlyozott működését, és lehetővé tegye azt, hogy a tagállamok nagyobb felkészültséggel tudjanak szembenézni a globális kihívásokkal. A három szakaszban konkrét, végrehajtható intézkedésekre tettek javaslatot: az első, elmélyítési szakaszt 2015. július 1. és 2017. június 30. közötti időszakra jelölték ki, és a Jelentés olyan célokat fogalmazott meg, mint a bankunió kiterjesztése, az egységes bankbiztosítási rendszer bevezetése, a megvalósítás előtt álló tőkepiaci unió. Szintén az első szakaszban elérendő célként jelölte meg a Jelentés a tagállamok közti konvergencia tovább erősítését, az Európai Fiskális Tanács felállítását, az eurócsoport szerepének erősítésével az Európai Szemeszter jelentőségének elmélyítését, valamint az eurózóna nemzetközi képviselőjének pontosítását is.

A Jelentés (European Commission, 2015) a második szakaszt (amelynek záró dátumát előre nem definiálta) a gazdasági és monetáris unió megvalósítása néven illeti, amelynek

két legfontosabb elvárása a konvergencia-folyamat kötelező jellegűvé tétele, előre meghatározott konvergenciamutatók tagállamok általi teljesítésével, valamint az euróövezeti kincstár bevezetése. Ezenfelül az ESM működését automatikussá tenné azáltal, hogy elsődleges uniós joganyag részévé tenné, és működésébe beépítene egy gazdasági sokkokat kezelő mechanizmust is. A harmadik szakasznak csupán a záró dátumát, 2025-öt jelöli meg a Jelentés: ekkorra kellene végbemennie a gazdasági és monetáris unió elmélyítési folyamatának, megvalósítva valamennyi, az elsődleges joganyagot és az alapító szerződéseket érintő változásokat. Az intézményrendszeri reform akkor fog sikert elérni, ha a változásoknak az integrációt érintő mind a négy (intézményrendszeri unióként definiált) dimenzió mentén megvalósulnak. Azaz a reformoknak létre kell hozniuk a jólétet, szociális kohéziót és konvergenciát biztosító gazdasági uniót, a közös bankrendszerre és tőkepiacra épülő pénzügyi uniót, a költségvetések összehangolt és integrált működését biztosító fiskális uniót és a demokratikusan elszámolható, legitim és megerősített intézményekkel rendelkező politikai uniót is.

Az EU jövőjéről szóló 2017. márciusi fehér könyv (European Commission, 2017a) az integráció jövőjeként ötféle lehetséges útvonalat vázol fel, amelyek közül a tagállamok politikai elitjeinek kell választaniuk – a dokumentum hiába indul az unió világgpolitikai jelentősége csökkenésének aláhúzásával, valamint az integráció demográfiai problémáinak taglalásával, mégsem jelöl ki egységes, követendő utat a tagállamok számára, inkább az államközösség alapértékeinek megerősítésére hagyatkozik (Trócsányi, 2017). Ráadásul, a 2025-re elérendő öt scenárió közül három („minden megy tovább”, „kevesebbet együtt”, „néhányan többet tesznek”) nem az integráció meglévő formáinak további erősítésén alapul, hanem sokkal inkább a válság által kiélezett különbségek alapján történő organikus, divergens továbbfejlődésen. Csupán kettő scenárió („gyökeres átalakulás” és „sokkal többet együtt”) nevezhető a korábban megnevezett integrációerősítő célok továbbvitelének. A fehér könyvet követő, a monetáris integráció jövőjéről szóló vitaanyag 2017. májusban jelent meg (European Commission, 2017b), és a gazdasági és monetáris unió kiteljesítésének forгатókönyvére fókuszál. A Jelentés ezen cél elérése előtt olyan akadályokat azonosít, mint a tagállamok közti szociális és gazdasági divergencia, a válság elmélyülését lehetővé tévő, de továbbra is jelenlévő pénzügyi sérülékenység és a továbbra is magas általános eladósodottsági szint. Az akadályok felszámolása részben köthető intézményrendszeri változásokhoz (bankunió, tőkepiaci unió), részben azonban a tagállamok reformkésztségén alapszik (gazdaságok modernizációja, strukturális reformjai), amelyek előmozdítása érdekében a közös intézmények továbbra is viszonylag keveset tehetnek. A dokumentum szerint olyan (kétségtől fontos) területeken azonban várható előrelépés, mint a nemteljesítő hitelek kezelési stratégiájának kidolgozásánál, az általános bankmentési eljárások életbe léptetése, vagy az európai betétbiztosítási rendszer kidolgozása, ezen eszközök viszont csak közvetetten, és hosszú távon fogják a tagállamok reálgazdasági problémáit enyhíteni. A reálkonvergenciát a gazdasági kormányzás (és ezen belül az Európai Szemeszter) további erősítésével, valamint az EU támogatási politikájának reformjával képzelel el a dokumentum – ugyanakkor a tagállamok kohéziós támogatások reformálásával szembeni ellenállása évtizedek óta ismert. Utóbbi tényező kétségessé teszi a fiskális unió kiépítésének sikerességét, és az eredeti koncepció felvizezésével veszélyeztet. A fentiek akként is értelmezhetők, hogy a Jelentésben megfogalmazott eredeti integrációs koncepció szintén a korábban látott, féloldalas elfogadás sorsára jut, és a következő évtizedben

sem lesz meg a fiskális integráció mélyítéséhez szükséges reformlendület. Ezen tendenciák tartóssá válása pedig az EU-n belüli versenyképességi szakadékok tovább mélyülésével, illetve a periféria leszakadásával fenyeget (Pelle, 2018).

A fiskális fegyelem kialakításának dilemmái

A gazdasági kormányzás fejlődése során számos elméleti és gyakorlati aggály fogalmazható meg, amelyekre az EU döntéshozó szerveinek is reagálnia szükséges. Míg azt tapasztaljuk, hogy a tagállamok makrogazdaságilag kockázatosnak bizonyuló működésének monitoringja egyre részletesebb és átgondoltabb megfontolás alapján történik, addig a részletszabályok komplexitása a tagállamok gazdasági teljesítményét nehezebben és kevésbé átláthatóvá teszi (Kiss, 2010). A tagállami politikai szereplők ezáltal kevésbé elszámoltathatóvá válnak a választóik és a közvélemény előtt, továbbá a közös intézmények által előírt numerikus határértékek betartatásának magatartása alapvetően nem reflektál a tagállamok közti fiskális szabálykövetési szokásokra, gyakorlatokra. A politikai opportunizmusra hajlamos politikai kultúrákban a numerikus fiskális szabályok automatikus követése megtörténhet a többi, nem szabályozott, ámde valós gyakorlati hasznokkal rendelkező indikátorok kárára is (Farkas, 2012; Bánfi, 2018): a hosszú távú versenyképességet meghatározó egyéb tényezők (mint az oktatás, egészségügy vagy a digitális írástudás) ilyen esetben kárt szenvedhetnek (Domonkos et al., 2017). A versenyképességi hátrányok pedig a következő évtizedek beruházás hiányában és folyó fizetési mérleg hiányában lesznek tetten érhetők. Más, kevésbé opportunistá szabálykövetési kultúrákban a numerikus előírások tisztelete megvalósulhat a versenyképességi indikátorok betartásával is. Másként megfogalmazva: az indikátorrendszerű előírások nem reflektálnak a gazdaságpolitikai döntéshozatal időinkonzisztencia problémájára, és nem felelős magatartású politikai elit regnálása alatt a rövid távú érdekkövetést helyezhetik előtérbe. Mindezekből adódóan a numerikus szabálykövetés kultúrája nem szolgálja a kohéziós politika mint közös politika céljait, azaz alapvetően nem segíti hozzá az országközösség tagjai közti reálkonvergenciához. Az EU közös intézményeinek ezáltal a konvergenciacélok elérése érdekében valahogy reflektálnia kellene a mennyiségi mutatók mellett a strukturális reformokra és a kvalitatív vizsgálatra is (Halmai, 2015; Kengyel, 2016; Boros, 2017), ez azonban alighanem nem valósulhat meg további, tagállami szintű jogkörök szuverenitásának feladása, vagy az aszimmetrikus információkon alapuló, demagóg politikai kultúra berekesztése nélkül (Halmai, 2018). Az is leszögezhető, hogy a tagállamok szabálykövető kultúrája alapvetően a politikai elit belső elköteleződésétől függ, azonban a közös fiskális és monetáris szabályok ratifikálásának alakulása az elköteleződés heterogenitásáról árulkodik (Csaba, 2018).

Előnye lehet az új gazdasági kormányzási gyakorlatnak, hogy egyre távolabb kerül az „egy méret mindenkinek” (one-size-fits-all) szemlélettől, hiszen habár numerikus korlátok betartására készlet, az egyensúlytalanságok felszámolása többszereplős és többlépcsős, a tagállam és a közös intézmények együttes bevonásával történő folyamat. A 2008-ban kezdődött gazdasági válságra adott reakciók egyik gyakori kritikáját jelentette ez a szemlélet (Blyth, 2013; Pisani-Ferry, 2014; Györffy, 2013), amely főként a pénzügyi kisegítésre szoruló tagállamok számára előírt strukturális reformokban jelent meg – ezek az elvárhatónál kevésbé reagáltak a tagállamok gazdaságszerkezeti, intézményi, infrastrukturális

és kulturális sajátosságaira, ebből adódóan a reformcsomagok elfogadási folyamata nehézkes volt számos tagállamban (például Görögországban vagy Portugáliában), és csak mérsékelten nyertek politikai legitimitást vagy társadalmi támogatást. Habár a makroökonómiai egyensúlytalanságok rendszere jóval cizelláltabb bánásmódot tesz lehetővé a fiskális fegyelmeztlenségek kezelésére, az ezen keresztül megvalósuló reformok társadalmi támogatottsága továbbra is kérdéses maradhat. Azonban a Költségvetési Kompakt adósságfék szabályai továbbra is az „egy méret mindenkinek”-elv jegyében működnek, azaz egységes adósságleépítő folyamatot írnak elő a túlzottan eladósodott tagállamok számára, amelyek ezáltal mozgásteret veszítenek tagállam-specifikus gazdasági kérdéseik kezelésében (Kertész, 2014). További vizsgálati szempont lehet, hogy habár a „ki nem mentési záradék” a fiskális szabálykövetés elsődleges garanciája, az EU-szintű pénzügyi segítségnyújtó szervezetek, mint az ESM jelentősen bővítik a (saját felelőtlenségből vagy önhibájukon kívüli okokból adódóan) csődközeli helyzetbe kerülő tagállamok kimentési lehetőségeit, és az államcsőd kockázatát. Azonban a pénzügyi segítőcsomag igénylése a gazdaságpolitikai szuverenitás részleges feladásával jár együtt, ebből adódóan csökkenhet a fiskális fegyelmeztlenségre való hajlam. Aggasztó precedens lehet azonban, hogy a túlzottdeficit-eljárás 2005-ben történt első reformkísérlete során a meghatározó gazdasági erővel rendelkező tagállamok (Németország és Franciaország) együttes nyomására történt meg a szankciók fellazítása (Authers, 2013). A szabályozás fiskális fegyelmet kikényszerítő ereje egy hasonló, feltételrendszert lazító jogszabályalkotási folyamat során komoly ütetést kaphat. A lassú, megfontolt szabályalkotási folyamat azonban lehetőséget biztosít az ebben a témában folytatott viták, tapasztalatok, elméleti megfontolások beépítésére a fiskális fegyelmelemre vonatkozó szabályozási terület fejlesztése során.

Életbelépett eljárások vizsgálata

A fiskális fegyelmet szabályozó eljárások értékelése érdekében a túlzottdeficit-eljárások és a makrogazdasági egyensúlytalansági eljárások tanulságait érdemes összehasonlítani. A két eljárást elemezve elsőként kézenfekvő annak vizsgálata, hogy a fiskális szabálykövetés gyakorlata, mintázata azonosítható-e bizonyos országokra, vagy országcsoportokra vonatkozóan. Mivel a túlzottdeficit-eljárások általánossá váltak 2010-re, ezért csupán körülményesen vonható le a szabálykövetési magatartásról ebből a mutatóból következtetés. Így egyrészt a 2002-től 2018-ig tartó időszakban a tagállamok által EDP alatt töltött évek száma releváns indikátorként definiálható csakúgy, mint a válság előtt, 2002-től 2007-ig az EDP alatt töltött évek száma – azonban mindkét mutató arányszámként kifejezve értelmezhető helyesen, az EU-tagság alatt töltött évek számával elosztott hányadosként értelmezve. Megvizsgálva ezen mutatókat azt tapasztaljuk, hogy az EDP alatt töltött évek tekintetében a legrosszabbul teljesítő országok között találunk a (szakirodalomban elfogadottá vált magország-perifériális ország megkülönböztetés szerinti megkülönböztetéssel élve, lásd Mangone et al., 2016) magországok csoportjához tartozó tagállamokat (például Franciaországot, amely 2002 óta eltöltött 17 évében 15 alkalommal volt eljárás alatt, arányszámként kifejezve 88,24%-os értéket felvéve), a válság alatt csatlakozott országokat (Horvátországot és Lengyelországot, 83,88%-os, illetve 80%-os értéket mutatva), vagy a periféria országait, például Görögországot vagy Portugáliát,

amelyet 14, illetve 13 éven keresztül sújtott az EDP (arányszámként kifejezve: 82,35%-ban, illetve 76,47%-ban szerepelve az EDP alatt). A teljes időszakban (2002–2018) mindössze Észtországgal és Svédországgal szemben nem indult túlzottdeficit-eljárás, illetve Luxemburggal szemben indult csak egy alkalommal, 2010-ben, amely egy éven belül be is fejeződött. Az EDP-n keresztül vizsgált fiskális szabálykövetés talán relevánsabb mutatója a válságot megelőző időszak szabálykövetési magatartása: a legrosszabbul teljesítők között, amelyek EU-tagságuk teljes válságot megelőző időszakának (2002–2007) valamennyi évben az EDP-eljárás alatt voltak, szintén találunk a magországok országcsoportjába tartozó tagállamot (Németország), újonnan csatlakozottakat (Lengyelország, Málta, Magyarország és Szlovákia). Azon tagországok között, amelyeket a korábban jelölt időszakban nem sújtott az EDP, szintén vegyesen találunk perifériális országokat (Spanyolország, Írország), magországokat (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Luxemburg és Svédország), valamint újonnan csatlakozókat (Szlovénia, Csehország, Lettország, Litvánia, Észtország). Ezen adatok alapján az EDP fiskális fegyelemre készítő hatása és a válságjelenség során kialakult országcsoportosítás között egyértelmű kapcsolódási pont nem lelhető fel.

Ezzel szemben, a 2012-től vizsgált egyensúlytalansági mutatótábla és a túlzott egyensúlytalanságokat jelölő eljárások természetesen már nagymértékben reflektálnak a válságjelenségekre, ami számszerűsítve is kimutatható. Ugyan túlzott egyensúlytalansági eljárás még egyik tagállam ellen sem indult, a 2012-től 2018-ig tartó időszak hét éve alatt valamennyi évben regisztráltak valamilyenfajta egyensúlytalanságot összesen kilenc tagállam esetében: a perifériális országcsoport valamennyi tagállamán kívül Bulgária, Franciaország és Svédország is ezen országok közé tartozik. Csupán nyolc tagállam körében nem tapasztalt a bizottsági eljárás egyensúlytalanságot, ezek közül vegyesen találhatók magországok (például Ausztria, Luxemburg), illetve újonnan csatlakozott, közép-kelet-európai országok (például Csehország, Észtország). A túlzott egyensúlytalanságokra szorítkozva azonban már árnyaltabb az összkép: a számokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a perifériális országok körében maradtak tartósan fent túlzott egyensúlytalanságok, kivéve Írországot és Spanyolországot, ahol kettő, illetve egy év alatt ezek megszűntek. A magországok országcsoportján belül túlzott egyensúlytalanság csupán Franciaországban maradt fent, mindössze három évig. Az ESM segítségnyújtó programjaival kimentett tagországok gazdaságpolitikájába a Bizottság közvetlen beleszólási lehetőséggel rendelkezik, ettől függetlenül az egyensúlytalanságok tartósan fenn tudtak maradni. Beszédesebbnek tekinthető azonban az az adat, amely szerint azon tagállamokat, amelyeknél egyensúlytalanság nem lépett fel az MIP-eljárások vizsgálatai szerint, átlagosan csupán 36,81%-ban sújtotta a túlzottdeficit-eljárás. A hétéves időtartam alatt valamiféle egyensúlytalansággal rendelkező tagállamok esetén ez az arányszám 54,91%. Még szembetűnőbb a különbség a túlzott egyensúlytalanságokat vizsgálva: amíg az ilyen eljárás alá nem kerülő tagállamok (összesen 17) EU-tagságuk éveinek átlagosan 42,17%-át töltötték EDP-eljárás alatt, addig a túlzott egyensúlytalanságot tapasztaló tagállamoknál az arányszám átlagosan 61,44%-ra emelkedik.

A fenti szám adatok arra utalnak, hogy jelentős átfedés tapasztalható a túlzottdeficit-eljárással és a makroökonómiai egyensúlytalansági eljárással szabályozott országok között. Ez értelmezhető úgy, hogy a két eljárás főként hasonló országokat szankcionál, azaz a fiskális szabálykövetésre való ösztönző hatás – bár a válság éveit jelentős torzításként hatnak – alapvetően legfeljebb féloldalasnak minősíthető. Pozitívként

kiemelhető azonban, hogy most már a Bizottság árnyaltabban tudja nyomon követni a makroökonómiai egyensúlytalanságokat, mint 2012-t megelőzően, továbbá az Európai Szemeszteren és az ESM-en keresztül pedig közvetett, illetve közvetlen hatással van a tagállami költségvetésekre. Mindez azonban csak árnyalja a tényt, hogy a válságot megelőzően, illetve a válságot követően a fiskális fegyelmetlenségre hajlamos tagállamok között kimutatható átfedés van, azaz a szabálykövetési magatartás elsősorban továbbra is a tagállami hajlandóságon múlik.

Összegzés

A fentieket elemezve elmondhatjuk, hogy kritikaként fogalmazható meg az intézményrendszeri reformokkal szemben a tagállamok fiskális szabálykövető magatartásának továbbra is fennálló kikényszeríthetlensége: bár egyre több lehetőség nyílik a közös szabályokat figyelembe nem vevő tagállamok szankcionálására, ezen lépések konkrét megvalósulására és a szabálykövető magatartás visszaállítására még nincs markáns precedens. Truger (2015) összegzésében az intézkedések helyességét nem vitatja, ugyanakkor leginkább csak időnyerésnek minősíti – a gazdasági növekedés helyreállításához további expanzióra van szükség, a megszorítások felfüggesztése és az elkölthető jövedelmek növekedése által. A reformcsomagok elfogadási nehézségei, részleges ratifikációs folyamatai az EU intézményi és jogi környezete komplexitásának további növekedésének veszélyét, sőt a „többsebességű integráció” megvalósulását hordozza magában (Palánkai, 2016). Afflatet (2016) pedig úgy látja, hogy a reformlépések csupán a Stabilitási és Növekedési Paktum folytatásai maradtak abban a tekintetben is, hogy meghatározó tagállamok (mint Olaszország és Franciaország) költségvetési pályái továbbra is folyamatosan feszegetik a megállapodás határait. Ezáltal a közös intézmények ereje továbbra is csak addig terjed, ameddig a közösséget alkotó nemzetállamok hajlandóak saját szuverenitásuk feladására és a szabálykövető magatartás követésére. Továbbá sokatmondó ellentmondás, hogy a miközben a 2015-ben hatályos költségvetési szabályok csupán $-0,5\%$ GDP-arányos elsődleges egyenleget engedtek meg, ezzel egyidejűleg jött létre a fizetéképtelenségi csapdába esett tagállamokat kimentő mentőalap intézménye – ez az inkonzisztencia pedig egyértelműen feltételezi, hogy a fiskális szabálykövetésre való hajlandóság továbbra is mérsékelt maradt. A fentiek azt támasztják alá, hogy a Bizottság (European Commission, 2017a) által bemutatott integrációs fejlődési utak közül a „minden megy tovább” elv érvényesül, és ahogy Szemlér (2017) is aláhúzza, a fiskális föderalizmus kérdése vélhetően továbbra is megosztja majd a tagállamokat, szükségszerűen a többsebességű integrációt hozva létre. Az integráció további fragmentálódása egy következő aszimmetrikus sokk esetén pedig tovább erősítheti a tagállamok közti divergens gazdasági folyamatokat (Gál, 2015; Bánfi, 2017).

A korábbiak összegzéseként elmondható, hogy az Európai Unió gazdasági kormányzása a 2008-ban kitört globális gazdasági válság kezdete óta nagy léptékben fejlődött, ugyanakkor a válságkezelő keretrendszer csak részlegesen és lassan reagált. A reformok legnagyobb nyertese egyértelműen a Bizottság lett abban az értelemben, hogy számos új hatáskör került hozzá: felértékelődött a szerepe a tagállami költségvetések elfogadásában, az adósságfűkek létrehozatalában és a fiskális koordináció egyéb módozataiban.

Ugyanakkor a 2014-ben hivatalba lépett Juncker-bizottság inkább a lassú intézményi változások mentén alakítja működését, és nem növelte a közös költségvetés nagyságrendjét, sem a gazdaságpolitikai relevanciáját. Az intézményrendszer változásának fő jellemzője, hogy a gazdasági növekedést beindító, inflációs veszélyek terjedését mérséklő, valamint a versenyképességi különbségeket csökkentő reformlépések nem tudták megakadályozni a válság elhúzódását. Mindezek mellett az ambiciózus reformtervezetek nagyrészt vesztettek kezdeti lendületükből, egy részük csak jóval szűkebb tartalommal valósult meg (mint az SGP reformja vagy a Versenyképességi Paktum), más részük pedig megrekedt kormányközi megállapodás szintjén (mint az Euró Plusz Paktum vagy a Költségvetési Kompakt). Továbbá azonosíthatunk olyan változástervezeteket is, aminek a megvalósítása kudarcba fulladt (ahogy az eurókötvények példájára mutatja), illetve olyanokat, amik nem voltak képesek valamennyi tagállam támogatását elnyerni (ahogy ezt legjobban az Euró Plusz Paktum elfogadási nehézségei példázzák). A lassú intézményrendszeri reformokat képviseli az Öt Elnök Jelentése, amely kezdetben a jövőben következő válságjelenségek megelőzésére és a pénzügyi egységesítésre fókuszál, nem adva kellő hangsúlyt a gazdasági töredezettség felszámolására. Ez akképpen is értelmezhető, hogy a 2015-től kezdődő gazdasági enyhülést követően a Bizottság lemondott történelmi esélyéről, hogy a gazdasági kormányzást az egységes belső piac következő hajtóerejévé emelje. Ezáltal sem az évszázados távlatban is egyedülállóan súlyos gazdasági visszaesés, sem az azt követő lassú kilábalás nem eredményezte az államközösség régóta tartó fiskális anomáliáinak felszámolását, amely komoly akadály lehet a globális versenyképességi térkép 21. századi átrajzolódása során. Mindezt a tanulmány statisztikai elemzése is alátámasztja, hiszen könnyen rámutathatunk, hogy a túlzottdeficit-eljárások és a makroökonómiai egyensúlytalanság miatti eljárások jellemzően a tagállamok hasonló körét sújtják. Azaz a fiskális szabálykövetés elsősorban továbbra is a tagállamok belső felelőssége, amelyet kulturális, történelmi, politikai és viselkedési normák formálnak: mindez az EU-n belüli versenyképességi különbségek tartós fennmaradását vetítik előre.

Felhasznált irodalom

- AFFLATET, Nicolas (2016): *Deficit Policy within the Framework of the Stability and Growth Pact: Empirical Results and Lessons for the Fiscal Compact*. Working Paper Series, Hamburg, Helmut Schmidt University Hamburg, Department of Economics, No. 168.
- ARTIS, Michael – WINKLER, Bernhard (1998): The Stability Pact: Safeguarding the Credibility of the European Central Bank. *National Institute Economic Review*, Vol. 163, No. 1. 87–98. DOI: <https://doi.org/10.1177/002795019816300110>
- AUTHERS, John (2012): *Europe's Financial Crisis: A Short Guide to How the Euro Fell into Crisis and the Consequences for the World*. New Jersey, PH Professional Business.
- BAGUS, Philipp (2012): *The Tragedy of the Euro*. Auburn, Ludwig von Mises Institute.
- BÁNYI Tamás (2018): Az euro (eurozóna) a hibás konstrukció, vagy a tagországok az alkalmatlan tagok?. *Hitelintézeti Szemle*, 17. évf. 1. sz. 137–152. DOI: <https://doi.org/10.25201/hsz.17.1.137152>

- BLYTH, Mark (2013): *Austerity: History of a Dangerous Idea*. Oxford, Oxford University Press.
- BOROS Eszter (2017): Endogén egyensúlytalanságok egységes valutaövezetekben. *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 2. sz. 86–116. DOI: <https://doi.org/10.25201/hsz.16.2.86116>
- CLAESSENS, Stijn – MODY, Ashoka – VALLÉE, Shahn (2012): *Paths to Eurobonds*. IMF Working Paper, WP/12/172, Washington. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781475505207.001>
- CoEC (1992): *Treaty on European Union*. Council of The European Communities, Brüsszel.
- CSABA László (2018): Tőkepiaci unió vagy szabadságharc?. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 5. sz. 484–498. DOI: <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.5.484>
- DELPLA, Jacques – VON WEIZSÄCKER, Jakob (2011): *Eurobonds: The Blue Bond Concept and its Implications*. Brüsszel, Bruegel Policy Contribution, 2011/02.
- DOMONKOS, Tomáš – OSTRIHOŇ, Filip – ŠIKULOVÁ, Ivana – ŠIRAŇOVÁ, Mária (2017): Analysing the Relevance of the MIP Scoreboard’s Indicators. *National Institute Economic Review*, Vol. 239, No. 1. 32–52. DOI: <https://doi.org/10.1177/002795011723900112>
- EPSC (2015): *The Euro Plus Pact: How Integration into the EU Framework can Give New Momentum for Structural Reforms in the Euro Area*. European Political Strategy Center, Brüsszel.
- European Commission (2005): *Public finances in EMU – 2005*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2011a): *Conclusions – 24/25 March 2011*. Brüsszel, European Council.
- European Commission (2011b): *EU Economic Governance „Six-Pack” Enters into Force*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2011c): *Green Paper on the Feasibility of Introducing Stability Bonds*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2011d): *Green Paper – The EU Corporate Governance Framework*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2013): *‘Two-Pack’ Enters into Force, Completing Budgetary Surveillance Cycle and Further Improving Economic Governance for the Euro Area*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2015): *Five Presidents’ Report Sets out Plan for Strengthening Europe’s Economic and Monetary Union as of 1 July 2015*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2017a): *White Paper on the Future of Europe*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- European Commission (2017b): *Reflection Paper on the Deepening of the Economic and Monetary Union*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- FABBRINI, Federico (2013): *The Fiscal Compact, the „Golden Rule,” and the Paradox of European Federalism*. Tilburg Law School Legal Studies Research Paper Series, No. 013/2013, Tilburg. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2096227>
- FARKAS Beáta (2012): A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régi és új kohéziós tagállamaiban. *Pénzügyi Szemle*, 57. évf. 1. sz. 52–68.

- GÁL Zoltán (2015): A pénzügyi globalizáció és az eurózóna pénzügyi-monetáris integrációjának térbeli korlátai. *Pénzügyi Szemle*, 60. évf. 1. sz. 105–124.
- GONZÁLEZ-PÁRAMO, José Manuel (2005): *The Reform of the Stability and Growth Pact: An Assessment AT New Perspectives on Fiscal Sustainability Conference*. Frankfurt, 2005. 10. 13.
- GROS, Daniel (2011): *Can Austerity Be Self-defeating?*. CEPS Commentary, Brüsszel, 29 November. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-012-0418-7>
- GYÖRFFY Dóra (2013): Válságkezelés Európában, a gazdaságpolitika depolitizálásának kilátásai. *Pénzügyi Szemle*, 58. évf. 2. sz. 123–135.
- HALMAI Péter (2011): Válság és a potenciális növekedés az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 12. sz. 1059–1081.
- HALMAI Péter (2015): Strukturális reformok és növekedési potenciál az Európai Unióban. *Pénzügyi Szemle*, 60. évf. 4. sz. 520–535. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630597906>
- HALMAI Péter (2018): Az európai növekedési modell kifulladás. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 2. sz. 122–160. DOI: <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.2.122>
- HOLLER, Johannes – REISS, Lukas (2011): *What to Expect from the Latest Reform of the Stability and Growth Pact*. *Monetary Policy & The Economy*, 11, Q4, 85–94.
- HORVÁTH Ágnes – SZALAI Zoltán (2004): *Gazdasági és Monetáris Unió*. MNB Műhelytanulmányok, 12., Budapest.
- KENGYEL Ákos (2016): Mennyiségi lazítás és költségvetési fegyelem, avagy a strukturális reformok és a beruházások ösztönzésének dilemmái az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 6. sz. 715–722. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2016.6.715>
- KERTÉSZ Krisztián (2014): Alternatívák a monetáris politika és a Stabilitási és Növekedési Egyezmény megújítására az eurózónában. *Pénzügyi Szemle*, 59. évf. 3. sz. 386–402.
- KISS Gergely (2010): Az európai válságkezelés tapasztalatai: a gazdaságpolitikai koordináció megújítása. *MNB Szemle*, 2010. október. 40–46.
- KRUGMAN, Paul (2012): *Elég legyen a válságból! Most!*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LAUK, Kurt J. (2012): Even Germany Faces Limits. *The International Economy*, Vol. 26, No. 1. 46–80. Forrás: www.international-economy.com/TIE_W12_Lauk.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 12. 10.)
- LOTH, Wilfried (2015): *Building Europe: A History of European Unification*. München, De Gruyter Oldenbourg. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110424812>
- MANGONE, José M. – LAFFAN, Brigid – SCHWEIGER, Christian (2016): *Core-periphery Relations in the European Union: Power and Conflict in a Dualist Political Economy*. New York, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315712994>
- PALÁNKAI Tibor (2017): Javaslat az integrációelmélet újragondolására. *Európai Tükör*, 1. sz. 25–47.
- PELLE Anita (2018): Az Európai Unió belüli versenyképesség-problematikáról és annak lehetséges kezeléséről. *Európai Tükör*, 3. sz. 55–65.
- PISANI-FERRY, Jean (2014): *The Euro Crisis and its Aftermath*. Oxford, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199993338.001.0001>

- STONE, Randall W. – GENT, Stephen E. (2006): *Formalizing Informal Cooperation: Norm-Based Cooperation and the European Stability and Growth Pact*. University of Rochester Working Papers, 1 February 2016, New York.
- SZEMPLÉR Tamás (2017): Úton a fiskális föderalizmus felé? *Európai Tükör*, 1. sz. 49–61.
- TRÓCSÁNYI László (2017): Köszöntő. *Európai Tükör*, 1. sz. 5–7.
- TRUGER, Achim (2015): The Fiscal Compact, Cyclical Adjustment and the Remaining Leeway for Expansionary Fiscal Policies in the Euro Area. *Panoeconomicus*, Vol. 62, No. 2. 157–175. DOI: <https://doi.org/10.2298/PAN1502157T>
- TSCG (2013): *Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*. Brüsszel, N/A.

Marton Ádám

A fiskális kiigazítás sikerességének megítélése – politikai gazdaságtani megközelítés

Assessing the Success of Fiscal Adjustment – A Political Economic Approach

Az elmúlt években a világgazdaságra a likviditásbőség időszaka volt jellemző, amely lehetővé tette az államadósságok kedvezőbb feltételek mellett történő finanszírozását. A tényleges adósságállomány szintje mindazonáltal csökkentésre szorul, annak érdekében, hogy a fiskális mozgásteret ne korlátozza. A fiskális kiigazítás azonban számottevő makrogazdasági, társadalmi és politikai gazdaságtani költségekkel járhat. A tanulmány a fiskális konszolidáció sikerességének megítélését politikai gazdaságtani kontextusba helyezve feltárja annak legfontosabb összefüggéseit. Az elemzések során megválasztott sikerkritériumok ugyanis számottevően befolyásolhatják a sikeresség megítélését, és ezáltal egy jövőbeni konszolidáció elhalasztását/megindítását is indukálhatják. A tanulmány második felében az Európai Unió esettanulmányán keresztül röviden vizsgáljuk a kiigazítás sikerességét.

Kulcsszavak: fiskális kiigazítás, politikai gazdaságtan, sikerkritérium, Európai Unió, konszolidáció sikeressége

Over the past few years, the world economy was characterised by a period of liquidity, which allowed the financing of public debt under more favourable conditions. Nevertheless, the level of actual debt remains to be reduced in order not to limit the fiscal scope. However, fiscal adjustment may have significant macroeconomic, social and political economic costs. The study explores the success of fiscal consolidation in a political economy context, revealing its most important relationships. The success criterion(s) chosen for the analyses can considerably influence the judgment of success and may also induce the postponement/launch of a future consolidation. In the second half of

Marton Ádám a Nemzeti Közszolgálati Egyetem PhD-hallgatója. E-mail: adam4466@gmail.com
Amű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

the study, the success of the adjustment is briefly examined through the European Union case study.

Keywords: fiscal adjustment, political economy success criteria, European Union, success of fiscal consolidation

Bevezetés

A jelenlegi „kegyes” világgazdasági környezet olyan makrogazdasági feltételrendszert teremtett, amely számottevően megkönnyíti az adósságráták fenntarthatóságát. A világgazdasági növekedés egészségesnek látszó volta, valamint a jelentősen eladósodott államok piaci körülmények mellett történő könnyebb (továbbá számos ország esetében egyáltalán a piaci körülmények közötti) finanszírozása elfedi a felszín alatt meghúzódó egyensúlytalanságokat. A turbulenciák azonban fennállnak, amelyek jövőbeni kezelését korlátozhatja a megnövekedett államadóssági ráták okán beszűkülő fiskális mozgástér.

A fiskális konszolidáció sarkalatos pontja a fiskális tér biztosításának, és ezáltal a költségvetés fenntarthatóságának is, így az a fenti világgazdaságra és adósságállományra vonatkozó megállapításokkal kiegészülve indukálják a jövőbeni fiskális kiigazítás elengedhetetlen szükségességét. A konszolidáció alkalmazása ugyanakkor összetett kérdéskör. Egyfelől fontos tényező az időzítés. A 2010-es szuverén adósságválságot követően alkalmazott európai restriktív irányvonal számos elemzés alapján súlyosbította a válságot, és a kereslet visszafogása révén tovább mélyítette a növekedési áldozatot (továbbá meg kell jegyezni a fiskális multiplikátor alábecslésének szerepét is). Mindazonáltal a jelenlegi törekeny növekedési környezet, és a kereslet visszafogása jelentős növekedési áldozattal járhatna. Az adósságállomány csökkentése ugyanakkor elengedhetetlen középtávon. Az egyes bevételi és kiadási oldali intézkedések azonban eltérő hatással lehetnek a gazdasági mutatók és a társadalom vonatkozásában is, így az időzítés tényezőjén túlmutatóan ki kell emelni a gazdasági és politikai gazdaságtani hatásokat is. Utóbbiak számottevően függenek a kiigazító intézkedések sikerességétől, hiszen egy kevésbé sikeres konszolidáció politikai áldozatokat indukálhat. A konszolidáció sikerességét ugyanakkor a negatív gazdasági hatások minimalizálása (főképp a keynesi növekedési hatása), valamint politikai oldalról a hitelesség eredményezheti.

Ezen összefüggéseken alapulva jelen tanulmány célja a fiskális kiigazítás sikerességi kérdéskörének vizsgálata politikai gazdaságtani aspektusokból. A kiindulópontot a költségvetési hiány új politikai gazdaságtani megközelítései képezik. Az új politikai gazdaságtan választ adott az elmúlt évtizedekben végbemenő eladósodottsági folyamatokra, amelyeket a keynesi és neoklasszikus tanok addig nem magyaráztak teljes mértékben. Az új politikai gazdaságtan kiinduló pontja, hogy az egyéni haszonmaximalizálás (politikus) társadalmi költségeket, és hasznosságvesztéseket indukálhat (Benczes, 2008). A fiskális kiigazítás politikai gazdaságtani aspektusainak egyik fő perspektívája ugyanakkor a konszolidáció sikeressége. A siker lehetősége előre ösztönözheti a gazdaságpolitikai döntéshozókat a restriktív intézkedések bevezetésére, míg a siker elmaradása elodázhathatja az implementálást annak ellenére is, hogy az a fiskális fenntarthatóság szempontjából szükségesnek tekinthető lépés lenne. A sikerkritérium meghatározása a szakirodalomban

sokrétű. Az egyes kritériumértékek és azon tényezők rendszerezése is elengedhetetlen, amelyek emellett befolyásolhatják a konszolidáció sikerességét. A meghatározott feltételek empirikus vizsgálata esettanulmány keretei között történik meg. Az elemzés a sikeresség kérdéskörére koncentrálódik, ugyanakkor kettős horizonton valósul meg. Az elemzések első aspektusában a 2010–2012 között a mag- és perifériaállamok által bejelentett konszolidációs intézkedéseket azonosítottam. Megállapítható, hogy a bevételi oldal tekintetében összhangban vannak az elméleti és empirikus szakirodalomban leggyakrabban előforduló következtetésekkel, vagyis hogy a sikeres (legkisebb növekedési áldozattal járó) konszolidáció egyik eleme a fogyasztási típusú adók emelése lehet. Továbbá a kiadási oldali intézkedések tekintetében a strukturális reformok, a hatékonyság növelése, valamint a jóléti juttatások csökkentése, azon belül is a transzferek mérséklése segítheti elő a konszolidáció sikerességét. Második aspektusban a sikerkritériumokat határoztam meg, amelyek alapján leszögezhető, hogy a fiskális kiigazítás megítélése egy sikerkritérium alkalmazásával félrevezető lehet. A siker megítélése számos tényezőtől függhet, köztük leginkább növekedési hatásoktól, amely egyfelől növelheti a kiigazítás költségeit, másfelől pedig az adósságráta révén csökkentheti az intézkedések sikerességét is. A tanulmányt az összegzés és a levont következtetések zárják.

A fiskális konszolidáció politikai gazdaságtani aspektusai

A fiskális kiigazítás sikeressége eltérő módokon definiálható annak függvényében, hogy makrogazdasági oldalról, politikai gazdaságtani vagy intézményi szemszögből vizsgáljuk hatásait. Mindazonáltal az mindegyik megközelítésben azonos, hogy a vizsgálatok különböző fázisokra bonthatók: (i) a deficit (s ezáltal közvetve az államadósság) felhalmozódására, (ii) a hiány és a megnövekedett adósság hatásaira, valamint (iii) az ezek kezelésének lehetséges eszközeként a fiskális kiigazító intézkedések által kifejtett hatásokra. Jelen fejezet célja, hogy a deficit felhalmozásának, és annak csökkentésének, azaz a kiigazító intézkedések politikai gazdaságtani aspektusait rendszerezze. Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor a makrogazdasági aspektusok azonosítása sem. A fiskális kiigazítás keynesi értelemben véve rövid távon kibocsátási áldozattal jár, hosszú távon azonban már nincs ilyen negatív növekedési hatása. A szakirodalomban konszenzus mutatkozik abban, hogy a konszolidáció a kiadási oldali intézkedések terén mutatja a legkisebb növekedési áldozatot. E megállapítást számos tanulmány alátámaszt, ezek a teljesség igénye nélkül: Alesina–Ardagne (1998, 2009, 2012), Alesina–Perotti (1995), Alesina et al. (2015), valamint European Commission (2010).

A fiskális konszolidáció politikai gazdaságtani irányból megközelítve egyfajta politikai célként határozható meg, amely annak érdekében fogalmazódik meg, hogy az államháztartás fenntartható legyen, és az államadósság fenntarthatósága is megvalósuljon (Price, 2010). A kiigazítás összetételét tekintve a politikai gazdaságtani megközelítés összhangban van a növekedési hatásokkal, ugyanis míg növekedési oldalról nézve a kiadási oldalon végrehajtott kiigazítások kisebb növekedési áldozattal járnak, addig az ugyanilyen jellegű és összetételű konszolidáció elősegítheti a kormányzat további regnálását (Alesina et al., 1998).

A politikai gazdaságtani aspektusait vizsgálatánál elengedhetetlen kiemelni a hiányra való hajlam (*deficit bias*) fogalmát, amelynek kialakulásához hozzájárulhat a kormányzat opportunizmusa, a költségvetés átláthatóságának hiánya, valamint intézményi oldalról a kormányzati fragmentáció és az elszámoltathóság alacsony szintje (Price, 2010). Emellett Tóth (2017a) az új politikai gazdaságtani megközelítésből kiindulva a deficit-hajlam okai-ként hat csoportot azonosított: a fiskális illúziót és információs aszimmetriát; a döntéshozók időpreferenciáját, a dinamikus inkonzisztenciát, a közalap és mohóság problémáját, a koalíciós kormányok és a költségvetési konszolidáció tényezőjét, valamint a potyautas taktikát. Benczes (2008) az új politikai gazdaságtani elméletek elemzésével hangsúlyozza, hogy attól függően a kormányzat milyen eséllyel indul az aktuálisan következő választások alkalmával, úgy az adósságot, s annak változtatását stratégiai változóként használhatja fel, amely végső soron erősítheti a deficitre való hajlamot. Kiemeli azonban, hogy a gazdaságpolitikák közötti határ elmosódott napjaikban az egyes hatalmon lévő pártok között, amely korlátozhatja e megközelítést, és a deficit felhalmozását is. Emellett a fiskális transzparencia magas szintje is elősegíti a költségvetési hiány kedvezőbb alakulását is (Dreyer Lassen, 2010). A deficit felhalmozásának egyik korlátja lehet a költségvetési szabályok beépítése, ami egyfajta politikai ciklusokon túlnyúló fékként szolgálhat a fiskális költségek, és ezáltal az államadósság növekedésének megakadályozásában (Benczes, 2008; Tóth, 2017a). Az európai válság tapasztalata alapján a szabályok mindazonáltal csak középtávon tudják hatásukat kifejteni, és rövid távon szükségesek a diszkrecionális beavatkozó intézkedések. E beavatkozások hitelképessége azonban rövid távon gyorsan megszűnik, így a bevezetésük rövid határidővel ajánlott (Benczes–Kutasi, 2010b).¹

A deficit kialakulásán túlmutatóan áttérve a konkrét kiigazító intézkedésekre, s azok kifejezetten a kormányzat által történő alkalmazásának hajlandóságára le kell szögezni, hogy a bevezetést befolyásolhatja a kormányzat összetétele, valamint megválasztásának ideje is. A kiigazítás gyakrabban jelenik meg akkor, ha a gazdasági környezet megváltozik, és krízis alakul ki (Alesina et al., 2006). E krízis előrevetítése társadalmi igényként is felléphet a költségvetési egyensúlytalanságok elkerülése érdekében, amelyek azonban csak rövid távon jelenthetnek eredményeket, és középtávon nem okozhatják jelentősebb strukturális reformok bevezetését (Benczes–Kutasi, 2010a). A koalíciós kormányok kisebb valószínűséggel hajtanak végre sikeresnek tekinthető kiigazítást, mint azon politikai erők, amelyek parlamenti többségük révén egyedül alakítottak kormányt (Alesina et al., 1998). A koalíciós kormányok késleltethetik a kiigazítások bevezetését, ugyanis a kiigazítás költségeinek viselése terén nehezen juthatnak konszenzusra, mely politikai erő szavazóbázisa viselje a restriktív intézkedések terhét (Benczes, 2008). A kormányzat, vagyis a végrehajtói hatalom erőssége fontos tényező a deficit-hajlam, valamint a kiigazítás bevezetése szempontjából is. A számottevő többséggel rendelkező kormányzat hamarabb hajthat végre kiigazító intézkedéseket (Alesina et al., 2006). A koalíciós kormányok kiigazító intézkedéseinek sikerességére Dreyer Lassen (2010) empirikus vizsgálatai során ugyanakkor nem mutatott ki statisztikailag alátámasztható, egyértelmű bizonyítékot, ahogy azon kormányok szerepét illetően sem, amelyek kisebbségben irányítják az egyes államokat. A választások időpontját vizsgálva megállapítható, hogy az újonnan

¹ Jelen tanulmánynak nem célja bővebb kontextusban a fiskális szabályok és azok hatásainak elemzése, arról lásd bővebben például Benczes–Kutasi (2010a, 2010b), Tóth (2017a, 2017b).

megválasztott kormányok gyakrabban alkalmaznak kiigazító intézkedéseket, s nagyobb valószínűséggel tudnak pozitív hozadékot is elérni a restriktív időszakában (Molnár, 2012). Mindazonáltal a választások évében kisebb valószínűséggel vezetnek be kiigazító intézkedéseket, mint más időszakokban (Baldacci et al., 2004). E statisztikailag alátámasztható politikai gazdaságtani megfontolások ellenére a fiskális konszolidáció bevezetése ugyanakkor triviálisan nem vonja maga után a politikai népszerűség csökkenését. Alesina et al. (1998) 19 OECD országban 1960–1995 között elvégzett elemzése alapján kimutatták, hogy a kiigazítás nem indukálja a politikai népszerűség mérséklődését, és nem eredményez egyértelműen „választói büntetést”. E következés fennáll a transzferek és a kormányzati bérek mérséklésével járó kiadássoldali intézkedések alkalmazása esetében is. Alesina et al. (2010) 1975–2010 közötti időszakban empirikusan vizsgálta a kiigazító intézkedéseket, és 13 esetben talált bizonyítékot arra, hogy a kiigazítás kormányváltást eredményezett, míg 26 esetben nem történt változás a restriktív időszak alatt, ami így 33%-os aránynak feleltethető meg a teljes mintához viszonyítva. Eslava (2011) azonban kiemeli, hogy a megszorítások politikai népszerűsége kifejtett hatását jelentősen befolyásolja a választók fiskális választás ellenőrzésére való képessége.

A fiskális konszolidáció számos esetben jelentős makrogazdasági és társadalmi áldozatokat kíván az adott állam állampolgáraitól, és a bemutatott elméleti és empirikus eredmények ellenére számos politikai döntéshozó a népszerűségét féltve csak részleges intézkedéseket hajt végre, átfogó reformokra azonban nem kerül sor. A bejelentett fiskális konszolidáció hitelességén tehát csorba eshet, így a fiskális kiigazítás politikai gazdaságtani hatásai jelentősen függnek a kormányzat hitelességétől is. A hitelesség önmagában tényezőként merülhet fel, mindazonáltal a monetáris politika alkalmazkodóképessége is befolyásolhatja. Lemoine–Lindé (2016) DSGE-modell keretei között történő vizsgálatai során tökéletlen hitelesség feltételezése mellett bevezetett kiigazító intézkedések hatásait elemezték független monetáris politika és valutaövezet, azaz a monetáris politikai alkalmazkodóképesség hiányának teljesülése mellett. Az eredmények alapján leszögezhető, hogy a tökéletlen hitelesség negatív hatása viszonylag alacsony, ahogy a növekedési áldozat mértéke is, és a kiigazítás képes csökkenteni az adósságráta értékét, amely hatások, a monetáris politika alkalmazkodóképességének meglétére vezethetők vissza. A valutaövezetben végrehajtott restriktív nagyobb növekedési áldozattal jár, rövid és középtávon korlátozott az adósságráta csökkentésének lehetősége. A hitelességi csatorna nem keynesi hatások jelentkezésében betöltött szerepét hangsúlyozza az Európai Unió országain elvégzett vizsgálatai kapcsán Cugnasca–Rother (2015) is. Elemzéseik alapján a fiskális kiigazítás költségeit csökkentheti ugyanis egy hiteles konszolidációs intézkedés, olyan gazdasági környezetben, amelyben a monetáris transzmissziós mechanizmusok gyengüléséből fakadóan a bankközi kamatlábak alacsonyabbak, mint a hitelkamatlábak. A hiteles konszolidáció ugyanakkor csökkentheti a fizetéseképtelenség kockázatát is, és a szuverén államadósság kockázati felárainak mérséklődése enyhítheti a magánszektor hitelkamatlábait is. A hiteltelen megszorításoknak súlyos ára van. A konszolidáció előnyei csak két év elteltével jelentkeznek, a hitelesség kezdeti hiánya GDP-veszteségekhez vezethet az első két év során, amelynek mértéke kétszer olyan nagy, mint a később jelentkező hosszú távú pozitív hatásoknak. A konszolidációs intézkedések, amelyeket első körben nem tartósként érzékelték, de várhatóan a jövőben elnyerik hitelüket, jelentősen nagyobb kibocsátási és foglalkoztatási költségekkel járhatnak (European Commission, 2010).

A hitelesség nemzetközi hitelprogramokban betöltött szerepének öngerjesztő folyamatát azonosította Györffy (2017), amelynek alapján a hiteltelen kormányzat alkupozíciója gyengébb a nemzetközi hitelprogramok feltételeinek tárgyalása során, és az így kialakult keményebb feltételek tovább mélyíthetik a hiteltelenség mértékét azáltal, hogy azok teljesítése nehezebb, gazdasági és társadalmi ára nagyobb, és így a társadalom elégedetlensége azok nem teljesítését is indukálhatja. Az előző eredményekhez hasonlóan Almeida et al. (2015) kis nyitott gazdaságot feltételező modellszimulációi is a hiteles és lassabb fiskális kiigazítást tekintik sikeresebbnek, olyan megközelítésből, hogy rövid távon alacsonyabb növekedési áldozattal és jóléti veszteséggel járhatnak.

Az elemzést az intézményi tényezőkkel folytatva hangsúlyozandó, hogy az erős intézményi feltételek szigorúbb fiskális politikát eredményezhetnek, míg az intézményi merevség korlátozhatja a reakcióképességet fiskális stresszhelyzetek esetén. A fejlődő országokban a transzferek és támogatások magas aránya korlátozhatja, míg a többségi jogalkotás javíthatja a fiskális alkalmazkodóképességet. A fejlett gazdaságokban a fiskális nehézségek elkerülésére csupán a demokratikus intézmények fejtenek ki pozitív hatást (Lavigne, 2006).

A kiigazítás sikeressége

A fiskális kiigazítás sikeressége több tényezőre vezethető vissza. E faktorok lehetnek pusztán gazdaságiak, politikai gazdaságtani, intézményi jellemzők, de a társadalom szempontjából is mérhetők. Ennek megfelelően a fiskális konszolidáció sikeressége az egyes nemzetközi kutatásokban eltérő módon jelenik meg. Általánosságban leszögezhető, hogy a kiigazítás abban az esetben tekinthető sikeresnek, ha tartós javulást eredményez a költségvetési egyenlegben, és pozitív hatással van az adósságrátára is. Györffy (2008) empirikus vizsgálatai alapján a sikeres fiskális konszolidáció alapja a társadalmi konszenzus, a belső elkötelezettség, a kiadási oldal konszolidációja több kormányzati cikluson keresztül, vagyis a tartós és hiteles konszolidáció. Kovács (2015) továbbá kiemeli, hogy a szakirodalomban meghatározott sikerességi értékek mellett megjelenik a nyilvánosság szerepe is, amely nem az alapján ítéli meg az adott fiskális restriktív bevezetését, hogy a bevezetés pillanatában megfelelő döntés született-e, hanem a jövőben kifejtett hatásmechanizmusokat veszi figyelembe, amelyek így az átalakuló gazdasági környezet mellett megváltozhatnak. Emellett ki kell emelni azt a tényt is, hogy az elméleti és empirikus tanulmányok jelentős eltéréseket mutatnak a sikeresség számszerű értékének meghatározása során is. E sikerkritériumokat rendszerezi Kovács (2015), amelynek eredményét az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

A sikeres fiskális konszolidáció mértékének megjelenése néhány szakirodalomban

Szerzők	Vizsgált indikátor	Siker kritériuma
Perotti (2013)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	három év alatt a 1,5 százalékpontos javulás
Devries et al. (2011)	szakpolitika-fókuszú megközelítés	adott periódusban csökkent a deficit a publikált szándékok szerint
De Cos-Moral-Benito (2011)	adósságráta	három év alatt az adósságráta több mint 4,5 százalékponttal csökken
Afonso (2010)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	a teljes epizód minta szórásának másfélszeresével történő javulás egy év alatt
Barrios et al. (2010)	adósságráta	az adósságráta három év alatt 5 százalékpontos javulása
Cottarelli (2010)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	hároméves javulás, egyik évben sem romolhat 1 százalékpontnál jobban
Alesina-Ardagne (1998, 2009)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	2 százalékponttal javul egy év alatt, vagy legalább javul 1,5%-ot átlagosan a következő két esztendőben
Larch-Turrini (2008)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	a GDP 1,5%-ának megfelelő javulás egy év alatt úgy, hogy egyik évben se javult jobban, mint 1,5%, és nem is romlott 0,5%-nál nagyobb mértékben
von Hagen et al. (2002)	ciklikusan kiigazított egyenleg	1,25 százalékponttal javul egymást követő két évben
Zaghini (1999)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	1,6 százalékponttal javul egy év alatt, vagy 0,8 százalékponttal kettő vagy több éven át
McDermott-Wescott (1996)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	1,5 százalékponttal javul két év alatt
Giavazzi-Pagano (1996)	ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg	3 százalékponttal javul két év alatt, vagy 3 százalékponttal javul az első évben

Forrás: Kovács 2015, 76.

Az a rendszerezés alapján leszögezhető, hogy nincs konszenzus a sikeresség kritériumait illetően, és számos esetben ellentmondás is fennáll az egyes meghatározások között. A legtisztább feltételnek a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg javulása tekinthető, míg az adósságráta követelményére más tényezők is képesek hatást gyakorolni. Az adósságráta az adósságképletből fakadóan függ az elsődleges egyenleg mellett (a kiinduló értékétől) az exogén változóknak tekinthető kamatlábtól, valamint a növekedési ráta alakulásától is. Ebből eredően a fiskális kiigazítás keynesi (esetlegesen nem keynesi) hatásai rövid távon eliminálhatják a kiigazítás elsődleges egyenlegre gyakorolt pozitív hatását, és ezáltal sikertelennek minősíthetik a konszolidációs erőfeszítést. Vice versa az adósságráta sikerességének kritériumát a kedvező gazdasági környezetben végrehajtott,

és így esetlegesen kisebb növekedési áldozattal járó restriktív fiskális politika kisebb erőfeszítése révén érheti el, ugyanakkor a tényleges adósságállomány csökkenése csekélyebb lehet. Ezzel szemben a ciklikusan kiigazított egyenleg kritériuma a mutató definitív jellegéből fakadóan korlátozottabban reagál az egyes külső tényezőkre. Azaz a mutató kiszűri a konjunktúra hiányra gyakorolt esetleges hatásait, valamint a kamatkiadásokat/bevételeket is, így világosabb és relevánsabb képet ad a kiigazítás sikerességéről. Kovács (2015) ugyanakkor a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg kritikájaként fogalmazza meg az ex post jellegét.

A fiskális kiigazítás sikeressége nem csupán egy mutatószám értékének való megfelelést jelent. Molnár (2012) az adósság stabilizálása érdekében végrehajtott fiskális konszolidációs intézkedések esetében öt tényezőt azonosított, amelyek befolyásolják a kiigazítás sikerességét: a bevezetéskor fennálló kiinduló állapotot, a kiigazítás hosszát, méretét és intenzitását, valamint az adósságráta stabilizációja érdekében tett erőfeszítéseket is. Price (2010) is fiskális kiigazítás iránti elkötelezettséget emeli ki, míg monetáris oldalról leszögezi, hogy a mérséklődő kamatkiadások nem segítik elő az eredményességet, ugyanakkor a monetáris politikai könnyítés (kamatlábak révén történő lazítás, expanzió) számottevő komponensként identifikálható. Kovács (2015) e faktorokon túlmutatóan kiemeli a költségvetés intézményi szerepét, és annak hatékonyságát, beágyazottságát a teljes állami struktúrába. Fontos szempontként merül fel a méltányos költségvetési kiigazítás koncepciója is, ugyanis ha a restriktív intézkedések kevésbé érintik negatívan a szociálisan érzékenyebb csoportokat, akkor az elősegítheti a szociális kohéziót, valamint a sikeresség valószínűségét is növelheti (Kaplanoglou et al., 2013).

A fiskális kiigazítások 2010–2012 között az Európai Unió mag- és perifériaállamaiban – esettanulmány

Az elméleti keretrendszerben már azonosított sikerességi kritériumok és azokkal kapcsolatos problematikák miatt kombinált megközelítést alkalmazok az európai fiskális kiigazítás 2009–2012 közötti sikerességének értékelésére. A kombinált megközelítés magában foglalja a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleget, valamint az adósságráta sikerkritériumként történő alkalmazását is. A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg során Perotti (2013) definícióját használom fel. Továbbá De Cos-Moral Benito (2011) és Barrios et al. (2010) nyomán a kiigazítás akkor tekinthető sikeresnek, amennyiben az adósságráta minimum 4,5 százalékponttal csökken a kiigazítást követő három év alatt. Perotti (2013) a fiskális konszolidáció sikerességét a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg 1,5%-kal vagy annál nagyobb ütemben történő csökkenésében határozta meg három éves időhorizonton. Jelen fejezetben is ezt a küszöbértéket tekintem az elemzések alapjának. A vizsgálat tárgyát az EU magországai, nevezetesen Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország és Svédország, valamint a periféria államai, azaz Ciprus, Görögország, Írország, Olaszország, Portugália és Spanyolország képezik.

A konszolidációs intézkedések jellege a vizsgált időszakban

Mielőtt a fiskális kiigazítások sikeressége kerülne górcső alá, fontos azonosítani a tagállamokban bejelentett restriktív intézkedések jellegét is. A 2008-as gazdasági válság és a 2010-es szuverén adósságkrízis hatalmas nyomást gyakorolt az egyes országok költségvetési egyenlegeire is. A pénzügyi válság kirobbanását követően számos európai ország a fiskális ösztönzés eszközeivel próbált talpra állni. A költségvetési egyenlegek és az adósságráták azonban rövidesen hatalmas nyomás alá kerültek, amelyek a szuverén adósságproblémákban kerültek felszínre. 2010-től tehát megváltozott a gazdaságpolitikák fő irányvonala, és kényszerből a fiskális kiigazítások kerültek előtérbe. Jelen alfejezetben a krízis kitörésétől, vagyis 2009-től annak enyhüléséig, vagyis 2012-ig tartó hároméves intervallumban bejelentett kiigazító intézkedéseket rendszerezem.

A tagállamok a fiskális konszolidáció széles spektrumát alkalmazták a krízis alatt a kiadási és bevételi oldalon egyaránt. A megszorítások időzítése az országok többségében 2010-re tehető, ugyanakkor számos állam esetében szükséges volt egy második intézkedési csomag bevezetése is, amelyet általában 2012-ben jelentettek be. A kiigazítás összetételét tekintve vegyes az összkép, az azonban megállapítható, hogy jelentős számban alkalmazták az adóemelést, valamint a különböző juttatások csökkentését. A vizsgált 15 országból 6 esetben történt különadó bevezetése vagy növelése a krízis kapcsán. Ezen adónemek többek között kiterjedtek a bankokra, a dohányárukra, a szeszesitalokra, az édességekre, az üdítőitalokra, valamint az üzemanyagokra. E közterhek emelése kettős céllal párosult. A költségvetési bevételek növelése mellett ugyanis a társadalom jólétének, egészségének elősegítését is szolgálta. Utóbbi kategóriába sorolható például Belgiumban a CO₂-kibocsátásra kivetett adó, amely a környezetvédelmet segítette elő, vagy a több országban is jelentősen megnövelt járulékok a dohányárukra, valamint a szeszesitalokra. Az egyenlő közteherviseléssel összhangban jó néhány tagország emelte valamilyen formában (például Olaszországban új adókat vetettek ki a jómódúak esetében) a magasabb jövedelemmel rendelkezők adóterheit. Emellett még a bevételi oldal tekintetében fontos tényező volt az általános fogyasztáshoz kapcsolódó adó emelése számos tagállamban. Ez azonban csupán kismértékben (1–2%-os emeléssel történt), és főképp a perifériaállamok vonatkozásában többlépcsős emelésként fordult elő. Az áfa minimális emelése is jelentős többletet eredményezett a költségvetési bevételekben, ugyanis nagy bázison alapuló adónak minősült. A vizsgált országcsoportokban az empirikus eredmények a bevételi oldal tekintetében összhangban vannak az elméleti és empirikus irodalom következtetéseivel, vagyis a sikeres konszolidáció egyik eleme a fogyasztási típusú adók emelése lehet. Az időszódás problémájával párhuzamosan a kiigazítások között megjelent a nyugdíjkorhatár emelése is. A korhatár kitolása kettős célt szolgál, egyrészt növeli a munkaerő potenciális állományát a gazdaságban, másrészt pedig csökkenti a fizetendő terhet a költségvetés kiadási oldalán. Emellett mérsékelheti az egyre inkább jelentkező, az időszódó társadalom által kifejtett negatív társadalmi és gazdasági hatásokat. A vizsgált tagországokban azonban eltérő a nyugdíjkorhatár jelenlegi mértéke, ugyanis a déli tagállamok esetében sokkal alacsonyabb, mint az északiaknál.

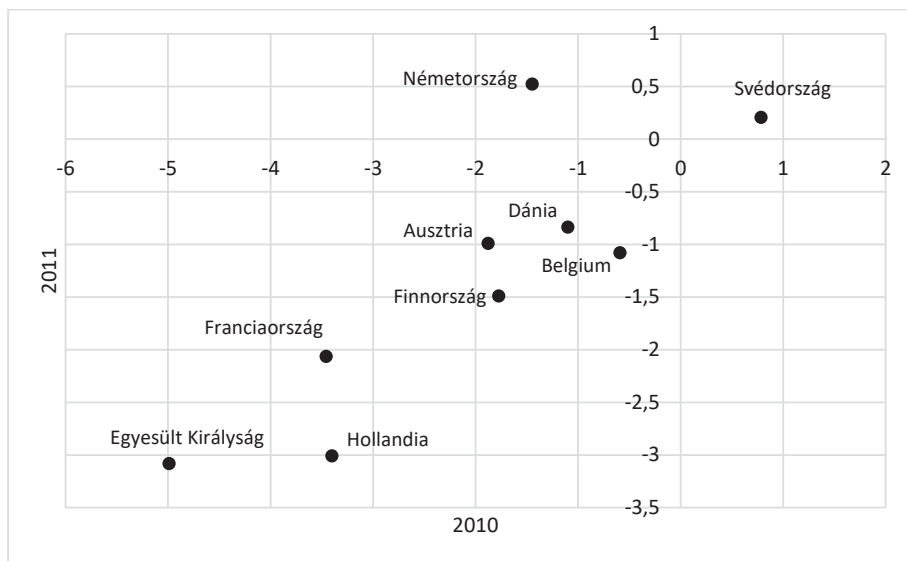

A kiadási oldali intézkedéseket tanulmányozva megállapítható, hogy az egyes tagországokban a strukturális reformok és a hatékonyság növelése is a válságkezelés eszközeként szolgált. Ezt támasztja alá, hogy a két vizsgált országcsoportban nagy többségében (az országok 3/4-ében) megjelent az állami szféra kiadásainak csökkentése is. Erre a rendszerezés során több módszer is rámutatott. Idesorolható az egyes állami szervek, azon belül is például a minisztériumok (például az Egyesült Királyságban) vagy a tartományok (például Spanyolországban) költségvetésének csökkentése. A költségek visszafogása mellett számos tagállamban jelentős számú közalkalmazottat bocsátottak el, vagy az általuk igénybe vehető juttatások, bérek csökkentésére került sor. A juttatások csökkentése azonban nemcsak a közszférában valósult meg, hanem számos esetben csökkentek a gyermekek után járó juttatások, valamint a nyugdíjakhoz kötődő juttatások is. A kiadási oldali vizsgálatok is alátámasztják a szakirodalomban megfogalmazott feltevélezt, miszerint a strukturális reformok, a hatékonyság növelése, valamint a jóléti juttatások csökkentése, azon belül is a transferek mérséklése elősegítheti a konszolidáció sikerességét. E megállapításokat támasztják alá az adott időszakon elvégzett más empirikus elemzések is. Az euróövezetben alkalmazott diszkrecionális fiskális kiigazító intézkedések 2011-ben a GDP 2%-ának feleltek meg, míg 2013-ban a GDP 3,9%-ának. A bevételi oldalon a fogyasztási típusú adók, valamint a munkát terhelő juttatások emelése, míg kiadási oldalon a transferek és a fogyasztási kiadások mérséklése volt a jellemző. Az alkalmazott konszolidációs intézkedések GDP-re gyakorolt hatásai a kiigazításoktól mentes alapértékekhez viszonyítva 2011-ben $-4,3\%$ -kal, 2013-ban pedig $-7,7\%$ -kal tértek el az eurózóna kumulált potenciális kibocsátásának tekintetében (Gechert et al., 2015).

A tagállami konszolidációk sikeressége

Az európai konszolidáció sikerességének megítélése nem egyszerű feladat a sikerkritériumok előző fejezetben bemutatott definitív divergenciája okán. Emellett a kiigazítás sikerességét még számos tényező befolyásolhatja a kiigazító intézkedések mellett. A következőkben a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg és az adósságráta mutatójának tekintetében vizsgálom az európai kiigazítás sikerességét. Az első konszolidációs intézkedések bevezetése 2010-ben történt, ezért a vizsgálatoknál ez tekintendő a bázisévnek.

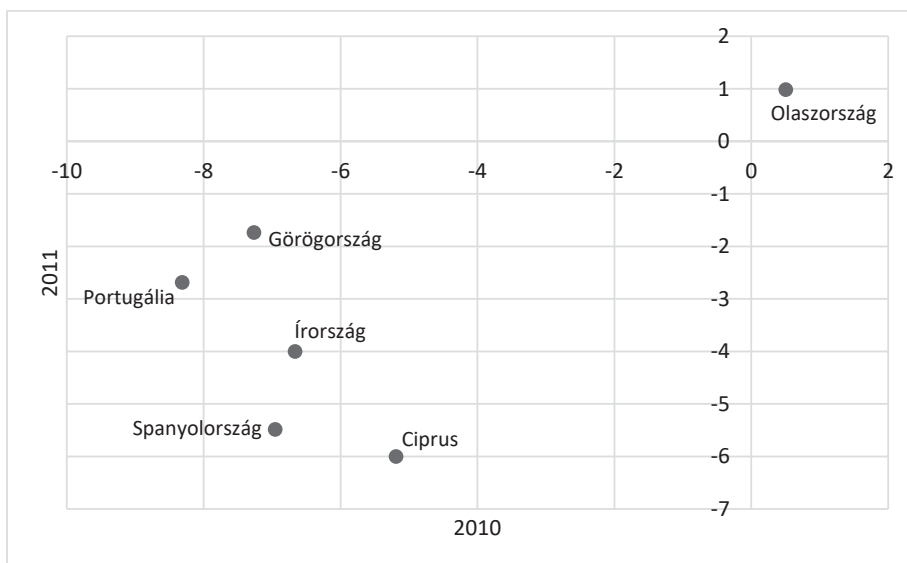

1. ábra

A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek alakulása a magországokban 2010-ben és 2011-ben a GDP %-ában

Forrás: az IMF adatai alapján saját szerkesztés

2. ábra

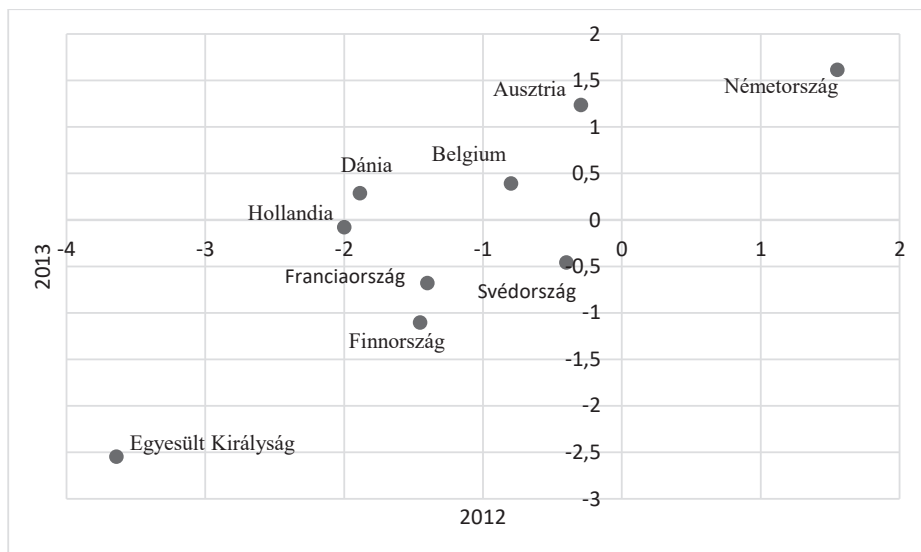
A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek alakulása a periféria államokban 2010-ben és 2011-ben a GDP %-ában

Forrás: az IMF adatai alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra és a 2. ábra illusztrálja a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek esetében a bázisévet, vagyis 2010-et, valamint a rákövetkező évet a magországokban és a periféria-államokban. A fejezet elején meghatározott sikerkritérium, vagyis Perotti (2013) definíciója alapján akkor tekinthetjük sikeresnek a konszolidációt, ha CAPB-egyenlegek minimum 1,5 százalékponttal javulnak a konszolidációt követő három évben. Az egyes országokat vizsgálva leszögezhető, hogy három ország kivételével (Belgium, Ciprus és Svédország) minden tagállamban javult a mutató értéke a fenti időszakban. Belgiumban és Svédországban csekély mértékű romlás volt megfigyelhető, amely azonban egyik ország esetében sem vezethető vissza fiskális politikai egyensúlytalanságra a válság legsúlyosabb éveiben sem, ugyanis a svéd mutató értéke még így is szufficites volt, míg a belga hiány is minimálisra tehető. Svédországhoz hasonlóan Olaszországban is többletet mutat az egyenleg, amelynek mértéke még növekedett is 2010-ről 2011-re.

A 1,5 százalékpontot meghaladó javulás Görögország, Írország, Németország, Portugália és az Egyesült Királyság esetében figyelhető meg, tehát ezen államok már a három évre datált mértékű kiigazító hatást egy éven belül elérték. E tagállamok közül azonban Németország és az Egyesült Királyság kivételével mindegyik külső segítségre szorult a krízis következtében. A mutatóik tetemes deficitről indultak a bázis évben, továbbá a brit ciklikusan kiigazított elsődleges deficit is jelentős negatívummal (-4,98%) zárt 2010-ben. A küszöbértéknél kisebb mértékű csökkenés figyelhető meg Ausztria (+0,872 százalékpontos változás), Dánia (+0,25 százalékpontos javulás), Finnország (+0,27 százalékpontos változás), Franciaország (+1,38 százalékpontos javulás), Hollandia (+0,37 százalékpontos változás), valamint Spanyolország (+1,44% százalékponttal javult) esetében.

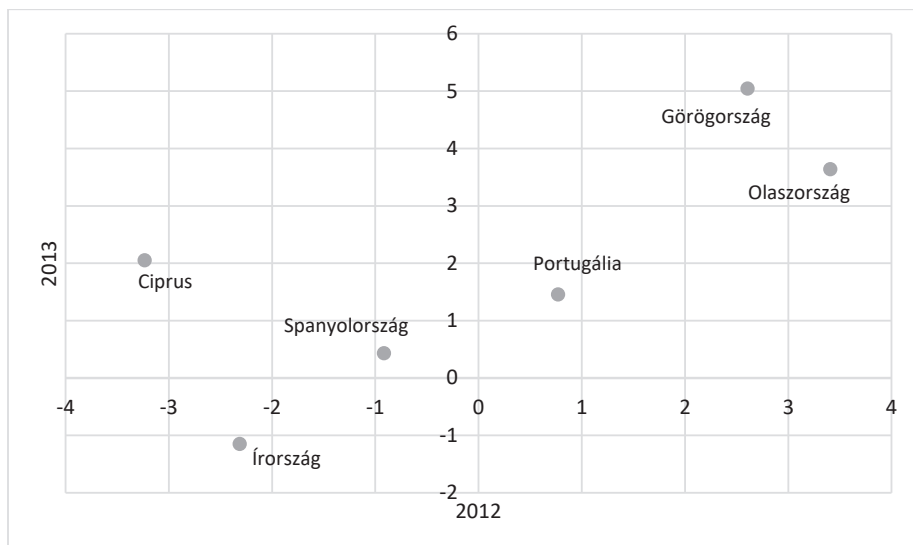

3. ábra

A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek alakulása a mag-országokban 2012-ben és 2013-ban a GDP %-ában

Forrás: az IMF adatai alapján saját szerkesztés

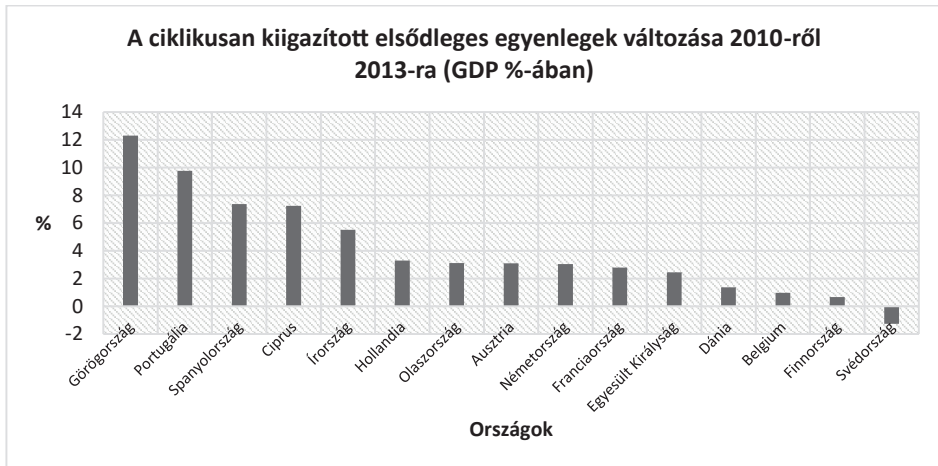
4. ábra

A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek alakulása a periféria államokban 2012-ben és 2013-ban a GDP %-ában

Forrás: az IMF adatai alapján saját szerkesztés

A 3. és a 4. ábra az első konszolidációk bevezetését követő második és harmadik évet, vagyis a 2012-es és 2013-as évet ábrázolja. A magországok közül Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia esetében jelentősen javult a mutató értéke 2011-ről 2012-re, valamint 2012-ről 2013-ra is. Németországban a már 2011-ben jelentkező szufficithez képest is további javuló tendencia figyelhető meg. Svédország esetében a 2010-ben még az 1%-ot meghaladta a mutató értéke, amely 2013-ra negatívba fordult. A skandináv állam esetében a nagyon alacsony deficit az egyenlegben csupán 2013–2015 között állt fenn, és a költségvetési fegyelem és a korábban már említett szabályalapú költségvetésnek betudhatóan az utóbbi években újra szufficitet realizált az ország a ciklikusan kiigazított költségvetési egyenleg tekintetében. A CAPB-egyenlegekben már az első évben is kirajzolódó javuló tendencia tovább folytatódott. Mindazonáltal sok tagállam esetében a romló gazdasági körülmények eredményeként 2012-ben újabb kiigazító intézkedésekre volt szükség. Így árnyaltabb kép bontakozik ki a megszorítások sikerességének megítélését illetően. A pontos átláthatóság érdekében az 5. ábra mutatja meg a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg változását 2010-ről, vagyis a kiigazító intézkedések kezdetétől 2013-ra, azaz az első konszolidációk sikerkritériumban meghatározott hároméves megítélésének kezdetéig.

5. ábra

A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenlegek változása 2010-ről 2013-ra (GDP %-ában)

Forrás: az IMF adatai alapján saját számítás és szerkesztés

Az egyértelműen kirajzolódik az 5. ábrán, hogy a legjelentősebb javulást az egyenlegben a krízis során nemzetközi hitelfelvételre szorult államok érték el, ami nagymértékben visszavezethető a megszorító csomagok okozta külső kényszernek. Mindazonáltal a PIIGS országoknál árnyaltabb a kép a pozitív helyzetet illetően. Ciprus esetében ugyanis a válság a szigetországban 2012-ben tetőzött, és a konszolidáció hatásai csak a vizsgált időszakon kívül fejtik ki hatásaikat. Görögországban ugyanakkor a konszolidáció hitelességének kérdése a sorozatos megszorító csomagok ellenére is folyamatosan felmerült (Pásztor–Szíjártó, 2016), ezt támasztja alá, hogy 2015 augusztusában újabb nemzetközi hitelfelvételre szorult az ország. A legfrissebb adatok alapján megállapítható, hogy jelenleg a CAPB-mutató pozitívabb minden tagállam esetében, sok állam vonatkozásában azonban elég ingadozóan alakult a vizsgált időszak óta eltelt években is. A konszolidációk összetétele és hatásai alapján nem lehet egyértelműen homogén csoportokat kialakítani a vizsgált tagállamok vonatkozásában. A kiigazításokat tekintve megállapítható, hogy relatíve hasonló összetételű kiigazító intézkedések zajlottak le, azok csupán az időzítésükben, mértékükben, hitelességükben voltak eltérőek. A hatások tekintetében le kell szögezni, hogy a vizsgált időszakban alkalmazott Perotti (2013) definícióján alapuló sikerességi kritérium alapján csupán négy ország esetében nem tekinthető sikeresnek a lefolytatott fiskális kiigazítás. Meg kell jegyezni egyfelől, hogy Belgium (+0,9 százalékpontos változás), Dánia (+1,3 százalékpontos javulás), valamint Finnország (+0,6 százalékpontos változás) esetében is jelentős javulás ment végbe a mutató értékében, valamint azt a tényt, hogy mindhárom ország esetében is rendkívül alacsony deficitről indult a krízis legsúlyosabb éveiben a mutató (és 2013-ra szufficitet mutatott), így ennek fényében egyáltalán nem nevezhető sikertelennek az alkalmazott restriktív fiskális politika, még ha a sikerkritérium ezt is predesztinálná. A kiigazítás sikeressége nagyban befolyásolja az adott gazdaság kiinduló

helyzete, és a nemzetközi környezet, így a siker megítélését csak az országspecifikus hatások kontextusában lehet végrehajtani.

Amennyiben megvizsgáljuk az adósságráta értékében bekövetkező változásokat is kirajzolódik, hogy 2010-ről 2013-ra csupán Németország és Ausztria esetében mutat csökkenést az indikátor értéke. A legtöbb tagországban, s az Európai Unió aggregált szintjén is 2014-ben történelmi magasságokban tetőzött az államadóssági ráta, és csupán az utóbbi években mutatott csökkenést. E megállapításokból következik, hogy a fiskális kiigazítás sikerességének megítélése kettős. Amíg a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleggel vizsgálva a problémakört sikeresnek tekinthető egy-egy konszolidációs intézkedés(csomag), addig az adósságráta vonatkozásában eltérések mutatkoznak. E divergenciák több tényezőre vezethetők vissza. Legfontosabb tényezőként tartható számon, hogy a fiskális multiplikátor alábecslésre került a válságkezelést megelőzően, így a keynesi hatások jobban érvényesültek. Ezen alábecslés következményeként a növekedési áldozat nagyobb lett a krízis során, amely nevező hatásként negatív konzekvenciákat eredményezett az adósságráta értékének alakulásában. A konszolidáció révén ugyanakkor a CAPB-egyenlegek javultak, viszont a növekedési áldozat mértékéből fakadóan az adósságráta értékében ez nem mutatkozott meg. Emellett további tényezőként tartható számon a mutató stock, azaz állomány jellege, s a hatások késleltetett megjelenése is. E késleltetés nyomán csak a vizsgált időszak után jelentkezhetnek a pozitív hatások. Az adósságráta értéke ezzel összhangban az elmúlt két évben számos gazdaságban köztük az Európai Unióban aggregált szintjén is mérséklődött. A mutató csökkenését ugyanakkor fenntartásokkal kell kezelni. Egyfelől a mérséklődés mértéke csekélynek tekinthető, és továbbra is egyensúlytalanságokat hordoz magában, mindemelllett a szakirodalmi álláspontok alapján a magas államadóssági ráta szintje számos ország esetében negatív makrogazdasági hatásokat fejthet ki, különösen a növekedés tekintetében.² Továbbá megvizsgálva az adósság tényleges állományának alakulását az Európai Unióban, le kell szögezni, hogy csupán néhány állam esetében mutatott csökkenést az adósság állománya, amelynek mértéke is csupán korlátozott volt. Az adósságráta zsugorodása a nevező hatásra, azaz a kedvezően alakuló növekedésre vezethető vissza (Marton, 2018).

Következésképpen a kiigazítás sikerességének megítélését minimum két sikerkritérium horizontja mentén kell elvégezni. Emellett ugyanakkor a siker a meghatározott sikerkritérium függvénye is, de emellett önmagában egyik küszöbérték sem értelmezhető. További tényezők és különösen a keynesi és nem keynesi növekedési hatások is jelentős szerepet játszhatnak a siker elérésében, amelyeket, ha politikai gazdaságtani kontextusba helyezünk, akár egy esetlegesen bevezetendő restriktív intézkedés(csomag) kritériumai is lehetnek.

Összegzés, következtetések

A jelenlegi világgazdasági környezet ugyan megteremti a magas államadóssági ráták piaci körülmények között történő finanszírozhatóságának feltételeit, mindazonáltal a fiskális

² Az adósságráta ugyanakkor az alacsonyabb gazdasági növekedésen keresztül nemcsak a jövő, hanem a jelen generáció esetében is gazdasági és társadalmi költségekkel jár (Kertész, 2014).

kiigazítás középtávon elengedhetetlen. A konszolidációs intézkedések makrogazdasági és politikai gazdaságtani hatásúak. A hatásmechanizmusok szétválasztása azonban teljes mértékben nem lehetséges, ugyanis egymást erősítő és gyengítő befolyások merülnek fel. E következtetés mentén a tanulmány is komplex módon vizsgálta a fiskális kiigazítás politikai gazdaságtani aspektusait. Az empirikus vizsgálatok eredményei a kiigazítás sikerességére irányultak. Az elemzések első aspektusában a 2010–2012 között az Európai Unió mag- és perifériaállamainak esettanulmánya képezte, amelyben azonosítottam a bejelentett restriktív fiskális politikai intézkedéseket. A sikeresség tekintetében pedig le kell szögezni, hogy sikerkritérium megválasztása fontos tényező, és a kiigazítás egy kritériumérték alapján történő megítélése félrevezető következtetéseket indukálhat. Hangsúlyozni kell emellett a makrogazdasági hatások közül a növekedés szerepét is, amely növelheti a társadalmi és gazdasági költségeit a restriktív intézkedéseknek. Emellett az adósságráta mutatójának sikerkritériumként történő használata során a nevező hatás révén mérsékelheti/eliminálhatja a CAPB-egyenlegben bekövetkező pozitív változásokat is. A fiskális konszolidáció szükségessége tehát megkérdőjelezhetetlen, és csupán az időzítése, valamint a bevezetéséhez szükséges politikai akarat megléte a kérdéses.

Felhasznált irodalom

- ALESINA, Alberto – ARDAGNA, Silvia (1998): Tales of Fiscal Adjustments. *Economic Policy*, Vol. 13, No. 27. 488–545. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0327.00039>
- ALESINA, Alberto – ARDAGNE, Silvia – TREBBI, Francesco (2006): *Who adjusts and when? On the political economy of reforms*. NBER Working Paper 12049 Cambridge MA: National Bureau of Economic Research, February 2006. DOI: <https://doi.org/10.3386/w12049>
- ALESINA, Alberto – ARDAGNA, Silvia (2009): *Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending*. NBER Working Paper 15438 Cambridge MA: National Bureau of Economic Research. DOI: <https://doi.org/10.3386/w15438>
- ALESINA, Alberto – ARDAGNA, Silvia (2012): *The Design of Fiscal Adjustments*. NBER Working Paper 18423 Cambridge MA: National Bureau of Economic Research. DOI: <https://doi.org/10.3386/w18423>
- ALESINA, Alberto – FAVERO, Carlo – GIAVAZZI, Francesco (2015): The Output Effect of Fiscal Consolidation Plans. *Journal of International Economics*, Vol. 96, No. 1. 19–42. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2014.11.003>
- ALESINA, Alberto – LECCE, Giampaolo – CARLONI, Dorian (2010): *The electoral consequences of large fiscal adjustments*. NBER Working Paper, No. 17655. Cambridge MA: National Bureau of Economic Research. DOI: <https://doi.org/10.3386/w17655>
- ALESINA, Alberto – PEROTTI, Roberto (1995): Fiscal Expansions and Adjustments in OECD Countries. *Economic Policy*, Vol. 10, No. 21. 205–248. DOI: <https://doi.org/10.2307/1344590>
- ALESINA, Alberto – PEROTTI, Roberto – TAVARES, José (1998): The Political Economy of Fiscal Adjustments. *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1. 197–266. DOI: <https://doi.org/10.2307/2534672>

- ALMEIDA, Vanda – CASTRO, Gabriela – FÉLIX, Ricardo Mourinho – MARIA, José R. (2011): Fiscal Consolidation in a Small Euro Area Economy. *Economic Bulletin*, Banco de Portugal, 45–62.
- BALDACCI, Emanuele – CLEMENTS, Benedict J. – GUPTA, Sanjeev – MULAS-GRANADOS, Carlos (2004): *Front-Loaded or Back-Loaded Fiscal Adjustments: What Works in Emerging Market Economies?*. IMF Working Paper No. 04/157. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781451857528.001>
- BARRIOS, Salvador – LANGEDIJK, Sven – PENCH, Lucio (2010): *EU Fiscal Consolidation After the Financial Crisis. Lessons From Past Experiences*. European Commission, European Economy, Economic Papers, No. 418. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1985234>
- BENCZES István (2008): A költségvetési hiány politikai gazdaságtana. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 3. sz. 218–232.
- BENCZES István – KUTASI Gábor (2010a): *Költségvetési pénzügyek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BENCZES István – KUTASI Gábor (2010b): *A költségvetési politika fenntarthatósága és a szabályalapú gazdaságpolitika*. *Köz-Gazdaság*, 5. évf. 2. sz. 59–74.
- CUGNASCA, Alessandro – ROTHER, Philipp (2015): *Fiscal multipliers during consolidation: evidence from the European Union*. ECB Working Papers No. 1863, October 2015 DOI: <https://doi.org/10.2866/46995>
- DE COS, Pablo Hernández – MOREL-BENITO, Enrique (2011): *Endogenous Fiscal Consolidations*. Banco de Espana, Documentos de Trabajo, No. 1102. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1792507>
- DREYER LASSEN, David (2010): *Fiscal Consolidations in Advanced Industrialized democracies: Economics, Politics and Governance*. *Studier i finanspolitik*, 4, Finanspolitiska rådet.
- ESLAVA, Marcela (2011): The Political Economy of Fiscal Deficits: A Survey. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 25, No. 4. 645–673. DOI: <https://doi.org/10.1111/joes.2011.25.issue-4>
- European Commission (2010): *European Economic Forecast Autumn 2010*. DOI: <https://doi.org/10.2765/37293>
- GECHERT, Sebastian – HUGHES HALLETT, Andrew – RANNENBERG, Ansgar (2015): Fiscal multipliers in downturns and the effects of Eurozone consolidation. *Applied Economic Letters*, Vol. 23, No. 16. 1138–1140. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504851.2015.1137545>
- GYÓRFFY Dóra (2006): Globális kihívások és nemzetgazdasági alkalmazkodás. A gazdaságpolitikai fegyelem intézményesítése Svédországban. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 6. sz. 540–559.
- GYÓRFFY Dóra (2008): Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban. Tanulságok Magyarország számára. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 11. sz. 962–986.
- GYÓRFFY Dóra (2017): *Bizalom és pénzügyek: Válság és válságkezelés az Európai Unióban*. Budapest: Typotex Kiadó.

- KAPLANOGLU, Georgia – RAPANOS, Vassilis T. – BARDAKAS, Ioanna C. (2013): *Does fairness matter for the success of fiscal consolidation?* Department of Economics, Economics Discussion Reports 2013/6, University of Athens. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2267831>
- KERTÉSZ Krisztián (2014): Alternatívák a monetáris politika és a Stabilitási és Növekedési Egyezmény megújítására az eurózónában. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 59. évf. 3. sz. 386–402.
- KOVÁCS Olivér (2015): *Stabilitás és dinamizmus: Az innovatív fiskális politika alapjai*. Budapest, Alinea Kiadó. DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/Ksz.2015.11.1211>
- LAVIGNE, Robert (2006): The Institutional and Political Determinants of Fiscal Adjustment. *Bank of Canada Working Paper*, No. 2006-1, Ottawa.
- LEMOINE, Matthieu – LINDE, Jesper (2016): Fiscal consolidation under imperfect credibility. *European Economic Review*, Vol. 88. 108–141 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2016.04.008>
- MARTON Ádám (2018): A fiskális konszolidáció és az államadósság kapcsolata. Csökkenti vagy növeli az adósságrátát a fiskális kiigazítás. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, Vol. 63. No. 1. 24–38.
- MOLNÁR, Margit (2012): Fiscal Consolidation: What Factors Determine the Success of Consolidation Efforts? *OECD Journal: Economic Studies*, Vol. 1. 123–149. DOI: https://doi.org/10.1787/eco_studies-2012-5k8zs3twgmjc
- PÁSZTOR SZABOLCS – Szíjártó Norbert (2016): Internal Devaluation and its Macroeconomic Consequences in the EU Periphery: Comparison of the Iberian and the Baltic States. *International Trade and Trade Policy*, Vol. 4. Issue 8. pp. 6–23.
- PEROTTI, Roberto (2013): The „Austerity Myth” – Gain Without Pain?. In PEROTTI, Roberto (2013): *Fiscal Policy after the Financial Crises*. Chicago, University of Chicago Press.
- PRICE, Robert (2010): The Political Economy of Fiscal Consolidation, OECD Economics Department Working Papers, No. 776, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5kmdq798lls-en>
- TÓTH G. Csaba (2017a): Deficithajlam és a költségvetési szabályok. *Köz-Gazdaság*, 12. évf. 3. sz. 149–163.
- TÓTH G. Csaba (2017b): A nemzeti költségvetési szabályok elterjedése és hatása Európában. *Közgazdasági Szemle*, 64. évf. 11. sz. 1119–1147. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2017.11.1119>

Czeczeli Vivien

Az expanzív monetáris politika és a pénzügyi buborékok interakciója

Interaction of the Expansionary Monetary Policy and the Financial Bubbles

A krízist követő években megvalósított expanzív monetáris politikai irányvonal bár nagymértékben elősegítette a gazdasági kilábalást, fontos a nem szándékolt mellékhatások számbavétele is. Bár az infláció szintje mindvégig mérsékelt maradt, a gazdaságba juttatott óriási pénzmennyiség nem tűnt el nyomtalanul. Szót kell ejteni olyan következményekről, mint a már meglévő egyenlőtlenségek további mélyülése, a pénzügyi instabilitás veszélye, illetve az eszközár-növekedés okozta buborékok kialakulása a különböző eszközök piacain. A kutatás célja a témakörrel asszociálható kockázatok számbavétele, különös tekintettel az eszközár buborékok képződésének veszélyei, valamint a monetáris politika oldaláról megnyilvánuló lehetséges válaszreakciók, kihívások. A tanulmány továbbá részletesen körüljárja a pénzügyi buborékok elméleti összefüggéseit, illetve a mennyiségi lazítás pénzügyi instabilitásra, buborékképződésre kifejtett kockázatainak kérdéskörét.

Kulcsszavak: eszközár-buborék, expanzív monetáris politika, mennyiségi lazítás

Although the expansionary monetary policy stance in the years following the crisis has greatly contributed to economic recovery, it is also important to take into consideration the unintended side effects. Although the level of inflation has remained subdued throughout, the huge amount of money spent on the economy has not disappeared without trace. It is important to pay attention on the consequences of the further deepening of existing inequalities, the risk of financial instability and the formation of bubbles caused by asset price increases in the markets of different instruments. The aim of the research is to take into account the risks associated with the above topic, in particular the risks of asset price bubbles and the possible responses and challenges which may affect the area of monetary policy. The study also details the theoretical

context of financial bubbles and the risks of quantitative easing to financial instability and bubble formation.

Keywords: asset price bubble, expansionary monetary policy, quantitative easing

Bevezetés

A krízist követő időszak aktív monetáris politikai szerepvállalása, így a pénzkínálat növelését célzó intézkedések, mint például a mennyiségi lazítás (quantitative easing, QE) kétségkívül elengedhetetlenek voltak a kilábalás megvalósulásában. Ezen intézkedések nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a gazdasági növekedés visszataláljon a megfelelő pályára, illetve egy kedvezőbb gazdasági környezet alakuljon ki.

Fontos azonban figyelembe venni, hogy hasonló jelentőségűek ezen intézkedések nem szándékolt mellékhatásai, hiszen azok negatív visszacsatolásokat eredményezhetnek. Visszatekintve az elmúlt évtized monetáris politikai eseményeire az a következtetés vonható le, hogy az infláció szintje mindvégig mérsékelt maradt, s a kezdeti félelmekkel ellentétben az expanzív monetáris intézkedések nem eredményezték az árszínvonal elszabadulását. A gazdaságba juttatott óriási pénzmenyiség azonban nem tűnt el nyomtalanul, hatásai más területeken is megnyilvánultak. Fontos szót ejteni olyan következményekről, mint a már meglévő egyenlőtlenségek további mélyülése, a pénzügyi instabilitás veszélye, illetve az eszközár-növekedés okozta buborékok kialakulása a különböző eszközök piacain.

Jelen tanulmány célja a fent említett kockázatok számbavétele, különös tekintettel az eszközárbuborékok kialakulására, veszélyeire, illetve a monetáris politikát érintő kihívásaira. A kutatás első egységében áttekintem a pénzügyi buborékok elméleti összefüggéseit, majd pedig a mennyiségi lazítás pénzügyi instabilitásra, illetve buborékképződésre kifejtett kockázataira helyeződik a hangsúly. A tanulmány hátralévő részében a monetáris politika oldaláról megmutatkozó lehetséges válaszreakciókat, illetve a potenciális veszélyeket tárom fel.

Pénzügyi buborékok

A szakirodalom alapján a tőzsdéken kétféle buborék létezik: a belső buborék és a spekulatív vagy más néven racionális buborék. A belső buborék alapvetően a fundamentumokon nyugszik, ekkor a piaci szereplők racionális várakozásai ténylegesen alátámaszthatják az éppen aktuális árfolyamot. Ezzel szemben a spekulatív buborékokat a várakozások fűtik, és nem közvetlenül a fundamentumokhoz kapcsolódnak. Ebben az esetben a piaci ár túlzottan eltér a fundamentális értéktől, és reálisan nem támasztható alá az aktuális ár (Nagy, 2008). Az árbuborékok tehát valamilyen pozitív visszacsatolás által generált, önmagát fenntartó és felerősítő folyamatot írnak le.

A spekulatív eszközárbuborékok kialakulásának tanulmányozásánál Sharma (2017) három fő megközelítést emel ki. Ezek közül az önbeteljesítő várakozások közgazdasági elmélete tekinthető dominánsnak. Az elmélet szerint egy eszköz értékelését nem kizárólag a piaci szereplők gazdasági fundamentumokon alapuló értékítélete határozza meg, hanem

tükrözi spekulatív viselkedésüket is. A piaci ár és a gazdasági fundamentumok közötti különbség – amely a spekulatív viselkedésen alapuló értékelést testesíti meg – buboréknak nevezhető (Flood-Garber, 1980; Li-Chand, 2015; Tirole, 1982; Sharma, 2017).¹

Egy másik népszerű elmélet a spekulatív árbuborékok fejlődésében a *greater fool*, vagyis a „nagyobb bolond”-elmélet. Keynes (1936) szerint a „nagyobb bolond”-elmélet kiindulópontja, hogy egy eszköz piaci ára a gazdasági fundamentumokon túlmutatóan a piacok irracionális hiedelmein és várakozásain is alapulhat. Az elmélet szerint a befektetők annak ellenére, hogy tisztában vannak az adott eszköz alacsony fundamentális értékével, hajlandók érte többet fizetni, mivel arra számítanak, hogy valaki másnak magasabb áron el tudják adni az adott eszközt, és így végső soron kedvezőbb pozícióba kerülhetnek (Keynes, 1936; Barlevy, 2015).

A harmadik megközelítés a *pozitív visszacsatolási befektetési stratégia*, amely a múltbeli árviselkedésen alapul. A magatartási pénzügy azokat a pszichológiai tényezőket hangsúlyozza, amik befolyásolják a befektetők viselkedését. A megközeltés alapján a kereskedők hajlamosak arra, hogy trendkövető magatartást folytassanak. Ez azt jelenti, hogy a kereskedők sokkal inkább hajlamosak eszközöket venni az árak emelkedésekor, és eladni, amikor azok csökkennek. Idetartozik az is, amikor a múltbeli árak befolyásolják az extrapolatív várakozásokat és nagy fluktuációkhoz vezetnek a kereskedett eszköz értékében (De Long et al. 1990; Sharma, 2017).

Mishkin (2011) arra hívja fel a figyelmet, hogy nem minden eszközár-buborék tekinthető azonosnak. Szerinte a pénzügyi történelem és a legutóbbi pénzügyi válság tanulságaiból is az következik, hogy a hitelezés vezette buborékok tekinthetőek a legveszélyesebbnek. Ennek kiindulópontját rendszerint a gazdasági kilátásokról alkotott túlzott várakozások vagy a strukturális változások adják. Ezek miatt a pénzpiacokon fellendül a hitelezés, aminek hatására megnő bizonyos eszközök iránt a kereslet, kiváltva ezáltal az árnövekedésüket. Az eszközárakban történő növekedés azonban tovább ösztönzi ezen eszközök ellenében nyújtott hitelezést, növelve így az általános keresletet, ezáltal pedig az árakat. Ám a felvázolt visszacsatolási mechanizmus buborékot generálhat. A hitelezési feltételek enyhítésének hatására a hitelezők egyre kevésbé aggódnak azon, hogy a kölcsönzők vissza tudják-e majd fizetni hiteleiket, így inkább az eszközök további felértékelődését vetítik előre, és tartják szem előtt. Idővel azonban a buborék kidurran, és véget vet a folyamatoknak. Mishkin (2011) szerint ugyanakkor a buborékok másik típusa, az irracionális gazdagság vagy lelkesedés (*irrational exuberance*)² kevésbé veszélyes. E buborékok kizárólag a túlzottan optimista várakozásokból alakulnak ki és sokkal kisebb kockázatot jelentenek a pénzügyi rendszerre, mint a hitelezés vezette buborékok.³

A hitelezés vezette buborékok rendkívüli voltát a legutóbbi válság is egyértelműen megmutatta, illetve rávilágított arra is, hogy a buborék kidurranását követően a feltakarítás is nagyon nehézkes tud lenni. További fontos tanulság, hogy ez a buborék akkor is felmerülhet, ha a megelőző időszakra ár- és kibocsátás stabilitás jellemző. Valójában maga

¹ Idesorolhatók olyan jelentős buborékok, mint például a hollandtulipán-mánia, a déltengeri buborék, a Dotcom-buborék vagy az amerikai ingatlanpiaci buborék.

² A témával bővebben foglalkozik Schiller: *Tőzsdemámor* című könyve (eredeti címén: *Irrational exuberance*).

³ Például az 1990-es évek technológiai részvényeiben lévő buborék nem a banki hitelezés és a növekvő részvényárak közötti visszacsatolási mechanizmus miatt alakult ki, és így a tchrészvények buborékának kidurranását sem kísérte a bankok mérlegének jelentős romlása.

az ár-, illetve kibocsátásstabilitás ösztönzi a hitelezés vezette buborékok kialakulását, mivel a piaci szereplők ekkor gyakran alulbecsülik a gazdaságban fennálló kockázatot.

A történelmi példákat figyelembe véve több olyan tényező kiemelhető, amelyek katalizátorként működnek és mozgatórugói a spekulatív buborékok kialakulásának. Az egyik legfontosabb ilyen katalizátor a monetáris expanzió, ahogy az a legutóbbi válság nyomán is megjelent. Másik fontos tényezőként érvényesülhetnek a spekulatív buborékok kialakulásában a laza pénzügyi és kereskedelmi szabályozások (Sharma, 2017).

A buborékok témaköre ugyanakkor számos tekintetben igényel kiemelt figyelmet a gazdasági szereplők részéről, illetve több okból kifolyólag is aggodalmat jelentenek. Először is a tőke helytelen elosztásához vezetnek. Másodsor, az eszközárakban történő emelkedés a buborékkomponens által kockázatot jelenthet a pénzügyi stabilitásra, veszélyeztetve ezáltal a pénzügyi rendszer működését. A buborék kidurranása általában összekapcsolódik egy-egy pénzügyi válsággal, illetve mélyebb és hosszabb recessziókkal. A monetáris politika transzmissziója szintén hatástalanává válik, ha a buborékok dinamikája eltér a fundamentumok mozgásától. Döntő fontosságú tehát szétválasztani az eszközárak mozgását, hogy azokat milyen mértékben befolyásolják a fundamentumok, valamint mekkora hányadot tesz ki a buborékkomponens (Blot et al. 2017).

A mennyiségi lazítás szerepe a kockázatok növekedésében

Számos olyan tényező határozható meg, amelyek miatt a mennyiségi lazítás hatásai pénzügyi instabilitást eredményezhetnek. Figyelembe véve az euróövezeti tapasztalatokat elmondható, hogy bár a vállalati hitelezés terén alacsonyabb a nem teljesítési arány, mindez visszavezethető arra, hogy a QE hozzájárult az úgynevezett „zombi”-cégek, illetve a nem teljesítő hitelek fennmaradását támogató feltételekhez. Az olcsó hitelek megakadályozzák a versenyképtelen cégek megszűnését. Mindez valós veszélyként értelmezhető az euróövezetben, vagyis fennáll egy olyan hatásmechanizmus kockázata, amivel a laza monetáris politika korlátozza a tőke produktívabb felhasználás irányába történő újraelosztását. Ennek eredményeképpen, a kevésbé produktív cégek életben maradnak, míg az új, esetlegesen sokkal termelékenyebb vállalatok meglehetősen nehéz belépési akadályokkal szembesülnek (Fiedler–Kooths–Stolzenburg, 2017; Hughes Hallett, 2017). További problémákat vethet fel, ha a bankok hitelállományának jelentős részét idővel a nem teljesítő hitelek fogák kitenni, és emiatt visszafogják hitelezésüket. Mindez fennakadásokat okozhat a többletlikviditás és az új hitelek, valamint a költelekezés közötti transzmissziós mechanizmusban, ami pedig érinti a kibocsátás alakulását is.

Ha azonban a központi bank által tartott eszközök egy része válna fizetéseképtelenné, akkor a veszteség valójában az Európai Központi Bank (EKB) mérlegében generálódik és nem pedig a már eleve eladósott kormányzat mérlegében történne. Itt ugyanakkor meg kell említeni, hogy elsősorban a jövedelemáramlások változnak: megszűnnek egyrészt az EKB részére irányuló kamatfizetések, másrészt pedig az EKB által a nemzeti kormányoknak fizetett extra profit is. Mindezen folyamatok azonban nem járnak következményekkel az adófizetők számára, mivel a központi bankoknak nem szükséges egy meghatározott

tőke-eszköz arányt fenntartaniuk a működéshez. A valódi kockázat más: ha a nem teljesítő kötvényeket nem helyettesítik, az exit (kilépési) stratégia során sem lesz elegendő olyan kötvény, amit vissza tud juttatni a piacra. Emiatt a magánszereplők az infláció további növekedését fogják várni a jövőben. Fontos, hogy az előbb kiemelt kockázatok hosszú távra vonatkoznak és rövid távon kevésbé nyilvánulnak meg. (Hughes Hallett, 2017)

Haan – Van den End (2017) szerint a magas eszközárak *tail risket*⁴ vetíthetnek elő az inflációban. 1985-től megvizsgálva, 11 fejlett ország adatait figyelembe véve a szerzőpáros arra a következtetésre jutott, hogy a magas eszközárak egyes esetekben alacsony inflációt, esetleg deflációt, míg máskor magas inflációs epizódokat jeleztek. Továbbá, az eszközárak inflációra történő átfutási ideje meglehetősen hosszú tud lenni. A központi bankok számára mindez összességében azt jelenti, hogy az eszközárak jelzőképessége az inflációra tekintve mind időben, mind az irányát tekintve meglehetősen bizonytalan. A mennyiségi lazítás a kockázatvállalás ösztönzésével, mintegy nem szándékolt mellékhatásaként hozzájárulhat az eszközár-buborék kialakulásához, amennyiben az eszközár-alakulások nincsenek szinkronban a gazdasági fundamentumokkal. A hosszabb távot figyelembe véve, e buborékok kidurranása még súlyosabbá teszi a dezinflációs helyzetet. A monetáris politika számára így tehát elengedhetetlen tudni, hogy az eszközárváltozások az árstabilitás jövőbeni kockázataira utalnak-e, illetve milyen késleltetéssel. Haan – Van den End (2017) kutatásának következtetései alapján az elsősorban eszközár-csatornán keresztül érvényesülő monetáris politika nem feltétlenül járul hozzá az árstabilitáshoz. Az eszközárakra kifejtett stimuláló hatások az eszközpiacok felvirágzásához vezethetnek, amik táplálják a magas inflációt, hosszabb távon azonban alacsony vagy negatív inflációt eredményezhetnek az eszközár-buborék kidurranásakor. Mivel a QE különösen érinti az eszközárakat, így ebből az következik, hogy ez az intézkedés veszélyeztetheti az inflációs célt, ha az túlzott eszközár változásokhoz vezet. Az eszközárak és az árstabilitás között felfedezhető nem egyértelmű kapcsolat nem jelenti azt, hogy az eszközárak alakulása nem tartalmazhat hasznos információt a központi bankok számára. Akkor is, ha az eszközár növekedések inflációra kifejtett hatásai ex ante nem egyértelműek, a központi banknak tudatában kell lennie, hogy az eszközár mozgások szoros kapcsolatban állnak a pénzügyi stabilitási kérdésekkel.

A belső, illetve spekulatív buborékok tesztelése során Hudepohl (2016) a QE buborékokra kifejtett hatásait vizsgálta. Következtetései alapján általánosságban véve nincs jele annak, hogy a QE szignifikánsan és pozitívan hozzájárulna a buborékok kialakulásához az amerikai, japán, angol és az eurózónai tőzsdéket alapul véve. A 2010–2016 közötti időszakra vonatkozóan azonban az euróövezet esetében megállapítható egy szignifikáns, ám viszonylag kismértékű pozitív hatás a belsőbuborék-komponens és a releváns QE-változó között. A spekulatív buborékok iránti tesztek ugyancsak nem igazolják a buborék jelenlétét az egyes régiókban a QE elindulását követően.

⁴ A *tail risk* egy olyan eseményre utal, amelynek bekövetkeztének valószínűsége elméletileg annyira minimális, hogy szinte nincs is. Mindezek ellenére mégis gyakran bekövetkezik. A befektetések világában ez arra utal, hogy egy portfólió hozama váratlanul szinte irreálisan magas vagy alacsony szintre ugrik, összezavarva a befektetőket és a kockázatkezelési modelleket egyaránt. Statisztikai oldalról történő meghatározás alapján akkor beszélhetünk *tail risk eventről*, ha normális eloszlást feltételezve a hozam a szórás háromszorosánál jobban eltér az átlagtól és ennek valószínűsége elvileg csupán 0,03 százalék (Somi, 2008).

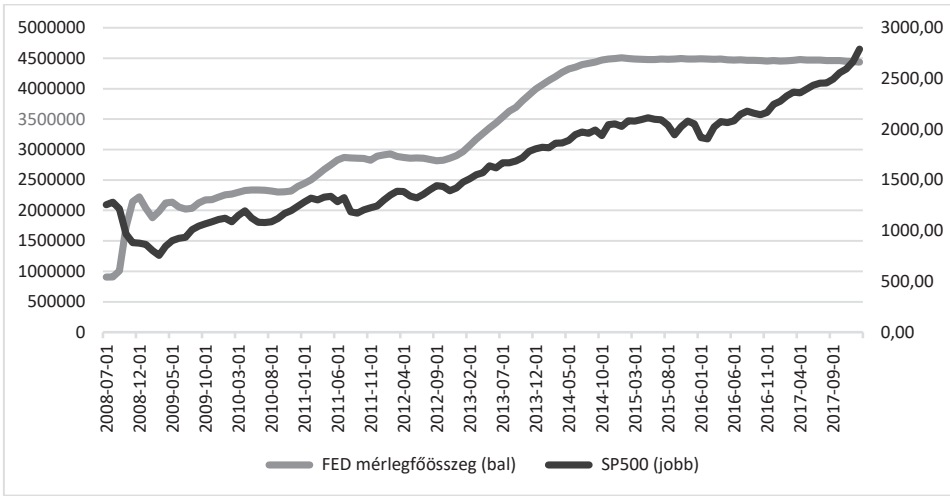
Az EKB QE programjának kibővítésének veszélyeit illetően az idő szintén nagyon fontos tényezőként érvényesül. Bár kibővítés nem sorsdöntő hosszúságú a pénzügyi stabilitás kérdését érintően, mégis hozzájárul a felmerülő kockázatok további felhalmozásához. Míg a kockázatok fennállása bizonyítható, számszerűsítésük nagyon nehéz, illetve lehetetlen megmondani, hogy milyen időhorizonton belül testesülnek meg. A nem szándékolt torzító mellékhatások az idő múlásával együtt nőnek. Az extrém alacsony kamatlábak rezsime kihívás elé állítja a kereskedelmi bankok üzleti modelljét. Mivel a kamatmarzs korlátozott a bevételi oldalon, a bankok sokkal hangsúlyosabb lejáratú transzformáció mellett kötelezik el magukat. Ebben a szituációban, a jövőbeni kamatláb emelkedése közvetlenül erodálja az eszközeik értékét, megkérdőjelezve a fizetőképességüket. Ha a lejáratú transzformációt a befektetési cégek hajtják végre, a jövőbeni növekvő kamatlábak negatívan érintik a fizetőképességüket, ami továbbgyűrűzhet a bankszektorba a nem teljesítő hitelek növekvő aránya miatt. Az adatok azt mutatják, hogy a tízéves vagy hosszabb lejáratú hitelek aránya meglehetősen magasabb, mint 5 évvel ezelőtt, mind a jelzáloghitelek, mind a nem pénzügyi vállalatoknak nyújtott hitelek esetében.

A kiterjesztett időtávon fennálló alacsony kamatokkal jellemezhető periódus a költségvetési konszolidáció és a strukturális reformok hosszú távú lehetőségét is jelentené. Az empirikus tapasztalatból azonban az következik, hogy a fiskális fegyelem kevésbé lesz ambíciózus, amint a szuverén fizetéseképtelenség azonnali veszélye eltűnik. Szintúgy, a strukturális reformok folyamata is lelassul, amint a komoly makroökonómiai problémák már kevésbé tűnnek égetőnek. Amíg a reformok kivitelezésének hajlandósága arányosnak tűnik a gazdasági problémákkal és a refinanszírozási korlátozásokkal, a QE fennállása biztosan nem ösztönzi az eurózóna országait, hogy a problémák szerkezeti okaira összpontosítsanak, így a program kibővítése alkalmatlannak tűnik további strukturális reformok iránti igény indítására (Fiedler–Kooths–Stolzenburg, 2017).

Van-e buborék?

Alapjaiban véve önmagában az eszközárak fundamentumainak értékelése is bizonytalan, így nagyon nehéz meghatározni azt is, hogy az ár mennyivel lépi túl a tényleges értéket, vagyis, hogy mekkora hányadot tesz ki a buborék. A buborékokat tehát nehéz felismerni.

1. ábra

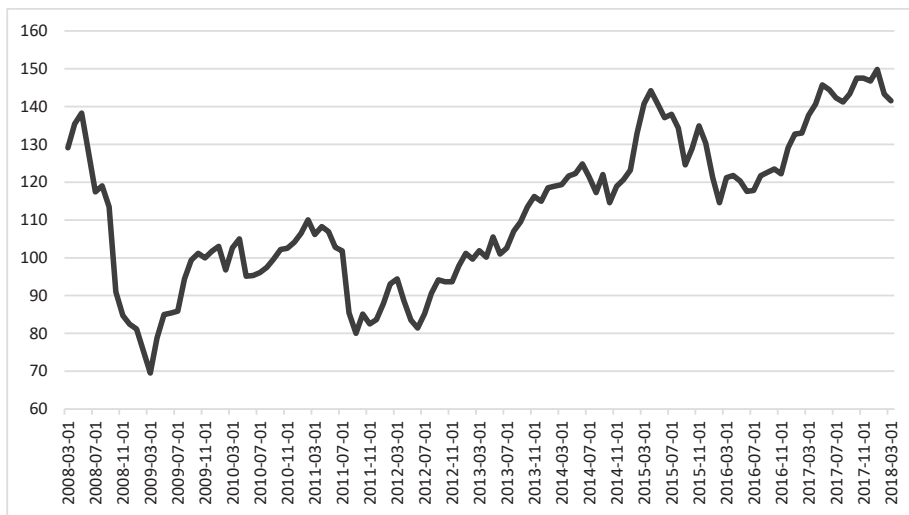
A FED mérlegfőösszege (millió \$) és a SP500 index alakulása (2008–2018)

Forrás: FRED

Az 1. ábra grafikusán szemlélteti a FED mérlegfőösszegének növekedését, illetve a SP500 index⁵ alakulását. Jól látható, hogy a két görbe meglehetősen együtt mozog, tehát a központi bank által megvalósított, mérlegfőösszeget növelő intézkedések nagyjából együtt jártak a részvényiaci árindex alakulásával is. E műveletek tehát nem hagyták érintetlenül a részvényiacokat sem, habár ezek dinamikájának magyarázata semmiképp sem szűkíthető le kizárólag a jegybanki tevékenység alakulására. Megvizsgálva a 2. ábrát, amely az euróvezeti részvényiaci árindexet szemlélteti, szintén egyértelmű áremelkedés rajzolódik ki kb. 2012-től kezdődően, amely trend a mai napig érvényesül.

⁵ A S&P 500 index az USA részvényiaci mérőszáma. Az index 500 vezető vállalatot foglal magában az USA gazdaságának vezető iparágait érintve, amelyek nyilvánosan szerepelnek a NYSE-nél vagy a NASDAQ-nál, és lefedik az USA részvényeinek 75%-át. Mivel ez egy árindex és nem egy teljes hozamindex, az S&P 500 itt most nem tartalmazza az osztalékokat.

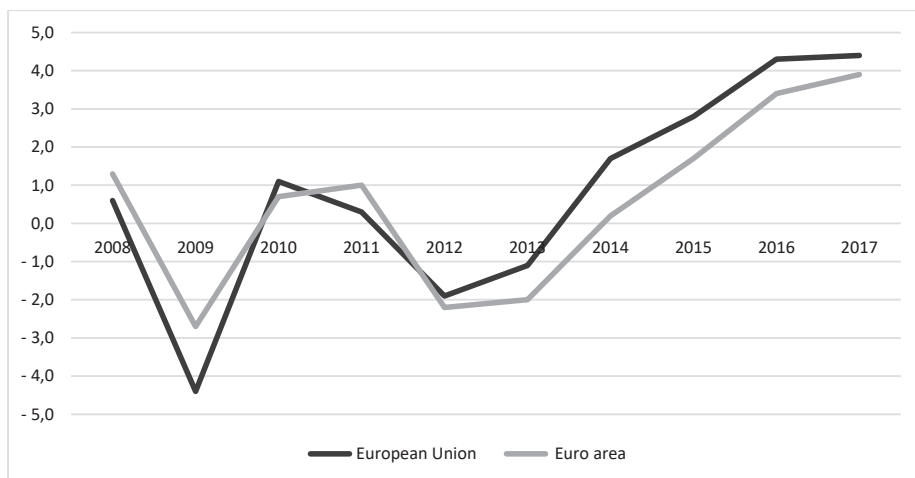

2. ábra

Részvényi árszámítási mutató az euróövezetre vonatkozóan (2010 = 100) (%)

Forrás: FRED

Az ingatlanárak változását szemléltető grafikonokon (3. és 4. ábra) talán még drasztikusabb változást mutat a 2012-t követő periódustól mind Európában, mind az Amerikai Egyesült Államokban. Az árindex mindkét vizsgált területen meghaladja már a válság előtti szintet is. Mindezen trend hosszú távú fennállása mindenképp felveti egy ingatlanbuborék kialakulásának veszélyét, és fontos az ehhez kapcsolódó kockázatok szem előtt tartása.

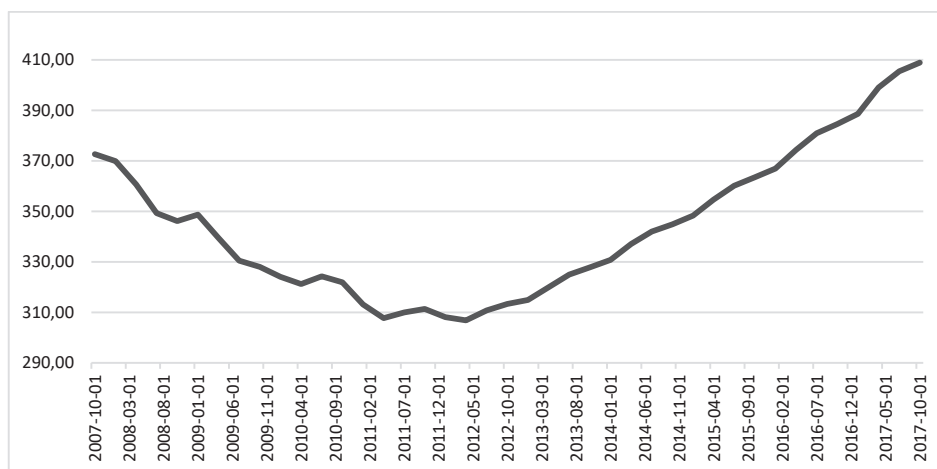

3. ábra

Az euróövezet és az Európai Unió ingatlanárindexe (éves átlagos változás mértéke, %)

Forrás: Eurostat

4. ábra

Ingatlanárindex az USA-ra vonatkozóan (1980 Q1 = 100)

Forrás: FRED

A részvény- és az ingatlanár-buborékok a fogyasztási viselkedésre egyaránt károsak. Az emelkedő részvény és ingatlanárak az egyénben azt az érzetet keltik, hogy gazdagabbak. Minél gazdagabbnak érzik magukat az emberek, annál nagyobb hányadát költik el a jövedelmüknek és annál kevesebbet takarítanak meg. Amikor a buborék végül kidurran, az egyének újraértékelik jólétüket. A fogyasztók ott maradnak a házakkal és jelzalogokkal, a fizetendő számláik magasabbá, befektetési számláik értékei pedig alacsonyabbá válnak (Kovács – Pásztor, 2018). Az eszközár-buborékok a kormányzat pénzügyi döntéseit is torzíthatják. A részvényárak emelkedésekor a tőkenyereséghez kapcsolódó adóbevételek is megemelkednek. A megnövekedett kormányzati bevételek a kiadásban történő növekedéshez és az adók csökkentéséhez vezetnek. A buborék kipukkadásával azonban az adóbevételek drámaian visszaesnek. A buborék hatásainak mélyebb vizsgálatánál már fontos különbséget tenni a részvény és az ingatlanárak között. Míg a gazdaságot hasonló csatornákon keresztül érintik, a mértékük különbözőnek hathat. A részvényárakban történő fellendülés, majd annak kidurranása sokkal kevésbé káros a gazdaságra, mint ugyanezen folyamatok az ingatlanárak esetében. Ennek két oka van: először is az egyéni fogyasztási döntések sokkal érzékenyebbek a lakásárakra, mint a részvényárakban történő fluktuációkra. Másodszor, azokban az országokban, ahol a lakásvásárlásokat kölcsönzéssel finanszírozzák, a bankok mérlege kitettebbé válik az összeomlás hatására (Cecchetti, 2004).

A túlértékelt eszközárakról szóló figyelemztetések következtében az USA-beli kormányzati kötvényeket érintően is hasonló veszélyeket fogalmaztak meg. Számos kritika érte a Fedet, miszerint a QE programja és a laza kamatlábak a kötvénypiacokat a buborékképződés irányába nyomták. Majdnem tíz évvel az összeomlás után a csupán valamivel 2% feletti hozamot ígérő tízéves kincstárjegyek is sok esetben drágának érződnek. A piacok tényleges állapota azonban ennél bonyolultabb. Mazzoleni–Garg (2017) arra próbálja meg felhívni a figyelmet, hogy a hozamok általában nem informatívak a kötvények értékelésére vonatkozóan. Mivel a tízéves kincstárjegy hozama historikusan alacsony, így téves lehet

következtetésekre bocsátkozni a kincstárjegyek alul- vagy felülértékeléséről. Az alacsony hozam jelentős része magyarázható az inflációban és a potenciális reál GDP növekedésében megmutatkozó általános lefelé irányuló trenddel. Figyelembe véve a makrogazdasági trendeket a szerzőpáros arra a következtetésre jutott, hogy a kincstárjegyek mérsékelten túlértékelték, mindazonáltal távol vannak a buborékterülettől. A mai értékelések teljesen illeszkednek abba a trendbe, amelyet a kincstárjegyek piacának ingadozásai mutattak utóbbi időkben. Téves megközelítés lehet tehát kizárólag a FED-et hibáztatni a példa nélküli monetáris lazítása miatt. Az utóbbi 25 év alatt a kötvények és az amerikai részvénytőzsde negatív irányú kapcsolatot mutattak, így egy fedezetként szolgáltak a makrogazdasági kockázat ellen. A kötvények nem vonzóbbak annál nagyobb mértékben, mint ahogy arra a hozamaik alapján következtetni lehetne (Mazzoleni–Garg, 2017).

Mivel sem az elméleti, sem az empirikus irodalom nem jutott konszenzusra, a pénzügyi buborékok azonosításának terén Blot et al. (2017) a pénzügyi buborékot egy agnosztikus megközelítéssel próbálja azonosítani, ami a leggyakrabban használt modellek átlagolásából tevődik össze. Habár egyik modell sem jutott konszenzusra, feltételezésük, hogy e modellek összességében az eszközbuborékok fő tulajdonságait képesek megragadni. Az eurózónára vonatkozó adataik azt mutatják, hogy az utóbbi emelkedés a részvényárakban nem jellemezhető buborékkal. Szintén nincs jele buboréknak a kötvénytőzsdéken az utóbbi időszakban. Azonban 2015 óta megkezdődött a lakáspiacokon az eszközök túlértékelése. Az eredmények alapján a nem konvencionális monetáris politika nem inflálta a részvénytőzsdét és a lakáspiacok buborékait. Az eredmények alapján tehát nincs erős és stabil okozati kapcsolat a monetáris politika és az eszközár buborékok között, kivéve a kötvénytőzsdét, ahol a legtöbb QE-hoz kapcsolódó művelet megvalósul.

Nemzetközi hatások

Empirikus tanulmányok nyomán megállapítható, hogy a QE jelentősen hozzájárult a gazdaságilag kevésbé fejlett országokba irányuló tőkeáramlás szintjéhez. Az alacsony hozam miatt ugyanis a befektetők más területeken próbáltak hozamra szert tenni, ami értelemszerűen ezen eszközök túlértékelését váltotta ki.

A QE és az eszközbuborék közti kapcsolat feltárása érdekében Haas–Young–Taft (2017) exogén QE és endogénbuborék-viselkedést magában foglaló modellt hozott létre.⁶ Következtetéseik alapján a mennyiségi lazítás kimenetele paraméterfüggő: azok a gazdaságok, amelyek a jövedelmükhöz képest viszonylag alacsonyabb hajlandóságot mutatnak a fogyasztásra, azoknál erősebb hatások érvényesültek mind a felemelkedés, majd ezt követően a visszaesés szakaszában is. Azok a gazdaságok, amelyek többet fogyasztanak a jövedelmükből, kisebb prociklikus hatásokat tapasztaltak. Bizonyosodott továbbá, hogy a QE meglehetősen kis mértékben táplálta a gazdasági pánik szintjét.

López (2015) tanulmányában Bernanke–Gertler (1999-es) zárt gazdasági modelljét bővíti ki egy eszközbuborék makrogazdasági hatásainak kis nyitott gazdaság kontextusában megnyilvánuló hatásainak számbavétele érdekében. Mindkét modellben a mérlegfőösszeg hatások fontos elemekként szerepelnek a monetáris politika transzmissziós

⁶ A modell elsősorban Godley–Lavoie (2007) SFC-modellezés megközelítésére épül.

mechanizmusát érintően, de az utóbbiban további árfolyammechanizmusok foglalnak helyet. A szakirodalom alapján a feltörekvő országokban a tőkebeáramlások az egyik legfontosabb meghatározói az eszközár-buborékok kialakulásának. A modell fő következtetése, hogy amikor a monetáris hatóság kizárólag az inflációra válaszol egy eszközár-buborék felfutása során egy feltörekvő gazdaságban, a tőkebeáramlások esetén zárt gazdasághoz képest sokkal erősebb fluktuáció van jelen a kibocsátásban. A tőkebeáramlások a reálárfolyam felértékelődését is eredményezik, ami zárt gazdasághoz képest a piaci eszközárak erősebb reakcióját váltja ki. Hasonló hatások vannak jelen, ha a monetáris politikai hatóság reagál ugyan az eszközárakra, de mindez az ellentétes irányba történik. Továbbá, ha az eszközár-buborékokat egy eszközár-összeomlás követi, a monetáris hatóság reakciója az eszközárakra nagyon erős makrogazdasági volatilitást és kibocsátási veszteséget okoz. Az ilyen modellek a tőkekontrollok bevezetésére hívják fel a figyelmet prudenciális okokból (ilyen történet Braziliában 2009 októberében, amiután az ország valutája 36%-os felértékelődést tapasztalt) (López, 2015).

Mit kell tennie a jegybankoknak, ha kialakult egy buborék?

Amennyiben kialakult valamilyen eszközár-buborék, úgy a monetáris politika oldaláról két általános megközelítés különböztethető meg: a *sztenderd*, vagy hagyományos intézkedés, és a „*buborékintézkedés*”. Előbbi csak addig a mértékben reagál az eszközárakra, ameddig az információt hordoz a központi bank számára a monetáris politika célváltozóirol, vagyis a kibocsátás és az infláció alakulásáról, utóbbi aktívan fellép a buborékok kezelésében.

Egy tőzsdepiaci fellendülést követő periódusban általában erősebb kereslet és megemeledett inflációs nyomás van jelen. Ezek szigorodó intézkedéseket követelnének meg e következmények kiegyenlítése érdekében. Fontos, hogy a sztenderd intézkedési válasz esetén is indokolt azonosítani az eszközár fundamentális és buborékkomponenseit. Mivel a buborékkomponens dinamikája valójában sokkal volatilisabb, és egyben károsabb forrása is a makroökonómiai kockázatnak, az optimális monetáris politika sokkal inkább a buborék, mintsem a fundamentális komponens mozgásaira reagál. A buborékintézkedés kiindulópontja szintén a sztenderd politika gondolatmenetét követi, de bizonyos körülmények között már lépéseket is tesz az eszközár-buborék szinten tartása vagy csökkentése érdekében. A buborékintézkedés hívei szerint a buborékkomponens ingadozásainak olyan komoly negatív következményei lehetnek a makroökonómiai teljesítményre, amit a monetáris politika nem képes könnyen ellensúlyozni. Preferáltabb tehát a központi bank számára a makroökonómiai ingadozások e forrását közvetlenül eliminálni. Továbbá, mivel a buborékok gyakran önmagukat erősítő viselkedést mutatnak, a megfelelő időben történő megelőző műveletek segítenek elkerülni a későbbi túlzásokat, többleteket. A buborékpolitika feltehetően kiegyenlitené a központi bank makroökonómiai céljaitól való rövid távú eltéréseket annak érdekében, hogy később jobb teljesítményt tudjon nyújtani. További fontos különbség a két megközelítés között, hogy a sztenderd politika a buborékkomponens adottságnak vagy exogénnek tekinti, míg a buborékpolitika figyelembe veszi, hogy miként tudja intézkedéseivel befolyásolni a buborékokat (Rudebusch, 2005).

Nem megkérdőjelezhető, hogy az eszközárbuborékok veszélyt jelentenek-e a pénzügyi stabilitásra. Nincs azonban teljes egyetértés arról, hogy a döntéshozóknak hogyan kellene kezelniük a buborékokat. A 2008-as válság következtében ismét felmerültek azok a kérdések, hogy a monetáris politika mennyiben járul hozzá az eszközárbuborékok kialakulásához, illetve képes-e deflálni a buborékokat. Tágabb értelemben fogalmazva, hogy a nem konvencionális intézkedések és a potenciális negatív hatásaik milyen következményekkel jártak a pénzügyi stabilitásra.

Két ellentétes nézőpont van: „leaning against the wind” megközelítés⁷ alapján az expansionizív monetáris politika hozzájárul az eszközárbuborékok kialakulásához, a restriktív intézkedések pedig képesek csökkenteni őket. Alternatív megközelítések alapján ugyanakkor nem ajánlott a monetáris politika használata a buborékok, illetve a pénzügyi stabilitási kérdések kezelésére, és inkább a makroprudenciális eszközök dominanciája meghatározó (lásd bővebben: Gerlach, 2010; Svensson, 2012; Collard et al., 2017). A másik megközelítés a „cleaning up the mess”, vagyis, hogy a buborék kidurranását követően a „feltakarításban” kell aktív szerepet vállalnia a monetáris hatóságnak (Blot–Hubert–Labondance, 2017).

A *leaning against the wind* stratégia igazolásának érdekében a központi banknak feltételeznie kell, hogy képes azonosítani, amikor az eszközárak eltérnek a fundamentálsi értéküktől. Ez a feltételezés meglehetősen bizonytalan, ugyanis nehézkesen lehet a központi banknak olyan információs előnye a magánpiacokkal szemben, amely ezt lehetővé tenné. Amennyiben a központi banknak nincs információs előnye, ám felismerte a kialakult buborékot, akkor nagy valószínűséggel a piac is felismeri, és a buborék hamarosan kidurran. Így bármilyen buborék, amelyet a központi bank bizonyossággal azonosítani tud, nagy valószínűséggel már nem fog tovább fejlődni. A másik dolog, amely felmerül a *leaning* stratégiával kapcsolatban, hogy nagyon sokféle eszközár van, és adott pillanatban a buborék lehet, hogy csak az adott eszköz egy részében van jelen. A monetáris politikai lépések valószínűleg általánosságban érintenék az eszközárakat, mintsem kifejezetten a buborékot célozva. Meg kell említeni továbbá, hogy néhány elméleti modell következtései alapján a kamatláb emelkedése megállíthatja az eszközárak felgyorsulását, azonban más források alapján a kamatláb emelkedése a buborék kidurranását eredményezné, így sokkal komolyabban károsítaná a gazdaságot. Ezt a nézőpontot történelmi példák is alátámasztják, mint például a monetáris szigorítás 1928 és 1929-ben az USA-ban és 1989-ben Japánban (Mishkin, 2011).

Mishkin (2011) szerint ugyanakkor nem önmagában az eszközárbuborék ellen kell fellépni, hanem a potenciális hitelbuborékok ellen, abban a fázisban, amikor a pénzügyi egyenlőtlenségek elkezdenek felépülni. A védekezés első lépése ekkor a makroprudenciális eszközök alkalmazása lenne, amelyek segítségével korlátozni lehetne a hitelpiacokon a túlzott kockázatvállalást. Azonban, mivel a makroprudenciális intézkedéseket egyrészt nehéz megformálni, illetve gyenge az a politikai akarat, amely végrehajtaná őket, szükség lehet a monetáris politikára is, hogy szembemenjen a hitelbuborékokkal.

Blot–Hubert–Labondance (2018) elemzéseik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a buborékok reakciói nem szimmetrikusak. A restriktív vagy expansionizív monetáris politikai sokkokra adott válaszokat tehát az empirikus elemzésekben meg kell különböztetni. A szerzők következtetései alapján a restriktív monetáris politika nem

⁷ E nézőpont képviselői többek között Borio and Lowe (2002), Cecchetti et al. (2004) és Woodford (2012).

képes deflálni az eszközár-buborékokat, míg az expanzív intézkedések inflálják őket. Mindemellett, az expanzív monetáris politika hatásait befolyásolják az intézkedési eszközök jellegei is. Annak a kockázata, hogy a QE inflálná az eszközár buborékokat, ténylegesen nem testesül meg az adatokban. Azonban, a kamatlábcsökkentések – vagyis a hagyományos expanzív monetáris politika – jelentős és pozitív irányú hatással lennének a részvényárfolyam-buborékokra. A központi bankoknak tehát tudatában kell lenniük, hogy az alacsony irányadó kamatláb kockázatot helyez a részvényárbuborékok inflálására. Azonban, a buborék komponens aszimmetrikus válasza miatt a monetáris politika nem bizonyul megfelelő eszköznek, hogy deflálja őket. A pénzügyi instabilitás azonban nem csak az eszközár buborékokon keresztül realizálódhat, így a monetáris politika is szerepet kaphat, hogy a hitelekre kifejtett hatásain keresztül a makroprudenciális eszközökkel együtt csökkentse a pénzügyi kockázatot.

Galí (2013) tanulmányának következtetései alapján a monetáris politika a buborék létezésére nem, csupán a rövid távú viselkedésére, és az ingadozásának mértékére tud hatni. Az optimális intézkedéseknek lényegében a tényleges aggregált kereslet és a buborék stabilizálására közötti egyensúlyra kell törekedniük. Előbbi pozitív kamatláb-reakciót követelne meg a buborék esetén, míg az utóbbi a negatív kamatláb-reakciót indokolná. Ha a buborék átlagos mérete kellően nagy, akkor az utóbbi motívum lenne domináns, optimálissá téve a központi bank számára, hogy a növekedő buborék esetén csökkentse a kamatlábat. Természetesen a következtetések nem vehetőek egyértelműnek az aktuális intézkedések meghozatalakor, hiszen a modell nem reprezentál számos olyan kihívást, amellyel a döntéshozók szembesülnek. Előfordulhat továbbá, hogy a tényleges buborékok nem racionális típusúak, és oly módon reagálnak a monetáris politikai változásokra, amely nincs benne a fenti elméletben.

Következtetések a monetáris politika számára

Felmerül a kérdés, hogy vajon a központi bankoknak változtatniuk kell-e a monetáris politika kivitelezésén a jövőben, hogy elérjék a pénzügyi stabilitás célját.

Zsiday (2017) szerint a jegybankok azért is becsülik alá az eszközár-buborék jelentőségét, mivel túl szűken értelmezik az inflációt, és csak a fogyasztói árakra vetítik azt ki. A mai gazdaságokban az eszközáraknak sokkal nagyobb jelentősége van a korábban tapasztaltakhoz képest. A vagonhatás következtében a részvényáremelkedés fogyasztásbővülést von maga után, viszont a buborék kipukkanása gazdasági recessziót eredményezhet. A kevésbé részvénycentrikus területeken, mint például Európa, az ingatlanárakon van a nagyobb hangsúly. Az inflációs mutatókban azonban az ingatlanárak alakulása sem feltétlenül jelenik meg. Fontos lenne azonban, ha a jegybankok ezt is figyelembe vennék, hiszen a pénznyomatásból származó összegek elsősorban az eszközárakat, és nem pedig a fogyasztói árakat emelik.

Csermely–Szalai (2010) szerint a jövőben sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni arra a tényre, hogy az inflációs célkövetés keretrendszere önmagában nem elegendő a makrogazdasági stabilitás biztosítása és a pénzügyi egyensúlytalanságok, illetve jövedelemingadozások mérséklésére. A modern gazdaságokban a túlfűtöttség jelei számos esetben fenntarthatatlannak látszó eszközárakban és pénzügyi egyensúlytalanságokban

(Asset Price Booms/Financial Imbalances, APFI) jelennek meg, és nem feltétlenül az inflációs mutatókban. Ezek hatásaikban a legtöbb területen megegyeznek az inflációéval, szintén makrogazdasági volatilitást okoznak, illetve monetáris politikának mindkét esetben a simításra kell törekednie.

Korábban az általános megközelítés alapján a jegybankoknak csak annyiban kellett reagálniuk az APFI-kre, amennyiben az azok által okozott túlfűtöttség már az inflációs előrejelzésben is megtestesült. Ez a túlfűtöttség azonban nem feltétlenül jár együtt az infláció emelkedésével – legalábbis bizonyos időhorizonton belül. A jegybanki modellek többségében a jegybank veszteségfüggvényében benne foglaltatik a kibocsátási rés simítása is, illetve csak bizonyos korlátozások mellett érvényesül, hogy nem kell közvetlenül reagálni a kibocsátási résre – ami amúgy is megnyilvánul az inflációs előrejelzés emelkedésében. Mindezek alapján az APFI-k és a kibocsátási rés közti kapcsolat feltárása által beilleszthetők lennének az APFI-kből származó információk a hagyományos elemzési keretbe, illetve az APFI-kből származó jóléti veszteségek mérséklése (Csermely–Szalai, 2010).

Vitatható, hogy a monetáris politikának legfőképp az infláció stabilitására kell-e fókuszálnia, vagy ezzel párhuzamosan ugyanekkorra hangsúlyt kell-e az eszközár fejleményekre is fektetnie. A mérsékelt infláció jelenléte megnöveli annak veszélyét, hogy az infláció stabilizálásra fókuszáló monetáris politika nem fogja tudni kezelni az eszközárboomok alatt felmerülő hatékonyságtalanságokat, elégtelenségeket. Kérdésként merül fel tehát, hogy miért alakul mérsékelt az infláció az eszközárboomok alatt?

Ikeda (2013) amerikai idősoros adatokon alapuló modelljében az infláció értékében megmutatkozó lefelé ható nyomás a laza pénzügyi szigorra vezethető vissza. Ennek kiindulópontja, hogy a hitelviszonyt megtestesítő cégeknek finanszírozni kell a működőtőke költségét. Egy eszközár-buborék emeli a cégek értékét, ami egyszerűbbé teszi számukra, hogy növeljék a működőtőkére szánt forrásbevonásaikat és csökkentsék a termelési költségeket. Ez lefelé ható nyomást fejt ki a határköltségre és így az inflációra is. A szimuláció alapján az infláció fele olyan mértékben emelkedik a buborékban, mint a lefelé ható nyomás nélkül tenné. Így tehát az infláció relatív alacsony marad az eszközárboom esetén.

Az inflációs stabilizációs politika, illetve a szigorú inflációs célkövetés nemcsak nem tudja hatékonyan kezelni az eszközár-buborékok okozta elégtelenségeket, de rövid távon súlyosbíthatja is a problémákat, vagy hatékonyságtalanságokat. Az infláció stabilizálása megköveteli a határköltségek stabilizálását. Mivel a pénzügyi szigorban történő lazítás rövid távon csökkenti a határköltséget, a szigorú inflációs célkövetés monetáris lazítást követel meg a fellendülési időszak kialakulásakor. A monetáris lazítás azonban egy fellendülési időszakot még kiterjedtebbé tesz és súlyosbítja a problémát a fellendülésben.

Az inflációs dinamika az eszközár-buborékban fontos következményekkel jár a monetáris politika számára. Ha az infláció emelkedik, amint a buborékok által okozott hatékonyságtalanságok növekednek, akkor az inflációs célkövetés hasznos intézkedési keret marad a buborékban. Ám, ha az infláció nem emelkedik, akkor előfordulhat, hogy az inflációs célkövető keretrendszer nem fog megfelelő választ adni az egyre növekvő hatékonyságtalanságokra, és rombolja a gazdaságot. Időben visszatekintve az eszközár-robbanások a legtöbb országban általában mérsékelt inflációs periódusokban voltak jelen (Ikeda, 2013).

Összegzés

A válságot követő időszak egy olyan periódust hozott el a fejlett országok jegybankjainak működésében, amely példa nélküli monetáris lazítást, illetve meglehetősen alkalmazkodó irányvonalat képviselt. Az alacsony kamatkörnyezet, a gazdaságba juttatott óriási pénzmenyiség mindazonáltal a mértékéhez képest mérsékelt hatásokkal járt. Különösen igaz ez az inflációs mutatók alakulására. Paul (2018) szerint a magyarázat abban rejlik, hogy az újonnan létrehozott pénz a központi bankok számláján maradt. Emellett a QE elsősorban a gazdagok jólétét emelte, akik a bevételük viszonylag kis hányadát fogyasztják el, míg a középosztály, és a legjobban rászorulóknak nem igazán tudtak belőle hasznot húzni. Mivel a fogyasztásuk nem nőtt, az árak is változatlanok maradtak.

Fontos azonban szem előtt tartani, hogy mindez nem jelenti a monetáris intézkedések eredménytelenségét. A hatások számos esetben más területek indikátoraiban nyilvánultak meg számszerűen. Kiemelt szerepük e téren az inflációs mutatók által figyelembe nem vett eszközárak. A mennyiségi lazítás, illetve a meglehetősen expanzív monetáris politikai irányvonal komoly kockázatokat vetett fel egy fenntarthatatlan eszközár-növekedés, így egy eszközárbuborék kialakulása kapcsán. E veszélyek az intézkedést alkalmazó ország határain túlmutatóan, nemzetközileg is jelen lehetnek.

Bár a részvény-, kötvény- és ingatlanpiacokon is egyaránt megfigyelhető egy évek óta tartó növekedési trend, mégsem igazolható egyértelműen egyik területen sem a buborék jelenléte. A buborékok azonosítása nagyon bonyolult a kialakulásuk szakaszában, és ritka, amikor egy ilyen azonosítást magabiztossággal tehetünk. Napjainkban a buborékok kialakulásának szakaszát sok esetben gazdasági stabilitás, illetve alacsony inflációs időszak jellemzi. Kashkari (2017) szerint emiatt biztosítani kell a pénzügyi rendszer rugalmasságát, hogy az megfelelő ellenállást tudjon produkálni a jövőbeni korrekciókra. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb bankokat arra kell készíteni, hogy sokkal több tőkét halmozzanak fel, amikor a piacok erősek.

A jegybankok oldaláról a buborékok kezelésében szintén nincs konszenzus, hogy vajon a leaning vagy a cleaning stratégia a legcélravezetőbb, vagyis hogy a megelőzésre vagy a buborék kidurranása utáni feltakarításra kell-e a fókuszot helyezni. A kérdéskört megnehezíti az eszközök fundamentális és buborékkomponenseinek nehézkes elválasztása, illetve fel kell mérni, hogy melyik megközelítés okozna nagyobb pénzügyi volatilitást és így instabilitást. A monetáris és fiskális politika közötti szorosabb együttműködés ez esetben is ajánlott, hiszen az exit stratégiához kapcsolódóan megvalósuló intézkedések felvethetik az államadósság fenntarthatóságára helyeződő magasabb észlelt kockázatot. Fontos tehát a kiszámítható jegybanki magatartás is. Mindemellett a monetáris politika kizárólagos szerepén túlmutatóan kiemelt szerepet kapnak a makroprudenciális intézkedések is, amelyek szintén a stabilitást hívatottak szolgálni.

Felhasznált irodalom

- BARLEVY, G. (2015). *Bubbles and fools*. *ECONOMIC PERSPECTIVES*, 39(2), 54. Forrás: <https://www.chicagofed.org/publications/economicperspectives/2015/2q-barlevy>
- BERNANKE, B. – GERTLER, M. (1999). *Monetary policy and asset price volatility*. Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, 77–128 DOI: <https://doi.org/10.3386/w7559>
- BLOT, Christophe – CREEL, Jérôme – HUBERT, Paul – LABONDANCE, Fabien – RAGOT, Xavier (2017): *Financial stability and the ECB*. European Parliament, IP/A/ECON/NT/2017-01.
- BLOT, Christophe – HUBERT, Paul – LABONDANCE, Fabien (2018): *Monetary Policy and Asset Price Bubbles*. American Economic Association. Forrás: www.aeaweb.org/conference/2018/preliminary/.../S83RNNBs (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- BORIO, C. – LOWE, P. (2002). *Asset prices, financial and monetary stability: exploring the nexus*, BIS Working Paper, n114. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.846305>
- CECCHETTI, Stephen (2004): *How should monetary policy respond to asset price bubbles?* VOX, CEPR's Policy Portal. Forrás: <https://voxeu.org/article/how-should-monetary-policy-respond-asset-price-bubbles> (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- COLLARD, F. – DELLAS, H. – DIBA, B. – LOISEL, O. (2017): Optimal Monetary and Prudential Policies. *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol. 9, No. 1. 40–87. DOI: <https://doi.org/10.1257/mac.20140139>
- CSERMELY Ágnes – SZALAI Zoltán (2010): *Mi a szerepük a pénzügyi egyensúlytalanságoknak a monetáris politika vitelében?* MNB Szemle.
- DE LONG, J. – SHLEIFER, A. – SUMMERS, L. – & WALDMANN, R. (1990): Positive feedback investment strategies and destabilizing rational speculation. *Journal of Finance*, Vol. 45, No. 2. 379–395. DOI: <https://doi.org/10.2307/2328662>
- FIEDLER, Salomon – KOOTHS, Stefan – STOLZENBURG, Ulrich (2017): *Extending QE: Additional risks for financial stability?* European Parliament, IP/A/ECON/NT/2017-01.
- FLOOD, R. P. – GARBER P. M. (1980): Market fundamentals versus price-level bubbles: The first tests. *Journal of Political Economy*, Vol. 88, No. 4. 745. DOI: <https://doi.org/10.1086/260900>
- GALÍ, Jordi (2013): *Monetary Policy and Rational Asset Price Bubbles*. NBER Working Paper, No. 18806. DOI: <https://doi.org/10.3386/w18806>
- GERLACH, S. (2010): *Asset Prices and Monetary Policy: Some Sceptical Observations*. In BALLING, M. – BERK, J. M. – STRAUSS-KAHN, M. O. eds.: *The Quest for Stability: The Macro View*. Vienna, SUERF. 45–60.
- HAAN, Leo de – van den END, Jan (2017): *The signalling content of asset prices for inflation*. VOX, CEPR's Policy Portal. Forrás: <https://voxeu.org/article/signalling-content-asset-prices-inflation> (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- HAAS, Cameron – YOUNG-TAFT, Tai (2017): *Quantitative Easing and Asset Bubbles in a Stock-flow Consistent Framework*. Levy Economics Institute, Working Paper No. 897. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3100905>

- HUDEPOHL, Tom (2016): *The Relation Between Quantitative Easing and Bubbles in Stock Markets*. Radboud Universiteit.
- HUGHES HALLETT, Andrew (2017): *Extending QE: additional risks for financial stability?* European Parliament, Monetary Dialogue.
- IKEDA, Daisuke (2013): Monetary Policy and Inflation Dynamics in Asset Price Bubbles. *Bank of Japan Working Paper Series*, No. 13-E-4
- JAYA, Petaling (2014): Quantitative easing unlikely to have created big asset bubbles: Moody's. *The Sun Daily*. Forrás: www.thesundaily.my/news/2018/01/16/quantitative-easing-unlikely-have-created-big-asset-bubbles-moodys (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- KASHKARI, Neel (2017): *Monetary Policy and Bubbles*. Federal Reserve Bank of Minneapolis. Forrás: www.minneapolisfed.org/news-and-events/messages/monetary-policy-and-bubbles (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- KEYNES, J. M. (1936): *The general theory of employment, interest and money*. London, Macmillan and Co.
- Kovács Levente – PÁSZTOR Szabolcs (2018): A globális jelzálogpiac helyzete és kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, 65 évf. 12. szám, pp. 1225–1256. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.12.1225>
- LI, Q. – CHAND, S. (2015): Market fundamentals, rational expectation and housing price changes: Evidence from housing market in Beijing. *Housing, Theory and Society*, Vol. 32, No. 3. 289–301. DOI: <https://doi.org/10.1080/14036096.2015.1043470>
- LÓPEZ, Martha (2015): Asset price bubbles and monetary policy in a small open economy. *Ensayos sobre Política Económica*, Vol. 33, No. 77. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.espe.2014.11.003>
- MAZZOLENI, Michele – GARG, Aashish (2017): *The Bubble That Never Came (and Other Misconceptions about Treasury Bonds)*. Advisor Perspectives. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3099625>
- MISHKIN, Frederic S. (2011): *How Should Central Banks Respond to Asset-Price Bubbles? The 'Lean' versus 'Clean' Debate After the GFC*. Reserve Bank of Australia. Forrás: www.rba.gov.au/publications/bulletin/2011/jun/pdf/bu-0611-8.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- NAGY Bálint Zsolt (2008): Tőzsdei és ingatlanpiaci árbuborékok. *Közgazdász Fórum*, 1. sz. 5–20. Forrás: www.epa.hu/00300/00315/00064/pdf/EPA00315_Kozgazdasz_Forum_2008_01.pdf#page=5 (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- PAUL, Jean-Michel (2018): *Why We Have to Talk About a Bubble*. Bloomberg. Forrás: www.bloomberg.com/view/articles/2018-01-11/why-we-have-to-talk-about-a-bubble (Letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- RUDEBUSCH, Glenn (2005): *Monetary Policy and Asset Price Bubbles*. FRBSF Economic Letter.
- SHARMA, Aaina (2017): *A Historical Investigation of the Catalysts and Drivers of Asset Price Bubbles*. Reno, University of Nevada.
- SOMI, A. (2008): *Hoppá! Elemzők ekkorát még soha nem tévedtek*. Portfolio. Forrás: www.portfolio.hu/befektetes/hoppa-elemzok-ekkorat-meg-soha-nem-tevedtek.98550.html (Letöltés dátuma: 2018. 04. 28.)

- SVENSSON, L. E. (2012): The Relation between Monetary Policy and Financial Policy. *International Journal of Central Banking*, Vol 8, No. S1. 293–295.
- TIROLE, J. (1982): On the possibility of speculation under rational expectations. *Econometrica*, Vol. 50, No. 5. 1163-1181. DOI: <https://doi.org/10.2307/1911868>
- WOODFORD M. (2012): *Inflation Targeting and Financial Stability*. *Sveriges Riksbank Economic Review*, 1, 7–32. DOI: <https://doi.org/10.3386/w17967>
- ZSIDAY Viktor (2017): *Buborékfújók*. Alapblog. Forrás: <http://alapblog.hu/buborekfujok/>
(Letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)

Gál Gábor

Új játék, új szabályok: Az e-kereskedelemmel kapcsolatban alakuló európai versenyjogi gyakorlat

New Game, New Rules: The Emerging European Antitrust Policy in Connection with E-commerce

Az e-kereskedelem gyors fejlődése sajátos új jelenségekhez vezet az áruk és szolgáltatások elosztási láncában, az új értékesítési csatornát a vállalkozások megpróbálják termékeikhez,¹ meglévő disztribúciós modelljeikhez illeszteni, felhasználni vagy éppen használatát az általuk kívánt keretek közé szorítani.

Európában az e-kereskedelem fejlődésének intenzitása nem egyforma. Az egyes nemzeti piacok eltérő jellemzői, szerkezete miatt az e-kereskedelem bizonyos sajátosságai egyes tagállamokban problémásabbak, mint máshol. Megfigyelhető az is, hogy ahol az e-kereskedelem elterjedtebb, a tagállami versenyhatóságok is aktívabbak e területen.

A jelen tanulmány célja, hogy átfogóan áttekintse az áruk online kereskedelmének vertikális vonatkozásaira irányadó európai versenyjogi szabályozási keretet és ügyeket és ezen keresztül ismertesse a kialakulóban lévő európai joggyakorlatot, versenypolitikai irányvonalat.

A tanulmány fő következtetése, hogy jelenleg az e-kereskedelemmel kapcsolatban számos versenyjogi szempontból releváns kérdés még továbbra is nyitott. Sok esetben nem egyértelmű, hogy a vizsgált korlátozások torzítják-e egyáltalán a versenyt, illetve hogy a fogyasztói² előnyök esetlegesen kompenzálják-e az ilyen korlátozások által okozott hátrányt. Ezen kérdéseknek a szétszálazását és az azokra európai szinten adott válaszokat nagyban befolyásolja a tagállami versenyhatóságok jogértelmezése, valamint a vertikális szabályok jelenleg esedékes felülvizsgálata.

Gál Gábor a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsának tagja. E-mail: gál.gabor@gvh.hu

¹ A „termékek” kifejezés a továbbiakban árukra és szolgáltatásokra egyaránt vonatkozik.

² Az EuMSZ 101. cikkének alkalmazásában a „fogyasztók” fogalma felöleli a megállapodással lefedett termékek minden közvetlen vagy közvetett használóját, beleértve azokat a gyártókat, akik alapanyagként hasznosítják, a nagykereskedőket, a kiskereskedőket és a végső fogyasztókat, azaz azon természetes személyeket, akik üzleti vagy szakmai tevékenységük keretein kívüli célból cselekszenek [Iránymutatás a Szerződés 81. cikke (3) bekezdésének alkalmazásáról (2004/C 101/08), 84. pont].

Kulcsszavak: e-kereskedelem, online kereskedelem, vertikális korlátozások, Európai Digitális Egységes Piaci Stratégia, e-kereskedelmi ágazati vizsgálat, online platformok, MFN-klauzula, kettős árazás, online reklámozás

The rapid development of e-commerce leads to specific new phenomena in the distribution chain of goods and services, businesses are trying to adapt this new distribution channel to their products and existing distribution methods and make use of it or to restrict its use.

The intensity of the development of e-commerce in Europe is not uniform. Due to the different characteristics of national markets and their structure, certain features of e-commerce are more problematic in some Member States than elsewhere. It can also be observed that where e-commerce is more widespread, national competition authorities are also more active.

The purpose of this study is to comprehensively review the current European competition regulatory framework and cases concerning the vertical aspects of online distribution of goods and to present the emerging European jurisprudence and competition policy in this context.

The main conclusion of the study is that currently many issues related to e-commerce, which are relevant from the competition law point of view, are still open. In many cases, it is unclear whether the restraints observed distort competition at all, and whether the benefits may compensate consumers for the disadvantages caused by restrictions. The future assessment of these issues and the responses given to them at European level are, to a large extent, influenced by the competition law enforcement of competition authorities of the Member States and the current review of vertical rules.

Keywords: e-commerce, online sales, vertical restrictions, European Digital Single Market Strategy, e-commerce sector inquiry, online platforms, MFN clause, dual pricing, online advertising

Bevezetés

Az e-kereskedelemtől bizonyosan állíthatjuk, hogy jött, látott és győzött. Az online vásárlás talán legikonikusabb vállalatát, az Amazont alig több mint húsz éve, 1994-ben alapította Jeff Bezos, amelyben a részesedésének értéke az azóta eltelt szűk 25 év alatt a világ leggazdagabb emberévé tette.³

A robbanásszerű növekedés nemcsak az Amazonra, hanem az egész e-kereskedelemre jellemző világszerte. Az elmúlt évtizedben az online vásárló személyek száma megsokszorozódott, az OECD-tagországokban ez a szám 2017-re meghaladta a népesség 50%-át,⁴

³ A Bloomberg szerint: www.bloomberg.com/billionaires/profiles/jeffrey-p-bezos/ (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁴ Implications of E-commerce for Competition Policy – Background Note. 5. Forrás: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)3/en/pdf) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

az Európai Unióban (a továbbiakban: EU vagy unió) pedig a 2007-es 30%-ról 2018-ra 60%-ra nőtt.⁵ Az e-kereskedelem további térnyerése pedig megállíthatatlannak tűnik.⁶

Az e-kereskedelem sok tekintetben átformálta mindennapi életünket az elmúlt két évtizedben. Elég csak belegondolni abba, hogy nem is olyan régen hogyan vásároltunk elektronikai cikkeket, könyveket vagy zenét, hogyan foglaltunk hotelszobát vagy vettünk repülő-, színház- és koncertjegyet.

Az e-kereskedelem lényeges változásokhoz vezetett a termékek és szolgáltatások elosztási láncában és a fogyasztókra nézve is. Olyan új online piacterek, platformok jöttek létre, amelyek viszonylag hirtelen, hatalmas piaci erőt voltak képesek szerezni és ezzel átformálták a létező elosztási modelleket és láncolatokat, valamint újakat hoztak létre, sokszor innovatív megoldásokat alkalmazva.

Az e-kereskedelemnek köszönhetően a fogyasztók időt és pénzt spórolnak a termékek keresésére és összehasonlítására fordított idő csökkenésével. Az áruk és szolgáltatások lehetséges beszerzési területe Európa-szintűvé (vagy akár világszintűvé) nőtt az online rendelés és házhozszállítás lehetősége miatt. A piacok átláthatóbbá, az árak összehasonlíthatóbbá váltak a kereső és ár-összehasonlító oldalaknak köszönhetően. Ez utóbbi az átláthatósággal együtt fokozódó árversenyhez vezet, az e-kereskedelem előnyeit sokszor a fogyasztók aratják le (Accardo, 2013).

Ugyanakkor az online kereskedelem előretörése új kihívás a gyártók és a szolgáltatások nyújtói számára, hiszen meg kell találniuk az offline és az online csatornán való értékesítés számukra legelőnyösebb egyensúlyát úgy, hogy közben az eddig offline kiskereskedelmi csatornára felépített és optimalizált márkaimázsuk⁷ is fennmaradjon.⁸ Ebben az adaptációs folyamatban pedig értelemszerűen figyelemmel kell lenniük mind az új, növekvő piaci erejű online platformokra, mind pedig a hagyományos offline kiskereskedelemre is. Az offline kereskedelem, a kőboltok („brick and mortar shops”) szintén kénytelenek alkalmazkodni ebben a megváltozott környezetben, hogy versenyezni tudjanak a tisztán online kereskedőkkel (Friederiszick–Glowicka, 2015).

Ezek a folyamatok sokszor a piaci szereplők közötti konfliktust indukálnak, amelyben a felek, piaci pozíciójuk védelmében, vagy újonnan szerzett piaci erejüket kihasználva olykor olyan eszközökhöz folyamodnak, amelyekkel saját javukra próbálják befolyásolni a verseny folyamatát, és ezzel együtt versenykorlátozó hatásuk van.⁹

⁵ <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tin00096&language=en> (Letöltés dátuma: 2019. 02. 19.)

⁶ A Nielsen egy friss jelentése szerint az FMCG-termékek területén például az e-kereskedelem négyszer gyorsabban nő, mint a hagyományos. Forrás: www.nielsen.com/wp-content/uploads/sites/3/2019/04/future-opportunities-in-fmcg-ecommerce.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 07. 23.)

⁷ A márkaimázs vagy márkacsalat egy adott termékről a fogyasztókban kialakult általános benyomás (lásd például a Bizottság 1991. december 16-i határozatát a IV/33.242 – Yves Saint Laurent Parfums) ügyben (HL L 12, 18.1.1992, 24–35.), amely szerint: „*Luxury cosmetic products differ from similar products that meet other consumer requirements, inter alia, through the image of exclusivity and prestige which, in the consumer's mind, is associated with the brand under which they are sold. The manufacturer's capacity to create and maintain an original and prestigious brand image is thus a key factor in competition.*”

⁸ Lásd: *Vertical restraints: new evidence from a business survey*. Competition and Markets Authority. Forrás: www.gov.uk/government/publications/vertical-restraints-roundtable-discussion-and-business-survey (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁹ Lásd: *Vertical restraints for online sales*, OECD paper, 2013. Forrás: www.oecd.org/competition/VerticalRestrainsForOnlineSales2013.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

Az unióban, annak sajátos felépítése miatt a fenti evolúció kiegészül egy szabályozási dimenzióval is. Az online kereskedelem belső logikája szerint határokon átnyúló, de a különböző tagállami szabályok, a szellemi alkotások jogának nemzetekre felépített rendszeréből fakadó korlátok, valamint a vállalkozások által alkalmazott korlátozások léte az EU alappilléreinek számító egységes belső piac koncepciójával nem mindig fér össze, így az EU általi beavatkozáshoz vezetett.

A fentiek fényében a jelen tanulmány ezeket a jellemzőket és az azokra az európai versenyjog által kínált válaszokat és versenypolitikai irányvonalat kívánja bemutatni, elsősorban az áruk/szolgáltatások elosztásához kapcsolódó vertikális megállapodások kapcsán felmerült kérdésekre koncentrálni. A tanulmány nem tárgyalja részletesen a digitális tartalom online kereskedelmével kapcsolatban felmerülő, illetve az esetleges horizontális kapcsolatok vagy egyoldalú piaci magatartások által felvetett versenyjogi kérdéseket, azokra csak utalni kíván.

A következőkben először azt mutatjuk be, hogy az e-kereskedelem hogyan illeszkedik az Európai Bizottság (továbbiakban: Bizottság) tágabb célkitűzéseéhez, majd ezt követően az európai versenyjog online kereskedelemre vonatkozó általános szabályait, végül pedig az idevágó legújabb bizottsági és tagállami eseteket, joggyakorlatot vesszük számba.

Az Európai Bizottság és az e-kereskedelem

Az Európai Digitális Egységes Piaci Stratégia

A Bizottság jelenleg kiemelt figyelmet fordít a vertikális megállapodásokra és az e-kereskedelem kérdésre. Ennek hátterében a Bizottság által 2015 májusában közzétett Európai Digitális Egységes Piaci Stratégia áll,¹⁰ amelynek egyik alapvető célkitűzése az internetes termékek és szolgáltatások elérhetőbbé tétele az európai fogyasztók és vállalkozók számára a tagállamközi internetes tevékenység útjában álló akadályok lebontásával. A stratégia ezen célkitűzéshez kapcsolódóan írta elő, hogy a Bizottság ágazati vizsgálatot indít, amelynek célja, hogy megvizsgálja a versenyjognak az elektronikus kereskedelemre történő alkalmazását. Ezen felhatalmazás alapján indította el a Bizottság (Versenypolitikai Főigazgatóság – DG Competition mint az EU versenyhatósága) a következő pontban ismertetett e-kereskedelemre vonatkozó ágazati vizsgálatát.¹¹

Tehát az e-kereskedelemre vonatkozó ágazati vizsgálat és versenyügyek a Bizottság digitális stratégiájának részét képezik, több egyéb szabályozási eszköz komplementereként.

Ezen pillérhez kapcsolódóan a Bizottság számos más kezdeményezést is elindított. Idetartoznak például a digitálistartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes

¹⁰ A Bizottság COM/2015/0192 final közleménye az európai digitális egységes piaci stratégiáról. A stratégia szerint: „[A] digitális egységes piac olyan piac, amelyben biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása, és ahol az egyének és vállalkozások akadálymentesen, a fogyasztó- és adatvédelmi szabályok messzemenő betartása és tisztességes versenyfeltételek mellett végezhetik internetes tevékenységeiket. A digitális egységes piac megvalósítása révén Európa megtarthatja a digitális gazdaságban elfoglalt vezető pozícióját, elősegítve az európai vállalkozások globális növekedését.”

¹¹ Commission decision initiating an inquiry into the e-commerce sector pursuant to Article 17 of Council Regulation (EC) No 1/2003, C(2015) 3026 final.

vonatkozásairól, valamint a termékek internetes és egyéb távértékesítésére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló javaslatok és a fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről szóló irányelv.¹² A Bizottság javaslatot tett továbbá a határon átnyúló csomagkézbesítésről szóló rendelet elfogadására,¹³ a területi alapú tartalomkorlátozással szembeni (geo-blocking) rendelet elfogadására,¹⁴ az e-kereskedelemre vonatkozó hozzáadottérték adócsomagra,¹⁵ valamint a szerzői jog modernizálására.¹⁶ A Bizottság az online platformokkal kapcsolatban is jogalkotást kezdeményezett¹⁷ és létrehozott egy szakértői panelt is (EU Observatory),¹⁸ amely az ezzel kapcsolatos kérdésekben szakértői segítséget nyújt a Bizottság számára.

A Bizottság Versenypolitikai Főigazgatóságának e-kereskedelmet érintő ágazati vizsgálata

A fenti intézkedéscsomagba illeszkedve a Bizottság e-kereskedelemre vonatkozó, 2015 és 2017 között lefolytatott vizsgálata¹⁹ arra kereste a választ, hogy az áruk és a digitális tartalomszolgáltatás online forgalmazása területén milyen piaci fejlemények, trendek figyelhetők meg, vannak-e potenciálisan versenykorlátozó üzleti modellek, és ha igen,

¹² A digitálistartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló irányelv-tervezet, COM (2015)634 final; valamint a termékek internetes és egyéb távértékesítésére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló javaslat COM (2015)634 final; COM (2016) 283, ami alapján elfogadásra került a 2017/2394 Rendelet (2017. december 12.) a fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről és a 2006/2004/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/644 Rendelete (2018. április 18.) a határokon átnyúló csomagkézbesítési szolgáltatásokról.

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/302 Rendelete (2018. február 28.) a belső piacon belül a vevő állampolgársága, lakóhelye vagy letelepedési helye alapján történő indokolatlan területi alapú tartalomkorlátozással és a megkülönböztetés egyéb formáival szembeni fellépésről, valamint a 2006/2004/EK és az (EU) 2017/2394 rendelet, továbbá a 2009/22/EK irányelv módosításáról.

¹⁵ https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/vat/digital-single-market-modernising-vat-cross-border-ecommerce_en (Letöltés dátuma: 2018. 12. 03.)

¹⁶ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Towards a modern, more European copyright framework COM(2015) 626 final; and Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on ensuring the cross-border portability of online content services in the internal market, COM(2015) 627 final, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules on the exercise of copyright and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes – COM(2016) 594 final, and Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on copyright in the Digital Single Market – COM(2016) 593 final.

¹⁷ Javaslat az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról [SEC(2018) 209 final].

¹⁸ Commission decision of 26.04.2018 C(2018) 2393 final.

¹⁹ http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_e_commerce.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

milyen indokai vannak ezek alkalmazásának. Európai szinten ez a legfrissebb átfogó elemzés²⁰ az e-kereskedelem versenyjogi aspektusait illetően.²¹

A vizsgálat 2017 májusában közzétett végső megállapításai²² az áruk tekintetében azt mutatják, hogy az online kereskedelemmel a piacok átláthatósága és az árverseny nőtt. Ez mind a piaci szereplők, mind a fogyasztók viselkedésére hatással volt. Egyrészt a fogyasztók könnyen összehasonlíthatják a termékeket és az árakat online és egyszerűben dönthetnek az internetes vagy offline vásárlásról. Ez ugyanakkor elősegíti a mindkét irányú fogyasztói potyázást is („free-riding”; például a terméket a fogyasztó kipróbálja a boltban, de azután az interneten rendeli meg egy másik kereskedőtől). Ebből következően a magas színvonalú értékesítésbe való befektetés ösztönzése az offline és online felületek közötti egyensúly és esélyegyenlőség megteremtése révén mind a gyártók, mind a kereskedők számára alapvető fontosságú. Másodsorban megfigyelhető az is, hogy az egyre intenzívebb árverseny miatt a piaci szereplők olyan forgalmazási modellt keresnek, amely lehetővé teszi az értékesítési csatornák irányítását, és az ár helyett a verseny egyéb paramétereiben való versenyt (minőség, márkaimázs). Harmadrészt kiderült, hogy a megkérdezett kiskereskedők nagy része követi versenytársai online árait és a megfigyelt árak alapján automatikus árazószoftvert használ saját árainak kialakítására. Végül a vizsgálat rávilágított arra a tényre is, hogy az online piacterek megkönnyítették a kisebb kereskedők piacra lépését.

Ezen fejlemények elsősorban az úgynevezett márkán belüli (intra-brand) versenyt korlátozó kikötések gyakoribb használatához vezettek, így többek között a szelektív forgalmazás előretöréséhez és olyan vertikális korlátozások használatához, amelyek az online csatorna gyártó általi kontrollját célozzák (például árkorlátozások, online piactereken való értékesítés korlátozása, ár-összehasonlító oldalak használatának korlátozása vagy az online értékesítő kereskedők kizárása). Ezek a korlátozások sokszor megnehezítik vagy akár lehetetlenné teszik a határon átnyúló kereskedelmet.

A Bizottság a fentiek alapján versenyjogi szempontból több kereskedelmi gyakorlatot is kifogásolhatónak tartott. Egyrészt rámutatott, hogy a szelektív forgalmazás rendszerében a kizárólag online értékesítő kereskedők kizárása aggályos lehet. Másrészt kiemelte, hogy az ágazati vizsgálat eredményei szerint a legszélesebb körben elterjedt vertikális korlátozások az árképzéssel kapcsolatosak. Idetartozik a kiskereskedelmi árak rögzítése, amelyek betartatása könnyű az egyre gyakoribb árkövető szoftvereknek köszönhetően (emiatt a horizontális koordináció is egyszerűbb lehet). Egy másik árazással kapcsolatos problematikus terület a kettős árképzés. Egy további gyakori, a vásárlók jelentős része által megjelölt korlátozásfajta az online piactereken történő értékesítés akadályozása.

²⁰ A vizsgálat 1800 piaci szereplő (kereskedők, piacterek, ár-összehasonlító oldalak, fizetési szolgáltatások nyújtói, gyártók, tartalomszolgáltatók és jogtulajdonosok) válaszára épült és összesen mintegy 8000 szerződés került elemzésre.

²¹ A Vertikális Rendelet felülvizsgálata, amelyet a Bizottság 2018 októberében kezdett meg, kiemelt figyelmet fordít majd erre a témakörre. Lásd: http://ec.europa.eu/competition/consultations/2018_vber/index_en.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

²² Végső jelentés az e-kereskedelmi ágazati vizsgálatról, COM(2017) 229 final, 2.1 pont (a továbbiakban: „Végső Jelentés”); http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_final_report_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

Végül az értékesítési területre vonatkozó szerződéses korlátozások (geo-blocking) is megkérdőjelezhetők versenyjogi szempontból.²³

Ami a digitális tartalomszolgáltatást illeti, a Bizottság következtetése szerint potenciálisan versenykorlátozó hatású lehet az online szolgáltatásra vonatkozó jogoknak a hagyományos csatornákra vonatkozó jogokkal való összekapcsolása, területalapú szerződéses korlátozások használata, a licencszerződések hosszú időtartama, illetve bizonyos fizetési/elszámolási módok használata.

A Bizottság az ágazati vizsgálat következtetéseiképpen az az alapján azonosított legelterjedtebb versenykorlátozó magatartásokat célzó jogérvényesítést és a tagállami versenyhatóságok közötti együttműködés további mélyítését tűzte ki célul, illetve jelezte, hogy az ágazati vizsgálat által összegyűjtött tapasztalat a vertikális szabályok felülvizsgálatát is szolgálja majd.

A vizsgálat végső megállapításait kísérő részletesebb munkadokumentum²⁴ hasznos sorvezető a Bizottság az e-kereskedelemmel kapcsolatos gondolatmenetének és következtetéseinek megértéséhez.

A következő fejezetben az EU versenyjogának az online kereskedelemre vonatkozó szabályait ismertetjük részletesebben.

Vertikális megállapodások és online kereskedelem szabályai az EU versenyjogában

A vertikális csoportmentességi rendelet és a vertikális iránymutatás – általános szabályok

Az online kereskedelem versenyjogilag leginkább releváns kérdései a vertikális megállapodások, vagyis a gyártó-forgalmazó viszonylatában merülnek föl. Tipikusan ilyenek például az online értékesítés, illetve online reklámozás tilalma vagy korlátozása és az árral kapcsolatos korlátozások (eltérő árak alkalmazása az offline és az online értékesítési csatorna között, MFN²⁵ típusú klauzulák alkalmazása, viszonteladási árak rögzítése).

Általánosságban véve a vertikális megállapodásban foglalt korlátozások kevésbé aggályosak versenyjogi szempontból, mint a horizontálisak (gyártó-gyártó, illetve forgalmazó-forgalmazó viszonylat), és azok akár jelentős előnyökkel is járhatnak a fogyasztók részére. Ennek oka, hogy az elosztási láncolatban a felek kiegészítik egymást a terméknek a fogyasztóhoz való eljuttatásában és ezért általában a termelés/elosztás optimalizálásához, hatékonyabbá tételéhez fűződik érdekük.

Általában egy vertikális megállapodás versenyjogi szempontból akkor számít problematikusnak, amennyiben bármelyik szinten a szereplők jelentősebb piaci részesedéssel

²³ A Végső Jelentés 3.1 pontja.

²⁴ http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_swd_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

²⁵ A 'most favoured nation' vagy más néven árparitás klauzulával a jelen tanulmány „Kiskereskedelmi MFL-klauzula” című fejezet foglalkozik részletesen.

rendelkeznek. Ebben az esetben ugyanis érdekükben és módjukban állhat a versenyző cégek piacra lépésének megakadályozása, a versengés intenzitásának csökkentése vagy a horizontális koordináció. Például egy jelentős piaci erővel²⁶ rendelkező gyártó olyan kötelezettségeket írhat elő forgalmazóinak, amelyek gátolják vagy megakadályozzák a forgalmazót a versenytárs gyártó termékeinek forgalmazásában.

Az EU versenyjogában a vertikális megállapodásokra a 330/2010-es vertikális csoportmentességi rendelet²⁷ (a továbbiakban: Vertikális Rendelet) vonatkozik, amely az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EuMSZ) 101 cikk (3) bekezdése alapján mentességet biztosít a vertikális megállapodások tekintetében az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdésében előírt tilalomnak az alkalmazása alól. A Vertikális Rendelet alapján a mentesség főszabály szerint meghatározott piaci részesedés²⁸ alatt alkalmazandó és amennyiben a megállapodás nem tartalmaz különösen súlyos versenykorlátozó kikötést. Ezek olyan versenykorlátozó kikötések, amelyek a piaci részesedés mértékétől függetlenül valószínűsíthetően negatív hatással járnak.²⁹

A jelenlegi Vertikális Rendelet nem tartalmaz külön, az interneten történő értékesítésre vonatkozó szabályokat, de a vertikális korlátozásokról szóló iránymutatás³⁰ (a továbbiakban: Vertikális Iránymutatás vagy Iránymutatás) több helyen is érdemben és részletesen foglalkozik az internetes kereskedelemmel, így például a súlyos korlátozásokkal foglalkozó részben,³¹ valamint a szelektív és exkluzív forgalmazással kapcsolatban.³² A többi vertikális korlátozással kapcsolatban az Iránymutatás nem tartalmaz az online értékesítésre vonatkozó speciális szabályokat.

Az Iránymutatás értelmében az internet hatékony eszköz az ügyfelek nagyobb csoportjának elérésére, mint kizárólag a hagyományos kereskedelmi módszerek alkalmazásával, ezért az internet használatával kapcsolatos korlátozások (viszont) eladási korlátozásnak minősülnek. Az Iránymutatás szerint elvileg minden forgalmazó számára engedélyezni kell az internet használatát termékértékesítés céljából. Ez azt jelenti, hogy általános szabály szerint, ha egy forgalmazó saját online üzletet használ termékek eladása céljából,

²⁶ A magas piaci részesedés általában jól jelzi ezt, de alacsony piacralépési korlátok esetén nem feltétlenül jelent piaci erőt.

²⁷ A Bizottság 330/2010/EU rendelete (2010. április 20.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének vertikális megállapodások és összehangolt magatartások csoportjaira történő alkalmazásáról, HL L 102, 23.4.2010. 1–7.

²⁸ A Vertikális Rendelet 3. cikke értelmében mind a szállító, mind a vevő piaci részesedése 30% alatti kell hogy legyen.

²⁹ A Vertikális Rendelet 4. cikke tartalmazza azoknak a különösen súlyos korlátozásoknak a felsorolását, amelyek a teljes vertikális megállapodás Vertikális Rendelet hatálya alóli kizárását eredményezik. Ha egy megállapodás ilyen különösen súlyos korlátozást tartalmaz, az annak vélelmezéséhez vezet, hogy a megállapodás a 101. cikk (1) bekezdésének hatálya alá tartozik. Az is vélelmezhető, hogy a megállapodás valószínűleg nem tesz eleget a 101. cikk (3) bekezdésében foglalt feltételeknek, ezért a csoportmentesség nem alkalmazandó.

³⁰ A vertikális korlátozásokról szóló iránymutatás, HL C 130, 19.5.2010. 1–46.

³¹ A Vertikális Iránymutatás III.3. pontja.

³² Lásd különösen Vertikális Iránymutatásnak az exkluzív és szelektív forgalmazással foglalkozó VI.2.2 és VI.2.4 pontjait.

az passzív értékesítési formának minősül.³³ Ebből az következik, hogy a saját weboldalon történő eladás korlátozása a Vertikális Rendelet 4. cikke értelmében különösen súlyos versenykorlátozásnak minősül.³⁴ Ilyen például az olyan szerződéses kikötés is, amelynek értelmében a forgalmazó magasabb árat fizet az interneten keresztül értékesíteni kívánt termékekért, mint azokért, amelyeket hagyományos módon kíván értékesíteni.³⁵

Ugyanakkor a Vertikális Iránymutatás kifejezetten nevesít olyan, az online kereskedelmet korlátozó kikötéseket is, amelyeket a szállítók jogszerűen alkalmazhatnak. Így például a szállító előírhatja a forgalmazó számára a hagyományos kiskereskedelem (vagyis a fizikai értékesítési pontokról) értékesítendő minimális értéket vagy mennyiséget.³⁶ Az ilyen – nem interneten történő – értékesítést a szállító támogathatja is egy előre rögzített (nem forgalomhoz kötött, változó) díjjal, amelynek célja a hagyományos értékesítési erőfeszítéseinek előmozdítása.³⁷ A Vertikális Iránymutatásban a szelektív és exkluzív forgalmazási módokra vonatkozó, online értékesítéssel kapcsolatos speciális szabályait a következő pontokban ismertetjük.³⁸

Szelektív forgalmazás és e-kereskedelem

A (minőségi és mennyiségi) szelektív forgalmazás, a vertikális szabályok által elismert és szabályozott elosztási módszer, amelyben a szállítók egy zárt forgalmazói rendszert hozhatnak létre úgy, hogy egyrészt a szerződéses forgalmazók számát, másrészt pedig a viszonteladás további lehetőségeit korlátozhatják minőségi követelményekre tekintettel.³⁹ A minőségi és a mennyiségi szelektív forgalmazást a Vertikális Rendelet mindaddig mentességben részesíti, amíg sem a szállító, sem a vevő piaci részesedése nem haladja meg a 30%-ot; még akkor is, ha össze van kapcsolva más, nem különösen súlyos vertikális korlátozásokkal, mint például a versenytilalom vagy a kizárólagos forgalmazás, feltéve, hogy a szerződéses forgalmazók általi, egymás és a végső fogyasztók felé történő aktív értékesítéseket nem korlátozzák. A Vertikális Rendelet a szelektív forgalmazás

³³ Az Iránymutatás 51. cikke értelmében „passzív” értékesítés: „[A]z egyedi ügyfelektől felszólítás nélkül érkező kérésre adott válasz, ide értve az áruk leszállítását, illetve a szolgáltatások nyújtását az ilyen ügyfelek részére. Passzív értékesítésnek minősül az olyan általános jellegű hirdetés vagy promóció, amely elérheti ugyan a más forgalmazók (kizárólagos) területein vagy ügyfélcsoportjain belül található vásárlókat, de amely egyben egyszerű eszköze az ilyen területeken vagy ügyfélcsoportokon kívüli ügyfelek – például a hirdető saját területén levő ügyfelek – elérésének. Az általános jellegű médiahirdetés vagy – promóció az ilyen ügyfelek elérése egyszerű módjának minősül, ha a vevő számára akkor is vonzó lenne e beruházások végrehajtása, ha azok nem jutnának el más forgalmazók (kizárólagos) területein vagy ügyfélcsoportjain belüli ügyfelekhez.”

³⁴ Az Iránymutatás 52. cikk (a)-(d) pontja konkrét példákat sorol fel ennek lehetséges eseteire.

³⁵ Iránymutatás 52. cikk (c) pontja.

³⁶ Iránymutatás 52. cikk (c) pontja.

³⁷ Iránymutatás 52. cikk (d) pontja.

³⁸ A többi vertikális korlátozással kapcsolatban az Iránymutatás nem tartalmaz az online értékesítésre vonatkozó speciális szabályokat.

³⁹ A Vertikális Rendelet 1. cikk (1) bekezdés e) pontja értelmében „olyan forgalmazási rendszer, amelyben a szállító vállalja, hogy a szerződés szerinti árukat vagy szolgáltatásokat, akár közvetlenül, akár közvetve, csak meghatározott kritériumok alapján kiválasztott forgalmazóknak adja el, és ezek a forgalmazók vállalják, hogy az ilyen árukat vagy szolgáltatásokat nem szerződéses forgalmazók számára nem értékesítik a szállító által e rendszer működtetésére meghatározott területen”.

tekintetében a mentességet az érintett termék és a kiválasztási szempontok jellegére tekintet nélkül biztosítja.

Alapelv, hogy szelektív forgalmazási rendszeren belül a kereskedő nem korlátozható abban, hogy valamennyi végső felhasználó részére aktív és passzív értékesítést egyaránt nyújtson, akár az internet segítségével is. A minőségi szelektív forgalmazás lényege, hogy a forgalmazók felé a szállító különféle minőségi követelményeket ír elő. Nyilvánvaló, hogy a hagyományos kiskereskedelemre alkalmazott követelmények (például a termékek fizikai bemutatása a boltban) nem alkalmazhatók egy az egyben az online kereskedelemre. E tekintetben a Bizottság az egyenértékűség követelményét támasztja a szállítókkal szemben: az online értékesítési követelményeknek nem ugyanazoknak kell lenniük, mint a hagyományos értékesítésre előírtaknak, hanem ugyanazon célokat kell követniük és összehasonlítható eredményeket kell elérniük. A követelmények közötti különbségtétel csak akkor elfogadható, ha azt a két forgalmazási mód jellege közötti különbség indokolja.⁴⁰

Különösen a szelektív forgalmazás esetében lehet jelentősége annak is, hogy a szállító minőségi követelményeket támaszthat az áru vizonteladásával foglalkozó internetes honlap tekintetében, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan egy szállító általában minőségi követelményeket támaszthat egy üzlettel, a katalógusalapú értékesítéssel, vagy a reklámozással és hirdetéssel szemben. A szállító a forgalmazói hálózat tagjává válás feltételeként azt is megkövetelheti forgalmazóitól, hogy legyen egy vagy több fizikai értékesítési pontjuk vagy bemutatótermük. Továbbá a szállító azt is megkövetelheti forgalmazóitól, hogy azok harmadik fél platformját kizárólag a szállító és forgalmazói közt a forgalmazók internethasználata tekintetében megállapított standardoknak és feltételeknek megfelelően használják a szerződéses termékek forgalmazása céljából. Például, amennyiben a forgalmazó weboldalának harmadik fél platformja (például az eBay vagy az Amazon) ad helyet, a szállító megkövetelheti, hogy az ügyfelek ne a harmadik fél platformjának nevét vagy logóját viselő weboldalon keresztül látogassák a forgalmazó weboldalát.⁴¹

Kizárólagos forgalmazás és e-kereskedelem

Kizárólagos forgalmazásról akkor beszélünk, ha a szállító beleegyezik abba, hogy termékeit csak egy forgalmazónak adja el abból a célból, hogy a forgalmazó azokat egy adott területen vagy meghatározott ügyfélcsoport részére forgalmazza, és a kizárólagos forgalmazó védelemben részesül az ő területén vagy ügyfélcsoportjában a szállító minden más, az unión belüli vevője által végrehajtott aktív értékesítéssel szemben, tekintet nélkül a szállító által

⁴⁰ Iránymutatás 56. cikk. Az Iránymutatás három példát ad az indokolt különbségtételre: a nem szerződéses forgalmazók számára történő értékesítés korlátozása, eltérő szállítási határidők előírása, speciális követelmények az online értékesítés utáni ügyfélszolgálat, az ügyfelek termék visszaküldésével kapcsolatos költségeinek megtérítése és a biztonságos fizetési rendszerek alkalmazása tekintetében.

⁴¹ Iránymutatás 54. cikk.

eszközölt értékesítésekre.⁴² Kizárólagos forgalmazás esetén tehát az aktív értékesítés⁴³ korlátozható, a passzív értékesítés korlátozása viszont kizárja a mentesülés lehetőségét.⁴⁴ Tekintettel arra, hogy az interneten történő értékesítés a Vertikális Iránymutatás értelmében általában passzív értékesítésnek minősül, az Iránymutatás megpróbálja kijelölni ennek határait. Tisztázza, hogy a weboldal használatának a saját területén vagy ügyfél-csoportján kívül is lehetnek hatásai, ez azonban a technológiából – azaz a bárhonnan megvalósítható könnyű elérhetőségből – ered. Passzív értékesítésnek minősül ezért, ha az ügyfél felkeresi a forgalmazó honlapját, kapcsolatba lép a forgalmazóval, és ez a kapcsolat értékesítéshez és szállításhoz vezet. Ugyanez igaz arra az esetre, ha az ügyfél azt választja, hogy a forgalmazó (automatikusan) küldjön neki értesítést, és ez a választás vezet az értékesítéshez. Önmagában az, hogy a honlapon vagy a kommunikáció során választható a nyelv, nem változtat az értékesítés passzív mivoltán.⁴⁵

A Bizottság kiemelte például, hogy a passzív értékesítésre vonatkozó különösen súlyos korlátozás lehet az olyan kizárólagos forgalmazói megállapodás, hogy a forgalmazó másik (kizárólagos) területen belüli ügyfeleket megakadályoz weboldalának megtekintésében, vagy annak előírása, hogy a forgalmazó weboldalán helyezzen el a gyártó vagy más (kizárólagos) forgalmazók oldalaira mutató automatikus ügyfélátirányítást vagy az olyan megállapodás, hogy a (kizárólagos) forgalmazó szakítsa meg a vevők interneten keresztüli ügyleteit, amennyiben hitelkártyaadataik nem a forgalmazó (kizárólagos) területén belüli címet azonosítanak.⁴⁶

Ugyanakkor az internet használatának korlátozása összeegyeztethető a Vertikális Rendelettel, amennyiben az interneten történő hirdetés vagy internethasználat aktív értékesítést eredményezne például más forgalmazók kizárólagos területein vagy ügyfél-csoportjaiban. A Bizottság bizonyos ügyfeleket célzó aktív értékesítési formának tekinti a kifejezetten ezen ügyfelekhez intézett online hirdetést. Például, a harmadik felek weboldalain elhelyezett területi alapú hirdetések az arra a területre irányuló aktív értékesítések egyik formáját képezik, ahol ezek a hirdetések láthatók. Általánosságban a meghatározott területre vagy meghatározott ügyfél-csoportra irányuló erőfeszítések az e területre vagy ezen ügyfél-csoportra irányuló aktív értékesítési formának minősülnek. Például, ha egy keresőmotornak vagy online hirdetésszolgáltatónak azért fizetnek, hogy egy hirdetés meghatározott terület felhasználóinál jelenjen meg, az az e területre irányuló aktív értékesítésnek minősül.⁴⁷

⁴² Iránymutatás 51. cikk.

⁴³ Az Iránymutatás 51. cikke értelmében „aktív” értékesítés során aktívan fordulnak az egyedi ügyfelekhez többek között közvetlen levélmegkeresés (direct mail), azon belül kérésletlen elektronikus levelek küldése vagy látogatások útján; ugyancsak ide tartozik a meghatározott ügyfél-csoport vagy meghatározott területen levő ügyfelek aktív megkeresése olyan média- vagy internetes hirdetés vagy más promóció útján, amely kifejezetten az adott ügyfél-csoportot vagy az adott területen található ügyfeleket célozza meg. Az olyan hirdetés vagy promóció, amely csak akkor vonzó a vevő számára, ha az meghatározott ügyfél-csoportot vagy meghatározott területen levő ügyfeleket (is) elér, aktív értékesítésnek minősül e meghatározott ügyfél-csoport vagy meghatározott területen levő ügyfelek tekintetében.

⁴⁴ Vertikális Rendelet 4. cikk b) pont.

⁴⁵ Ugyan ezt az Iránymutatás nem tisztázza, de a szerző álláspontja szerint országspecifikus honlap létrehozása viszont már aktív értékesítésnek minősülhet, és az ebben az érre vonatkozó korlátozás mentesülhet a Vertikális Rendelet értelmében a 101. cikk (1) bekezdése alkalmazása alól.

⁴⁶ Iránymutatás 52. cikk a) és b) pont.

⁴⁷ Iránymutatás 53. cikk.

Bármennyire is előremutató és előrelátó volt a Bizottság 2010-ben elfogadott vertikális szabályrendszere, a gyakorlatban több olyan kérdés felmerült, amelyre nézve nem volt iránymutatás, vagy amellyel kapcsolatban az iránymutatás nem volt elég egyértelmű. Ilyenek voltak például a platformok által alkalmazott MFN típusú kikötések, az online piactereken történő értékesítés, az ár-összehasonlító oldalak használata, az online hirdetésekkel kapcsolatos kérdések (például Google AdWords) vagy a kettős árképzés kérdései (Hederström–Peepkorn, 2015).

A gyakorlatban felmerült leggyakoribb kérdések

Az e-kereskedelemmel kapcsolatos versenyjogi relevanciájú kérdések a tagállami gyakorlatban merültek fel először (például a hotelfoglalással kapcsolatos ügyekben), és onnan több esetben az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság vagy EUB) elé kerültek az EuMSZ 267. cikke szerinti előzetes döntéshozatali eljárás keretében (Pierre Fabre és Coty⁴⁸-ítéletek) (például a szelektív forgalmazással kapcsolatban lásd: Hoffmann, 2014).

A Bizottság elsősorban az alább ismertetett e-kereskedelemmel foglalkozó ágazati vizsgálatban és a Coty-ügy kapcsán artikulálta a felmerült kérdésekkel kapcsolatos álláspontját, és azzal párhuzamosan vagy azt követően több e-kereskedelemmel kapcsolatos ügy is indult.⁴⁹ A Bizottság az e-kereskedelem versenyjogi vonatkozásait átfogóan az OECD részére készült feljegyzésben foglalta össze 2018-ban.⁵⁰

Az alábbiakban az EU versenyjogának az MFN-kikötésekkel, az internetes értékesítést korlátozó különböző tilalmakkal, valamint az árra vonatkozó korlátozásokkal kapcsolatos, legújabb fejleményeket ismertetem. Ezek sokszor elválaszthatatlanul összefonódnak a tagállami jogalkalmazással, amelyet szintén igyekszünk bemutatni.

Kiskereskedelmi MFN-klauzula

A platformokon keresztüli megegyezésként vagy kiskereskedelmi MFN-klauzulaként is emlegetett kikötés gyakran felbukkan az utóbbi időkből az európai versenyhatóságok gyakorlatában. Ez a kikötés tipikusan egy online piactér (mint vevő) és egy áru/szolgáltató gyártója/szolgáltatója (mint eladó) között jön létre abból a célból, hogy az adott platform legalább olyan kedvező feltételekkel értékesíthesse az adott árut/szolgáltatást, mint amennyiért az eladó ugyanazt a terméket más online platformon értékesíti,⁵¹ vagy más szavakkal ugyanazt a terméket az eladó nem értékesítheti olcsóbban vagy kedvezőbb feltételekkel más platformon keresztül.

⁴⁸ Lásd „A teljes tilalom” és „Platformon történő értékesítés tilalma (a Coty-ügy)” pontokat.

⁴⁹ Lásd például a Bizottság sajtóközleményében felsorolt, elektronikai cikkek kereskedelmével és számítógépes játékokkal kapcsolatos ügyeket: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-201_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵⁰ Implications of E-commerce for Competition Policy – Background Note, [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)3/en/pdf) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵¹ Innen a „most favoured nation” elnevezés.

A közgazdaságtani és versenyjogi irodalomban viszonylag általános egyetértés van a tekintetben,⁵² hogy ez a vertikális korlátozás a márkán belüli versenyre van hatással, mivel az ugyanazt a terméket értékesítő, és alapvetően versengő platformok közötti versenyt gyengíti, illetve a piacra újonnan belépni szándékozó platformok kizárására alkalmas. Ennek az az oka, hogy az esetlegesen értékesíteni kívánó és alacsonyabb költségekkel működő platformok a jutalékok csökkentésével sem tudják a végső fogyasztó számára ajánlott árakat csökkenteni. A már versengő platformok közötti verseny is gyengül, hiszen azoknak sincs okuk a saját jutalékuk csökkentésére, mert ezzel nem tudják a végső árat befolyásolni és így eladásukat/piaci részesedésüket növelni. Ez azt is jelenti, hogy a kiskereskedelmi MFN-kikötést alkalmazó platformok következmények nélkül emelhetik jutalékaikat, ami az adott piac egészén emelkedő árakhoz vezethet. Továbbá az ilyen kikötésekkel érintett piacokon a platformoknak nem áll érdekükben a szállítóknak nyújtott szolgáltatás minősége alapján versenyezni, hiszen a termékek szállítóinak nem áll módjában a jobb szolgáltatást nyújtó platform felé terelni a forgalmat. Végül az MFN-klauszulák az összejátszást is növelhetik, mind a szállítók között a kiskereskedelmi ár tekintetében, mind pedig a platformok között a jutalékokra nézve (Fletcher–Hviid, 2014).

A káros hatások függnak a platform piaci erejétől és az MFN-kikötés hatókörétől is. Ez utóbbi tekintetben a versenyjogi gyakorlat⁵³ és a szakirodalom (Hviid, 2015) megkülönbözteti az úgynevezett szűk és tág MFN-t. Ebben az esetben a platform azt írja elő a szállító számára, hogy az az adott platformon keresztüli értékesítések vonatkozásában legalább olyan kedvező árakat köteles alkalmazni, mint a saját értékesítési csatornáin. Tág MFN esetében a kikötés nemcsak a saját csatornákat illetően ír elő árparitásra vonatkozó követelményt, hanem valamennyi egyéb értékesítési platformra.

Az MFN-kikötések ugyanakkor járhatnak versenyjogi értelemben vett hatékonysággal is, amelyek a fogyasztók számára előnyösek. A platformok rendszerint jelentős beruházásokat eszközölnek az online felület kialakításába és fejlesztésébe, továbbá a minél szélesebb fogyasztói bázis kialakítása érdekében sokat költenek a reklámozásra, marketingre és egyéb támogató funkciókra (tanácsadás, fogyasztói vélemények, garancia stb.). Ha a platform nem alkalmazhatja MFN-kikötést a szállítók a platform ezen szolgáltatásait kihasználva saját csatornáikon olcsóbban árulhatnak a terméket, akik az online kereskedelem egyszerűségét kihasználva egyszerűen átklikkelhetnek a szállító internetes felületére, hogy ott vásárolják meg (úgynevezett potyautas-jelenség). Az MFN-kikötésekkel ugyanakkor az ilyen jellegű potyázások kiküszöbölhetőek, miáltal az adott platform beruházásokra, keresletnövelő intézkedésekre való ösztönzöttsége fennmarad. A hatékonyság azonban nagyban függhet az adott piac jellemzőitől (például az alacsonyabb árú termékeknél a potyázás kevésbé lehet jellemző).

Az elmúlt évtizedben az európai versenyhatóságok nagy számban indítottak vizsgálatot MFN-kikötésekkel kapcsolatban (például az olasz, német, francia, holland, svéd,

⁵² Lásd például az OECD ezzel kapcsolatos összefoglalóját és a benyújtott hozzájárulásokat: <http://www.oecd.org/daf/competition/competition-cross-platform-parity.htm> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.), például Ezrachi (2015)

⁵³ Lásd például: Jelentés az online szálláshelyfoglalás piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról, 2016. május, http://gvh.hu//data/cms1034253/Agazati_vizsgalat_online_szallashelyfoglalas_piacan_vegleges_jelentes_2016_06_08.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.); lásd még az olasz, német, francia, holland és brit versenyhatóságok hasonló piacokon folytatott eljárásait.

magyar és brit versenyhatóságok). Ennek talán részben az is oka lehet, hogy sem a Vertikális Rendelet, sem a Vertikális Iránymutatás nem tartalmaz irányelveket erre vonatkozóan. 2010 óta több európai versenyhatóság foglalkozott ilyen jellegű kikötésekkel, elsősorban a hotelfoglalással kapcsolatos ügyekben,⁵⁴ részben eltérő következtetésekre jutva.⁵⁵ A versenyfelügyeleti eljárások eredményét az érintett hatóságok a Bizottsággal közösen elemezték és tették közzé.⁵⁶

A hotelfoglaláson kívül a versenyhatóságok gyakorlata szerint más piacokon is problematikusnak bizonyult ez a fajta vertikális korlátozás, az angol versenyhatóság gyakorlatában például a biztosításokat közvetítő platformok esetében (UK Private Motor Insurance,⁵⁷ Home Insurance⁵⁸). A német versenyhatóság beavatkozása egy energiaárakat összehasonlító platform⁵⁹ és az Amazon által alkalmazott az árakra vonatkozó MFN eltávolításához vezetett.⁶⁰ Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH) is foglalkozott ilyen kikötésekkel az online ételrendelés piacán.⁶¹

A Bizottság 2015-ben az Amazonnak az e-könyvek piacán alkalmazott olyan kikötéseit vizsgálta, amelyek szerint a kiadóknak tájékoztatniuk kellett az Amazont a versenytársai által ajánlott kedvezőbb vagy eltérő üzleti feltételekről, illetve legalább olyan feltételeket kellett az Amazonnak is biztosítaniuk, mint a versenytársaknak. Az ügy, amely ugyan vertikális korlátozásokat érintett, de a Bizottság az EuMSZ 102. cikkét alkalmazta, végül kötelezettségvállalással zárult.⁶²

A Bizottság e-kereskedelmi vizsgálata szerint a megkérdezetteknek csak egy kis része jelezte, hogy MFN-klauzulát alkalmaz. A Bizottság álláspontja szerint, a fentebb kifejtettekkel egybevágóan, az MFN-klauzuláknak lehetnek a versenyre káros, de ugyanakkor a fogyasztókra nézve előnyös hatásai is. Az ilyen megállapodások a Bizottság szerint nem minősülnek különösen súlyos versenykorlátozásnak, hatásait a Vertikális Rendelet általános szabályai szerint kell értékelni.⁶³

⁵⁴ Az MFN kikötésekkel a magyar versenyhatóság is részletesen foglalkozott az online szálláshelyfoglalás piacon lefolytatott ágazati vizsgálatában (2016. május), http://gvh.hu/data/cms1034253/Agazati_vizsgalat_online_szallashelyfoglalas_piacan_egleges_jelentes_2016_06_08.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵⁵ Lásd az Európai Bizottság összefoglalóját: http://ec.europa.eu/competition/ecn/hotel_monitoring_report_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ www.gov.uk/cma-cases/private-motor-insurance-market-investigation#final-order (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵⁸ www.gov.uk/cma-cases/price-comparison-website-use-of-most-favoured-nation-clauses (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁵⁹ www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Meldung/EN/Pressemitteilungen/2015/03_06_2015_Verivox.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁶⁰ www.concurrences.com/en/bulletin/news-issues/November-2013/The-German-Competition-Authority-60681 (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁶¹ Netpincér-ügy – VJ 89/2015, www.gvh.hu/dontesek/versenyhivatali_dontesek/dontesek_2015/vj_89_2015_236.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁶² http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1223_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁶³ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum 4.7 pontja http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_swd_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

Az internetes értékesítés tilalma

A teljes tilalom

A Bíróság 2010-es Pierre Fabre ítéletének köszönhetően már viszonylag régóta egyértelmű, hogy az online értékesítés tiltása⁶⁴ különösen súlyos versenykorlátozásnak minősül, mert e kikötés általánosan kizárja azokat a végfelhasználókat,⁶⁵ akik a termékhez csak online tudnának hozzájutni. Mindez pedig a passzív értékesítés korlátozásának minősül és így a csoportmentesség nem alkalmazható.⁶⁶ Vagyis az internetes értékesítés lehetőségének teljes kizárása nem részesülhet a csoportmentesség kedvezményében.

Ez egybevág a Vertikális Iránymutatásban kifejtettekkel, miszerint ha egy forgalmazó a saját weboldalát használja termékek eladása céljából, az passzív értékesítési formának minősül, és az ilyen értékesítés korlátozása a Vertikális Rendelet és Iránymutatás értelmében különösen súlyos korlátozásnak minősül, hiszen kizár olyan területeket, illetve vevőkört, amelyeket az interneten történő értékesítés elérhetne.

A Bizottság által kifejtettek szerint⁶⁷ a vertikális megállapodásokra vonatkozó szabályozás fókuszja a belső piac megvalósításának tágabb célkitűzésével, az unió piacának integrációjával függ össze. E rendelkezéseket tehát úgy kell értelmezni, hogy azok olyan szerződéses kikötéseket kívánnak kizárni a csoportmentesség kedvezményéből, amelyek annak a korlátozására irányulnak, hogy a forgalmazó *milyen területen*, illetve *milyen vevőkör* számára értékesíthet. Ezzel szemben a kizárólag az áruk értékesítési módjaira vonatkozó korlátozások részesülhetnek a csoportmentesség kedvezményében.

Ebben az értelemben az internetes értékesítés teljes tiltása nyilvánvalóan korlátozza azt, hogy a kereskedő hol és kiknek értékesíthet, azonban az e-kereskedelem világában több olyan gyakorlat is kialakult, amelyek tekintetében közel sem mindig egyértelmű, hogy azok ténylegesen kizárnak-e területeket vagy vevőköröket, vagy csak az áruk értékesítésének módjára vonatkoznak.

Például a Bizottság egy 2018 végén elfogadott határozata⁶⁸ egy szelektív forgalmazási rendszerben (*Guess*) az olyan szerződéses gyakorlatot is célja szerint versenykorlátozónak találta, amely a gyártó előzetes hozzájárulásához kötötte az online értékesítést úgy, hogy annak engedélyezése nem alapult semmilyen előzetesen meghatározott minőségi követelményen.⁶⁹ Ennek a gyakorlati következménye, hogy minden olyan szelektív forgalmazási

⁶⁴ Az EUB C439/09. sz. *Pierre Fabre Dermo-Cosmétique*-ügyben 2011. október 13-án hozott ítélete [EU:C:2011:649] (a továbbiakban: „Pierre Fabre-ítélet”), a konkrét ügyben a Pierre Fabre egy szelektív forgalmazási rendszert működtetett, amelyben előírta termékei forgalmazói részére, hogy az érintett kozmetikai és testápoló termékek értékesítése helyiségben, okleveles gyógyszerész kötelező jelenléte mellett történjék (vagyis e termékek értékesítése tekintetében *de facto* megtiltotta az internet használatát).

⁶⁵ Ideértve akár a szakmai végső felhasználókat, akár a végső fogyasztókat.

⁶⁶ Az ítéletet a francia és az angol versenyhatóság is követte a *Bang&Olufsen* (Décision n° 12-D-23 du 12 décembre 2012) és a *Roma-branded mobility scooters* (CE/9578-12) ügyekben.

⁶⁷ A Bizottság álláspontját a *Coty*-ügyben kifejtett véleményében Niels Wahl főtanácsnok hivatkozta (137–138. pont) <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?sessionId=3243B5066FDA-A9369E7869EA30471C0?text=&docid=193231&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=399162> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁶⁸ Case At.40428 *Guess*. http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/40428/40428_1205_3.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 02. 23.)

⁶⁹ Lásd a határozat 127–131. pontját.

rendszerben, ahol az internetes értékesítés előzetes jóváhagyáshoz kötött, az online értékesítésre vonatkozó minőségi követelményeket kell majd kidolgozni.

Kérdésként merült fel a gyakorlatban továbbá az is, hogy hogyan kell kezelni azokat a korlátozásokat, amelyek nem zárják ki a saját webshopban történő értékesítést, hanem például a termékeknek harmadik személy által üzemeltetett felületen való viszonteladását tiltják vagy az internetes értékesítés reklámozását korlátozzák, mint például a gyártó által használt Google AdWords használata vagy ár-összehasonlító oldalak használata. A következő pontok az ilyen és hasonló korlátozásokkal kapcsolatos eseteket ismertetik.

Platformon történő értékesítés tilalma (a Coty-ügy)

Mint fentebb „Szelektív forgalmazás és e-kereskedelem” című pontban már utaltunk rá, a Vertikális Iránymutatás 54. cikke szelektív forgalmazási rendszerekben lehetővé teszi az online platformon történő értékesítés korlátozását. Ez a kérdéskör, valószínűleg az Amazon ottani erős piaci pozíciója miatt, Németországban került leginkább fókuszba. A német bíróságok eltérő véleményen voltak a tekintetben, hogy az online platformon történő értékesítés tilalma a Vertikális Rendelet szerinti különösen súlyos versenykorlátozásnak tekinthető-e.

A kérdést végül is a *Coty-ügyben*⁷⁰ a Bíróság válaszolta meg. A jogvita a Coty Germany GmbH (a továbbiakban: Coty) és egy forgalmazója között keletkezett egy, a Coty által alkalmazott kikötés miatt, amellyel a Coty megpróbálta megakadályozni, hogy szerződéses forgalmazója az Amazon.de platformon forgalmazza termékeit. Az elsőfokú német bíróság elutasította a kérelmet, mert álláspontja szerint a tilalom az EuMSZ 101. cikkébe, illetve a Vertikális Rendelet 4. cikk c) bekezdésébe ütköző súlyos versenykorlátozás volt. A Coty fellebbezését követően a fellebbviteli bíróság négy kérdésben kérte a Bíróság előzetes álláspontját.

A *Coty-ügy* két szempontból is jelentős: egyrészt a szelektív forgalmazási rendszerek és a presztízsimázs kapcsolatát illetően a Bíróság lehetőséget kapott arra, hogy a szelektív forgalmazásra vonatkozó, e-kereskedelem előtti esetjogot, illetve a Pierre Fabre-ügy erre vonatkozó megállapítását az aktuális piaci körülmények fényében (újra)értékelje,⁷¹ másrészt pedig arra is, hogy a platformon történő értékesítés tilalmára vonatkozóan útmutatást adjon.

Az első két kérdés arra vonatkozott, hogy az olyan szelektív forgalmazási rendszerek, amelyek célja a luxusimázs megőrzése (első kérdés), illetve konkrétan az erre irányuló tárgybani tilalom (második kérdés) összeegyeztethetők-e az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdésével. Az első kérdés kapcsán a Bíróság megállapította, hogy a luxustermékek szelektív forgalmazási rendszerben történő forgalmazása összeegyeztethető az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdésével, amennyiben a korábbi bírósági gyakorlat által lefektetett

⁷⁰ Az EUB C-230/16. sz. *Coty Germany-ügyben* 2017. december 6-án hozott ítélete [EU:C:2017:941] (a továbbiakban: *Coty-ítélet*).

⁷¹ A Pierre Fabre-ítélet 46. pontjában a Bíróság megállapította, hogy: „A presztízst sugalló arculat megővására irányuló célkitűzés nem minősülhet a versenykorlátozás alapjául szolgáló jogszerű célkitűzésnek, és így nem igazolhatja, hogy az ilyen célkitűzésre irányuló szerződéses kikötésre ne vonatkozzék az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdése.”

Metro-kritériumok teljesülnek.⁷² A második kérdés, vagyis a konkrét tilalom, elemzésének kapcsán a Bíróság rámutatott, hogy az összeegyeztethetőség elbírálásához szintén annak a Metro-kritériumokkal való összevetése szükséges. Ennek az elvégzése a tagállami bíróság feladata, de Bíróság a konkrét ügyben megvizsgálta, hogy a korlátozás a megvalósítani kívánt céllal arányos-e. Ezzel kapcsolatban rámutatott, hogy a korlátozás célja az, hogy az érintett áruk kizárólag a szerződéses forgalmazóhoz legyenek kapcsolhatók, ami következetes a luxusimázs megőrzésének céljával. Továbbá biztosítja számára, hogy ellenőrizni tudja, hogy az áruk értékesítése megfelel a szerződésben foglalt feltételeknek (amit harmadik felek felé nem tud megtenni, mivel köztük nincs jogviszony). A Bíróság kiemelte továbbá, hogy a Coty nem írt elő abszolút tilalmat a szerződéses forgalmazókkal szemben, csak az tiltott, hogy a szerződés tárgyát képező áruk online értékesítését harmadik feleknek a fogyasztók számára látható módon működő platformjain keresztül végezzék.⁷³

A harmadik és a negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy a tárgyban korlátozás a Vertikális Rendelet 4. cikke b) vagy c) pontja értelmében vett súlyos versenykorlátozásnak minősül-e. E tekintetben a Bíróság válasza negatív volt, vagyis amennyiben a szerződésben részes felek piaci részesedése a Vertikális Rendeletben előírt érték alatt marad, automatikusan részesülhet a csoportmentesség kedvezményében. A Bíróság ezzel kapcsolatban rámutatott, hogy a jelen ügy tárgyát képező kikötés nem tiltja meg teljes egészében az internet használatát, a platformon vásárlók csoportja nem képez egy körülhatárolható vevőkört, illetve hogy az alapeljárás tárgyát képező szelektív forgalmazási szerződés bizonyos feltételek mellett megengedi a szerződéses forgalmazóknak, hogy az interneten keresztül harmadik felek platformjain reklámozzanak, valamint hogy online keresőmotorokat alkalmazzanak, vagyis az ügyfeleknek módjukban áll a szerződéses forgalmazók kínálatát ilyen keresőmotorok alkalmazásával megtalálni.⁷⁴

Az ítélet a presztízsimázzsal rendelkező termékek gyártóinak kedvez a tekintetben, hogy azok megtilthatják az online platformokon történő értékesítést. Kérdés azonban, hogy mennyire tudnak vagy akarnak ellenállni a luxustermékek gyártói a platformok piaci erejének.

A Coty-ítélet kétségtelenül hasznos abban a tekintetben, hogy tisztázza a Pierre Fabre-ítélet által felvetett kérdéseket a luxustermékek szelektív forgalmazásának az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdésével való összeegyeztethetősége vonatkozásában. Tisztázatlan maradt azonban, hogy mi tekinthető luxus- vagy presztízsimázzsal rendelkező terméknek, hogyan kell értékelni az online forgalmazásra vonatkozó hasonló tilalmakat, ha nem luxustermékekről van szó? Maga a Coty-ítélet szövegezése nem egységes, hiszen néhol a „luxusimázs” néhol pedig a „presztízsimázs” kifejezést használja,⁷⁵ ami esetlegesen arra engedhet következtetni, hogy a Bíróság nem tartotta indokoltnak a luxustermékekre korlátozni álláspontját. Habár a Bizottság, a Coty-ítéletet követően közzétett állásfoglalásában

⁷² Ezen kritériumok értelmében (i) a viszonteladók olyan minőségi jellegű objektív szempontok alapján kell kiválasztani, amelyek mindenkire egységesen vonatkoznak és elérhetőek minden lehetséges viszonteladó számára, másrészt (ii) alkalmazásuk módja nem diszkriminatív, (iii) harmadszor, az alkalmazott kiválasztási szempontoknak nem szabad túllépniük a szükséges mértéken.

⁷³ Coty-ítélet 21–58 pontja.

⁷⁴ Coty-ítélet 59–69 pont.

⁷⁵ Lásd például Coty-ítélet 25., 38., 42 pont.

megjegyezte, hogy álláspontja szerint a Bíróság következtetései más termékcsoportokra is alkalmazhatók,⁷⁶ a tagállami bírósági gyakorlat azonban máris eltérő következtetésekre jutott e tekintetben, ráadásul azonos termékek, futócipők esetében.⁷⁷

Kérdéses az is, hogy a Bíróságnak a Vertikális Rendelet 4. cikkének b) és c) pontjának alkalmazhatóságára vonatkozó érvelése mennyire segíti a jobbiztonságot és a Vertikális Rendelet alkalmazhatóságát. A Coty-ítéletnek az adott szelektív forgalmazási rendszer sajátosságaira és az interneten történő reklámozás lehetőségére való utalása⁷⁸ azt a kockázatot hordozza magában, hogy a jogalkalmazóknak egyedileg kell majd értékelni minden egyes szelektív rendszerben a tiltott és engedélyezett online értékesítési eszközöket, hogy megalapozott következtetésre lehessen jutni a platformértékesítés tilalmával kapcsolatban. Példának okáért súlyos versenykorlátozásnak minősülne-e ugyanazon kikötés, ha az adott forgalmazási rendszerben az ár-összehasonlító oldalak használata is tilos lenne? Véleményünk szerint ez az értékelési módszer ugyanazon tilalom esetén eltérő eredményekre vezethet, ami biztosan nem lenne szerencsés a jobbiztonság szempontjából.

Végül a Coty-ítélet azt a kérdést sem tisztázta, hogy a tárgyban korlátozás célja vagy hatása szerint versenykorlátozó-e, abban az esetben, ha a Metro-kritériumok nem teljesülnek és a Vertikális Rendeletben meghatározottak feletti piaci részesedések esetén esetlegesen egyedi értékelésre lenne szükség. Ugyanakkor, mivel a Bíróság nem találta a kikötést a Vertikális Rendelet értelmében súlyosan versenykorlátozóznak, valószínűbb, hogy az ilyen korlátozások nem céljuk, hanem csak hatásuk tekintetében minősülhetnek jogsértőnek.

A Coty-ítéletet követő legújabb fejlemény a francia Stihl-ügyben hozott döntés, amelyben a tagállami versenyhatóság a Coty-ítéletben lefektetett elveket alkalmazta a Stihl-termékek online kereskedelmével kapcsolatos korlátozásokra. Az ügy egyes, szelektív forgalmazási rendszerben értékesített Stihl-termékek online platformokon történő értékesítésének korlátozására vonatkozott. A versenyhatóság megállapította, hogy szelektív forgalmazási rendszer jogszerűen alkalmazható ilyen termékekre nézve és azok platformokon történő értékesítése is korlátozható, azonban megállapította, hogy a konkrét ügyben a korlátozás aránytalan volt.⁷⁹

⁷⁶ Competition policy brief, April 2018. <http://ec.europa.eu/competition/publications/cpb/2018/kdak18001enn.pdf> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)

⁷⁷ Egy holland ügyben a tagállami bíróság a Nike cipőket luxusárúknak tekintette (C/13/615474 / HA ZA 16-959), míg a német Asics-ügyben a Német Szövetségi Bíróság kimondta, a Coty-ügytől kifejezetten elhatárolva az Asics-ügyet, hogy a sport és futócipők nem minősülnek luxustermékeknek. KVZ 41/47 – <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=Aktuell&Sort=12288&nr=80673&pos=25&anz=515> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)

⁷⁸ A Coty-ítélet 67. pontja értelmében: „[A]z alapeljárás tárgyát képező szelektív forgalmazási szerződés bizonyos feltételek mellett megengedi a szerződéses forgalmazóknak, hogy az interneten keresztül harmadik felek platformjain reklámozzanak, valamint, hogy online keresőmotorokat alkalmazzanak, vagyis [...] az ügyfeleknek rendes körülményeknek között módjukban áll a szerződéses forgalmazók kínálatát ilyen keresőmotorok alkalmazásával megtalálni.”

⁷⁹ www.autoritedelaconurrence.fr/user/standard.php?id_rub=684&id_article=3290&lang=en (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)

Ár-összehasonlító oldalak és Google AdWords

Az ár-összehasonlító oldalak olyan weboldalak, amelyek a vásárlók számára lehetővé teszik a kereskedők árainak összehasonlítását és az ajánlatok elérését a kereskedő oldalára mutató linkeken keresztül. Az ár-összehasonlító oldalak által nyújtott szolgáltatásokért általában nem a vásárlók fizetnek, hanem a listázott kereskedők. Ezen oldalak használata széles körben elterjedt⁸⁰ ugyanakkor a szállítók néhány esetben korlátozzák ezek használatát. A korlátozás oka elsősorban a márkaimázs védelme.⁸¹

A Vertikális Iránymutatás nem tartalmaz az ár-összehasonlító oldalakra vonatkozó útmutatást, és bizottsági gyakorlat sincs még ebben a témában. Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat azonban foglalkozott ezzel a kérdéskörrel is, az abban foglaltak szerint az ár-összehasonlító oldalak az online piacterektől eltérően nem értékesítési csatornáként funkcionálnak, hanem a kereskedők elérhetőségét teszik lehetővé az online térben. Az ár-összehasonlító oldalak használatának teljes kizárása ezért ellehetetlenítheti a kereskedők online értékesítését, aminek következtében az ilyen tilalom Vertikális Rendelet 4. cikke szerinti passzív értékesítés korlátozásának minősülhet.⁸²

Az ágazati vizsgálat eredményei arra is rámutattak, hogy némely szállító korlátozza forgalmazóit abban, hogy az áru gyártójának márkanévét használják, vagy azokra licitáljanak az online keresőszolgáltatásokban (például Google AdWords). Ezek a korlátozások feltehetően azt célozzák, hogy a kereskedők weboldalai kulcsszavas kereséskor a keresés találatai között prominens helyen szerepeljenek. Ez azért állhat a gyártó érdekében, mert saját online kiskereskedelmi tevékenységet folytat, illetve mert szeretné marketingköltségeit optimalizálni. Mivel a keresőmotorok alapvető fontosságúak abban, hogy a vevők megtalálják a kereskedő ajánlatát és ténylegesen korlátozhatják az online értékesítést ezért a hasonló korlátozások joggal vethetnek fel aggályokat az EuMSZ 101. cikk (1) bekezdésével való kompatibilitásukat illetően.⁸³

A Vertikális Iránymutatás ezzel a korlátozással kifejezetten nem foglalkozik, de a Bizottságnak a *Guess*-ügyben 2018 végén elfogadott határozata⁸⁴ értelmében egy szelektív forgalmazási rendszerben a gyártó márkanévének online keresőszolgáltatással történő reklámozásának tiltása az európai versenyszabályok megsértésének minősül. A Bizottság indoklása szerint egy ilyen korlátozásnak nem lehet az a jogszerű célja, hogy a *Guess* termékek imázsát megóvja. Ennek alátámasztására a Bizottság hivatkozik a *Hasselblad*-ügyre,⁸⁵ amelyben a Bíróság kimondta, hogy szelektív forgalmazási rendszerben az árak reklámozását tiltó előírás az EuMSZ 101 cikk (1) bekezdésébe ütközik, valamint a Bíróságnak a *Google France* védjegy-ügyben hozott ítéletére,⁸⁶ amely szerint a védjegyjogosult akkor tilthatja meg a védjegyének hozzájárulása nélkül internetes reklámszolgáltatás keretében

⁸⁰ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum, 4.5 pont.

⁸¹ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum, 4.5.3 pont.

⁸² A német *Asics*-ügyben hozott szövetségi bírósági döntés arra a következtetésre jutott, hogy más korlátozásokkal kombinációban az ár-összehasonlító oldalak korlátozása a Vertikális Rendelet 4. cikkébe ütközik.

⁸³ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum, 4.8 pont.

⁸⁴ Case At.40428 *Guess*. http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/40428/40428_1205_3.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 02. 23.)

⁸⁵ Az EUB C-86/82 sz. *Hasselblad kontra Bizottság*-ügyben 1984. február 21-én hozott ítélete [EU:C:1984:65].

⁸⁶ Az EUB C-236/08 sz. *Google France és Google*-ügyben 2010. március 23-án hozott ítélete [EU:C:2010:159].

történi használatát, ha a reklám nem, vagy csupán nehézségek árán teszi lehetővé az átlagos internethasználó számára annak felismerését, hogy a hirdetésben említett áruk vagy szolgáltatások a védjegyjogosulttól, illetve ahhoz gazdaságilag kapcsolt vállalkozástól, vagy ellenkezőleg, harmadik személytől származnak. A Bizottság szerint továbbá az ilyen korlátozások nagyon megnehezítik a kiskereskedők megtalálását online, korlátozzák az intrabrand versenyt és azt a védjegyjogosultnak a kiskereskedők párhuzamos online reklámtevékenysége miatti reklámköltségeinek emelkedése sem indokolja.⁸⁷ A határozat következtetése szerint az ilyen kikötés célja szerint korlátozza a versenyt.

Árjellegű korlátozások

Az online kereskedelemben az árjellegű korlátozások, különösen a fix vagy minimum viszonteladási árak, illetve a kettős árazás a leginkább elterjedt korlátozások közé tartoznak.⁸⁸

Ez önmagában talán kevésbé meglepő, hiszen a tagállami versenyhatóságok eddig is sok esetben foglalkoztak ilyen típusú korlátozásokkal (Galarza–Dziadykiewicz–Pérez, 2014).

Ami viszont újdonság az az, hogy amint már említettük, az online kereskedelem résztvevői előszeretettel alkalmaznak automatikus árkövető szoftvereket. Ez egyrészt nagyon megkönnyíti az ajánlott ártól való eltérés ellenőrzését és adott esetben szankcionálását is. Másrészt az e-kereskedelmi vizsgálat rámutatott arra is, hogy a jelentős piaci erővel rendelkező viszonteladók egyes esetekben garantált árrést kötnek ki, amely viszont arra készítheti a gyártókat, hogy fokozott figyelemmel kísérjék az ajánlott kiskereskedelmi árak betartását.⁸⁹

A rögzített vagy minimum viszonteladási ár az online kereskedelemben

A Vertikális Rendelet 4. cikkének a) pontjában foglaltak szerint különösen súlyos korlátozás a viszonteladási ár meghatározása, azaz olyan megállapodás kötése vagy összehangolt magatartás folytatása, amelynek közvetett vagy közvetlen célja olyan rögzített összegű vagy legalacsonyabb viszonteladási ár, illetve rögzített összegű vagy legalacsonyabb ár-szint meghatározása, amelyet a vevőnek figyelembe kell vennie.

⁸⁷ Lásd a döntés 114–123. pontját.

⁸⁸ Lásd különösen Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentésének 28–29. bekezdését: http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_final_report_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

⁸⁹ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum 570–572. és 580. pontja http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_sw_d_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

A Bizottság e-kereskedelmi vizsgálatából az derült ki, hogy az e-kereskedelemben az ajánlott árak alkalmazása többféle okból⁹⁰ széles körben, minden termék kategóriában elterjedt.⁹¹

Az e-kereskedelmi vizsgálat egyes eredményeit viszontlátjuk a Bizottság minimum viszonteladási árakkal foglalkozó határozataiban⁹² is. A hagyományos árrögzítéshez képest ezen ügyek sajátossága volt, hogy a négy érintett elektronikai cikket gyártó vállalat elsősorban az online kiskereskedők viszonteladási árait ellenőrizte és befolyásolta. A Bizottság észlelte, hogy az online kereskedők nagy része árkövető szoftvereket használ, amelyek automatikusan a többi online kereskedő áraihoz igazítják eladási áraikat. Ily módon a gyártóknak az alacsony árakat kínáló kiskereskedőkkel szembeni fellépése szélesebb piaci hatást váltott ki.

A tagállami gyakorlatból szintén kitűnik az, hogy viszonylag gyakoriak az olyan esetek, amelyek a gyártóknak az online értékesítési csatornán alkalmazott árak ellenőrzése iránti törekvésével kapcsolatosak⁹³ (Schlimpert, 2016).

Kettős árazás

Kettős árazásról beszélünk az olyan kikötés esetén, amely előírja, hogy a forgalmazó fizessen magasabb árat az interneten keresztül továbbértékesíteni kívánt termékekért, mint azokért, amelyeket hagyományos módon kíván értékesíteni. A kettős árazás a Vertikális Iránymutatás értelmében különösen súlyos korlátozásnak minősül.⁹⁴ Azonban bizonyos körülmények között egy ilyen megállapodás eleget tehet az EuMSZ 101. cikk (3) bekezdésének. Ilyen különleges körülmény lehet, ha a gyártó olyan kettős árképzésről állapodik meg forgalmazóival, amely szerint az online értékesítések esetében az ár magasabb, tekintettel arra, hogy a gyártó számára az online értékesítés jóval magasabb költségekkel jár a hagyományos értékesítéseknél.⁹⁵

Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat rámutatott, hogy a kettős árazás tilalma csak az ugyanazon kereskedő/forgalmazó vonatkozásában az offline és az online csatorna

⁹⁰ A megkérdezettek az ajánlott árak használatának indokaként említették többek között a márkaimázást és a termék pozicionálását, azt, hogy a termék gyártójának több információja van az adott piacról és fogyasztói szokásokról, hogy a kereskedők számára iránymutatást nyújt, illetve az értékesítési csatornák kezelését segítik vagy például új termékek bevezetésében hasznos.

⁹¹ A kiskereskedők harmada, míg a gyártók négyötöde számolt be ajánlott árak használatáról. Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum 558–559. pontja.

⁹² http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4601_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 12. 11)

⁹³ A német versenyhatóság a Bundeskartellamt egy sor ügyben foglalkozott minimum viszonteladási árakkal az online kereskedelemben való rögzítésével (CIBA Vision, Ansmann, Phonak, Garmin). A brit versenyhatóság pedig az online reklámozott árak ajánlott ár alatti reklámozásának tilalmát találta jogsértőnek (Pride mobility scooters).

⁹⁴ Lásd a Vertikális Iránymutatás 52. pont.

⁹⁵ Például azért, mert az utóbbi normál esetben tartalmazza a forgalmazó általi otthoni beszerelést, míg az interneten keresztül történő értékesítés nem, ezáltal jóval több ügyfélpanasszal és garanciális követeléssel jár a gyártó felé, a megállapodás kimerítheti a 101. cikk (3) bekezdésében meghatározott feltételeket. E tekintetben a Bizottság azt is figyelembe veszi, hogy a korlátozás várhatólag mennyiben korlátozza majd az internetes értékesítéseket és hátráltatja a forgalmazót az ügyfelek nagyobb csoportjának és más rétegeinek elérésében – lásd a Vertikális Iránymutatás 64. pontját.

tekintetében alkalmazott különböző árak alkalmazására vonatkozik, az egyes forgalmazók közötti különbségtételre nem (vagyis az online és offline kereskedők közötti árszkrimináció nem minősül kettős árazásnak és így súlyos korlátozásnak).

Másrészt kiderült az is, hogy a piaci szereplők az eltérő árak alkalmazását alkalmasnak tartanak arra, hogy az online és az offline csatorna közötti potyázást kezeljék, az indokolt különbségeket, az offline csatorna pluszköltségeit beleszámolva. Ezt figyelembe véve az ágazati vizsgálat végkövetkeztése értelmében a kettős árazás továbbra is különösen súlyos versenykorlátozásnak minősülne, azonban a Bizottság kiemelte az EuMSZ 101. cikk (3) bekezdése szerinti mentesülés lehetőségét abban az esetben, ha a kettős árazás nélkülözhetetlen a potyázás kezelésére.⁹⁶

A kettős árazás kérdése már felmerült a GVH gyakorlatában is. A VJ/55/2013. számú ügyben a vizsgálat tárgya a kontaktlencsegyártó CIBA/Alcon forgalmazási rendszere volt, amely eltérő kedvezményeket biztosított az internetes kereskedők és az optikai üzletek számára, az internetes kereskedők hátrányára. A versenytanács szerint az új szerződéses rendszer – az eltérő kedvezményrendszer miatt – kettős árazást valósított meg, amely a vertikális szabályok szerint⁹⁷ súlyos versenykorlátozásnak minősült és célja és hatása szerint is versenykorlátozó volt.

Összefoglalás

A fentiekben összefoglaltuk az e-kereskedelemmel kapcsolatosan az európai versenyjogban felmerült aktuális kérdéseket, eseteket.

A teljesség kedvéért megjegyezzük ugyanakkor, hogy a vertikális korlátozásokon túl, amelyekre a jelen tanulmány összpontosított, az e-kereskedelemnek vannak egyéb olyan jellemzői is, amelyek versenyjogi szempontból figyelemreméltók. A platformokkal kapcsolatban például ilyenek a piacmeghatározás, illetve az adatok felhasználásának egyes aspektusai. A piacmeghatározás körében a platformok elemzése többoldalúságuk és az értékesítési láncban betöltött szerepük miatt nem teljesen egyértelmű,⁹⁸ az adatok felhasználásával kapcsolatos aggályok miatt pedig a közelmúltban a Bizottság és a német versenyhatóság – a Bundeskartellamt – is vizsgálatot indított.⁹⁹

Ami az e-kereskedelemre vonatkozó európai versenyjog jövőbeni fejlődését illeti, a Bizottság két jelenleg párhuzamosan futó munkafolyamata lehet alapvető fontosságú – a vertikális szabályok nemrégiben kezdett felülvizsgálata,¹⁰⁰ valamint a digitális kérdések tekintetében újonnan felállított szakértői testület következtései.¹⁰¹ A fentiekből

⁹⁶ Az e-kereskedelmi ágazati vizsgálat végső jelentéséhez kapcsolódó munkadokumentum, 4.6 pont.

⁹⁷ A Vertikális Rendelet 4. b) pontja, illetve a Vertikális Iránymutatás 52. d) pontja alapján, illetőleg a vertikális megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről szóló 205/2011. (X. 7.) Korm. rendelet 7. §-ának b), illetve ba) pontja alapján.

⁹⁸ Lásd: Implications of E-commerce for Competition Policy – Background Note, 2. pont [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)3/en/pdf) (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

⁹⁹ <https://globalcompetitionreview.com/article/1174542/eu-probes-amazon-use-of-merchant-data> (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

¹⁰⁰ http://ec.europa.eu/competition/consultations/2018_vber/index_en.html (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

¹⁰¹ http://ec.europa.eu/competition/information/digitisation_2018/index_en.html (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

láthatóan a fejlődés dinamikáját befolyásolja a tagállami hatóságok jogértelmezése és aktivitása, és a Bizottság, valamint a tagállami hatóságok közötti munkamegosztás.

A vertikális szabályok felülvizsgálata kapcsán feltehetőleg az esetjog legújabb fejleményei (különösen a Coty-ítélet), valamint az ágazati vizsgálat és az az alapján indult ügyek tapasztalatait fogják részletesen megvitatni és rögzíteni. Így feltehetően felmerülnek majd az MFN-ügyek tapasztalatai, a platformon történő értékesítés, az ár-összehasonlító oldalak, az online reklámozás, a kettős árazás, a szelektív forgalmazási rendszerek internetes értékesítéssel kapcsolatos kérdései.

A fentiek alapján levonható végső következtetés, hogy az e-kereskedelem versenyjogi szabályai épp most formálódnak, kikristályosodott egységes joggyakorlatról még nem beszélhetünk. Olyan új terület ez, ahol az egyes kereskedelmi gyakorlatok minősítése a Bizottságnak és a tagállami hatóságoknak sokszor még fejtörést okoz, és ahol a korábbi joggyakorlat támpontokat igen, de kész megoldásokat nem kínál. Az eddigi ügyekből az látszik, hogy a fő kihívás, hogy miként lehet az online értékesítési csatorna természetéből eredő nyitottságát, hozzáférhetőségét összeegyeztetni a termékek és szolgáltatások előállítóinak és a hagyományos kiskereskedelem szereplőinek érdekeivel.

A Coty-ítélet és az e-kereskedelmi vizsgálat egyes következtetései azt vetítik előre, hogy az internet értékesítési csatornaként való használata nem korlátozhatatlan, illetve hogy lehetnek olyan indokolt szállítói igények, amelyeket a versenyjog figyelembe vehet (például a kettős árazás tekintetében). Másrészt viszont az e-kereskedelemmel kapcsolatos ügyek arra utalnak, hogy a Bizottság és a tagállami versenyhatóságok készek beavatkozni az interneten történő értékesítés új típusú korlátozásait illetően (lásd például ár-összehasonlító oldalak vagy online reklámozás korlátozásai) esetén. Ebben a tekintetben azonban tisztázatlan kérdések nehezítik a jogalkalmazók életét, például nem világos, hogy a platformon történő értékesítés tilalma csak luxustermékek szelektív forgalmazása esetében elfogadható vagy más termékek és forgalmazási módok esetében is, valamint hogy annak jogi minősítése mennyiben függ a többi, online értékesítést vagy reklámozást korlátozó szerződéses kikötéstől. Nem teljesen világos az sem, hogy az EuMSZ 101. cikk (3) bekezdése szerinti hatékonysági védekezés milyen esetekben és mekkora szerepet játszhat az online csatorna korlátozásának indoklásában a kettős árazás vagy az internetes értékesítés bizonyos formáinak korlátozásainak tekintetében.

Ennek fényében az elkövetkező évek feladata lesz az e-kereskedelem újdonságaira adott válaszok koherens rendszerének kidolgozása és finomhangolása az európai versenyjog alapvető céljaihoz és eszközeihez illeszkedően. A vertikális szabályok jelenleg zajló – a Bizottság általi – felülvizsgálata erre kiváló lehetőséget teremt.

Felhasznált irodalom

ACCARDO, Gabriele (2013): Vertical antitrust enforcement: transatlantic perspectives on restrictions of online distribution under EU and US competition laws. *European Competition Journal*, Vol. 9, No. 2. 225–340. DOI: <https://doi.org/10.5235/17441056.9.2.225>

- FEHÉR Bianca (2010): A versenyjog és az online kereskedelem kapcsolata. *Versenytükök*, 6. évf. 3. sz. 33–37. Forrás: www.gvh.hu/data/cms1000456/Feher_Bianka.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- FLETCHER, Amelia – HVIID, Morten (2014): *Retail Price MFNs: Are they RPM 'at its worst'?* CCP Working Paper 14–5. Forrás: <http://competitionpolicy.ac.uk/documents/8158338/8199490/CCP+Working+Paper+14-5.pdf/0ec21eee-12ca-4bc8-b3ea-d5076ab264af> (Letöltés dátuma: 2019. 07. 23.)
- FRIEDERISZICK, Hans W. – GLOWICKA, Ela (2015): Competition policy in modern retail markets. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 4. No. 1. 1–42. DOI: <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jnv030>
- GALARZA, Andres Font – DZIADYKIEWICZ, Eryk Lucas – PÉREZ, Alejandro Guerrero (2014): *Selective distribution and e-commerce: an overview of EU and national case law*. E-Competitions. Forrás: www.concurrences.com/en/bulletin/special-issues/selective-distribution-en/Selective-Distribution-and-e (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- HEDERSTRÖM, Josefine – PEEPERKORN, Luc (2015): Vertical Restraints in On-line Sales: Comments on Some Recent Developments. *Journal of European Competition Law & Practice*, Vol. 7, No. 1. 10–23. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpv075>
- HOFFMANN, Fryderyk (2014): Restrictions on Selective Distribution Systems on the Internet. *Antitrust Chronicle*, Vol. 10. Forrás: https://econpapers.repec.org/article/cpiatchrn/10.2.2014_3ai=16051.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- PÁZMÁNDI Kinga – VEREBICS János (2012): *E-jog*. Budapest, HVG-ORAC.
- SCHLIMPERT, Denis (2016): “Minimum Advertised Price” policies and the dividing line between price and non-price restraints – An analysis under U.S. antitrust and EU competition law in view of recent UK decisions. *Zeitschrift für Wettbewerbsrecht – Journal of Competition Law*, Vol. 14, No. 3. 308–328. DOI: <https://doi.org/10.15375/zwer-2016-0307>
- Vertical restraints for online sales, OECD paper, 2013. Forrás: <http://www.oecd.org/competition/VerticalRestraintsForOnlineSales2013.pdf> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- Vertical restraints: new evidence from a business survey – prepared by Oxera and Accent for the*. Competition and Markets Authority.; Forrás: <https://www.gov.uk/government/publications/vertical-restraints-roundtable-discussion-and-business-survey> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

Internetes források

- EZRACHI, Ariel (2015): The Competitive Effects of Parity Clauses on Online Commerce. Forrás: [www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP\(2015\)11&doclanguage=en](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP(2015)11&doclanguage=en) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- HVIID, Morten (2015): *Vertical agreements between suppliers and retailers that specify a relative price relationship between competing products or competing retailers*. [www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP\(2015\)6&doclanguage=en](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP(2015)6&doclanguage=en) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

- <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=Aktuell&Sort=12288&nr=80673&pos=25&anz=515> (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)
- <https://globalcompetitionreview.com/article/1174542/eu-probes-amazon-use-of-merchant-data> (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)
- www.autoritedelaconurrence.fr/user/standard.php?id_rub=684&id_article=3290&lang=en (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)
- www.bloomberg.com/billionaires/profiles/jeffrey-p-bezos/ (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Meldung/EN/Pressemitteilungen/2015/03_06_2015_Verivox.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.concurrences.com/en/bulletin/news-issues/November-2013/The-German-Competition-Authority-60681 (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.nielsen.com/content/dam/niensenglobal/apac/docs/reports/2018/future-opportunities-in-fmcg-ecommerce.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 21.)

Jogforrások

- 2006/2004/EK rendelet
- 2017/2394 rendelet
- 2017/2394 rendelet (2017. december 12.) a fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről és a 2006/2004/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről
- 2018/302 Rendelet (2018. február 28.) a belső piacon belül a vevő állampolgársága, lakóhelye vagy letelepedési helye alapján történő indokolatlan területi alapú tartalomkorlátozással és a megkülönböztetés egyéb formáival szembeni fellépésről
- 2018/644 rendelet (2018. április 18.) a határokon átnyúló csomagkézbesítési szolgáltatásokról
- 330/2010/EU rendelete (2010. április 20.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének vertikális megállapodások és összehangolt magatartások csoportjaira történő alkalmazásáról
- A vertikális korlátozásokról szóló iránymutatás. HL C 130, 19.5.2010.
- COM (2015)634 final
- COM (2016) 283
- Commission decision initiating an inquiry into the e-commerce sector pursuant to Article 17 of Council Regulation (EC) No 1/2003, C(2015) 3026 final.
- http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=3243B5066FDAAA9369E7869EA30471C0?text=&docid=193231&pageIndex=0&doclan_g=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=399162 (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/40428/40428_1205_3.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 02. 23.)
- http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_e_commerce.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

- http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_final_report_en.pdf
(Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_swd_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://ec.europa.eu/competition/consultations/2018_vber/index_en.html(Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)
- http://ec.europa.eu/competition/ecn/hotel_monitoring_report_en.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://ec.europa.eu/competition/information/digitisation_2018/index_en.html
(Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1223_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-201_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4601_en.htm (Letöltés dátuma: 2018. 12. 11.)
- <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tin00096&language=en> (Letöltés dátuma: 2019. 02. 19.)
- https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/vat/digital-single-market-modernising-vat-cross-border-ecommerce_en (Letöltés dátuma: 2018. 12. 03.)
- Implications of E-commerce for Competition Policy – Background Note. 5. Forrás: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)3/en/pdf) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- Implications of E-commerce for Competition Policy – Background Note, [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)3/en/pdf) (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- Jelentés az online szálláshelyfoglalás piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról, 2016. május. Forrás: http://gvh.hu//data/cms1034253/Agazati_vizsgalat_online_szallashelyfoglalas_piacan_vegleges_jelentes_2016_06_08.pdf (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- Netpincér-ügy – VJ 89/2015. Forrás: www.gvh.hu/dontesek/versenyhivatali_dontesek/dontesek_2015/vj_89_2015_236.html (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.gov.uk/cma-cases/price-comparison-website-use-of-most-favoured-nation-clauses
(Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.gov.uk/cma-cases/private-motor-insurance-market-investigation#final-order
(Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)
- www.oecd.org/daf/competition/competition-cross-platform-parity.htm (Letöltés dátuma: 2018. 11. 20.)

Gyurgyák János

Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában

Twilight of Europe? Ways and Wrong Ways in the European History and Politics

Összegzés

Nem könnyű feladat egy viszonylag nagy terjedelmű könyv főbb megállapításait röviden összegezni. Mindenekelőtt azért nem, mert minden összefoglalás szükségszerűen egyszerűsít, azaz bonyolult és szövevényes problémákra kellene itt most lehetőleg pofonegszerű válaszokat adni. Miközben az ember pontosan azért ír komoly témáról könyvet, és nem tanulmányt vagy esszét, nem is beszélve a napi publicisztikáról, mert gondosan körül akarja járni a tárgyat, megvilágítani annak összetettségét és finom összefüggéseit, és végül, mielőtt kialakítaná a saját véleményét, lehetőleg figyelembe venni a pro és kontra érveket. Másrészt a dolog rettentően unalmas tud lenni, s ma itt semmit sem szeretnék jobban elkerülni, mintsem hogy Önök az elkövetkező órában el-elszenderedjenek. Bár ennek is meglenne a kedvező élettani hatása. Annál is könnyebben csúszhatnék bele az intellektuális egyhangúságba és monotóniába, mivel maga a kérdés gerincét alkotó Európai Unió legtöbb témája – mint ahogy azt az általam egykor hallgatott társadalomtudósok talán legokosabbja Ralf Dahrendorf megállapította – ásításra ingerlő unalom. Miközben számunkra, európaiak számára, alig van égetőbb társadalmi és kulturális probléma ennél. Túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy a sorsunk függ ettől, és az esetleges rossz helyzetfelismerésnek, és még inkább a hibás politikai döntéseknek beláthatatlanok a jövőbeli következményei. Az 1900-es évek elején, tehát az első világháborút megelőző boldog békeidőkben sem gondolta senki, hogy néhány rossz döntés, vagy ahogy ezt Christopher Clark nagyszerű könyvében bemutatta, egymásra épülő rossz politikai döntések és történeti esetlegességek milyen szakadékbá tudják lökni az emberiséget. Nem gondolom, hogy ma itt tartanánk, de azt igen, hogy sokan illúziókba ringatják magukat látva az elmúlt immár több mint

Gyurgyák János történész, szociológus. E-mail: gyurgyak.janos@upcmail.hu

Jelen kézirat előadás formában a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Európa alkonya? című konferenciáján hangzott el 2018. november 15-én.

hetven békeév valóságát. Elfeledkezve arról a realitásról, hogy az emberiség – ahogy azt Vörösmarty Mihály zseniálisan megsejtette – *alapvetően sárkányfogvetemény*, illetve hogy mi európaiak a gyilkolásban és pusztításban mindig is az élen jártunk, és most is minden valószínűség szerint csak egy szunnyadó vulkán tetején ücsörgünk. Továbbá az sem lehet kétséges, hogy a következő válság, amely talán már itt toporog a kapunk előtt, valamikor megérkezik, csak azt nem tudjuk, hogy pontosan mikor, milyen mélységű lesz, és milyen következményekkel jár majd. A tét tehát túlságosan nagy ahhoz, hogy a megoldásra váró problémák és sarkalatos kérdések megválaszolása intellektuális unalomba fulladjon, vagy csupán a politikusok játékszerévé váljon. Minden tölem telhetőt megteszek tehát ma dél előtt, hogy ezt elkerüljem, azaz mindenfajta izgatószerék nélkül figyelmüket fenntartsam. Ennek érdekében egyrészt az ezernyi felvethető kérdés közül csak a legfontosabbakra koncentrálok, biztatva Önöket arra, hogy a többinek nézzenek utána a könyvben. Másrészt mellőzni próbálok mindenfajta tudálékos hókuszpókuszt, figyelemelterelő manővert, módszertani eszmefuttatást, azaz kertelés nélkül vetem fel a legégetőbb és legrázósabb témákat is. Továbbá mindent megteszek azért, hogy elkerüljem az unalmas és bürokratikus nyelvezetet, az úgynevezett euroblablát.

Szerintem három fő kérdés köré csoportosíthatók a legizgalmasabb európai problémák. Egy: mit jelent egyáltalán az, hogy Európa? Meg lehet-e határozni egyértelműen az európaiság értelmét? Meg lehet-e viszonylag nagy bizonyossággal mondani, hogy melyek azok a meghatározó és elengedhetetlen értékek és jellemvonások, amelyek elkülönítik ezt a kontinenst a többitől? Kettő: mi az Európai Unió tulajdonképpeni formája és tartalma, bölcs döntés volt-e ezt ebben a formában létrehozni, és még inkább, okos dolog-e ezt továbbra is így fenntartani? Három: mondhatunk-e valami biztosat a jövőre nézve, vagy meg kell elégednünk azzal a mindennapi bölcsességgel, hogy a múlt sötét, mélységes mély kút, a jelen érthetetlen és értelmezhetetlen káosz, a jövő pedig mindig is beláthatatlan és kiszámíthatatlan marad. Mindezt röviden összefoglalva: az emberiség, és benne Európa népei *homályból homályba* tartanak.

Miután kellőképpen elbizonytalanítottam Önöket, hadd mondjam el, hogy véleményem szerint az első két kérdésre van vagy legalábbis lehetséges racionális-tudományos válasz, ami persze nem jelenti automatikusan azt, hogy nekem sikerülni is fog ezt az elkövetkezőkben feltárni. A harmadik kérdésre valóban nem adható végső válasz, hacsak nem hiszünk az eleve elrendelésben, vagy valamiféle determinisztikus történelemmagyarázatban, ellenben ha nem kételkedünk – s csak remélni tudom, hogy ebben Önök velem tartanak – *a végső emberi szabadságban*, akkor ez szükségszerűen nyitottá és megjósolhatatlanná teszi a jövőt. Ennek ellenére azt gondolom, hogy ha az első két kérdésre helyesen válaszolunk, akkor a harmadik esetében sem kell teljességgel a sötétben tapogatóznunk. Ezekre a nem könnyű kérdésekre koncentrálok a továbbiakban.

De mielőtt ezt megtenném, engedtessek meg nekem, hogy két előzetes megjegyzést tegyek. Először is engem elsősorban Európa múltja, jelenje és jövője foglalkoztat, és nem csupán az Európai Unióé. Fontosnak érzem ezt a különbségtételt. Hajlamosak vagyunk ugyanis megfeledkezni arról, hogy a két dolog nem teljesen ugyanaz. Bár az elmúlt néhány évtizedben az Európai Unió mintegy kisajátította Európát, azaz kizárólag magát nyilvánította az európaiság letéteményesévé. Ha el is tekintünk attól a problémától, hogy Oroszország mennyire része Európának, erről a kérdéstről ugyanis a könyvben egy egész fejezet szól, de ezt itt most zárójelbe teszem, akkor is tény, hogy Európa fontos nemzeti,

mint például a svájci vagy a norvég nem részei az uniónak. Nem is beszélve a Balkánról, amely történetileg mindig is Európa puszkaporos hordójának bizonyult, következésképpen nem lehet eltekinteni tőle. S a jövő nagy kérdése, hogy vajon ez a régió megváltozott-e, vagy az maradt, ami mindig is volt. De talán nem is kell ilyen messzire menni, hiszen Nagy-Britannia kilépése, az úgynevezett Brexit folyamata, bármi is lesz ennek a történetnek a végső kimenete, egyértelműen bizonyítja, hogy a britek kb. fele-fele arányban megosztottak ebben a kérdésben, a skótok, a walesiek és az észak-írek inkább az unió mellett, az angolok inkább ellene. Magyarul: még az uniót alkotó alapnemzetek közvéleménye sem egységes az unió elfogadásának kérdésében. Ma még eldönthetetlen, hogy ebben az Európa számára oly lényeges kérdésben mi bizonyosodik be, a britek hagyományos *politikai bölcsessége*, nevezetesen, hogy ők még időben hagyták el a süllyedő hajót. Vagy az, hogy mára már teljesen vagy részlegesen elveszítették ezt a képességüket, azaz rosszul döntöttek a kilépéssel. Nem arról van szó ugyanis, amit sok politikus és politológus hangoztat manapság, nevezetesen hogy az unió meglesz a britek nélkül is, és hogy ez egyszerűen finanszírozási kérdés. Ezt végzetes tévedésnek gondolom, szerintem sokkal többről van szó. Nem a britek pénze fog ugyanis a jövőben hiányozni, hanem az sok évszázad alatt kiszenvedett politikai bölcsességük, amivel kétségtelenül rendelkeznek, s amely olyannyira hiánycikk itt Közép- és Kelet-Európában. Elkötelezett anglofilként és konzervatív történészként mondom, az ő politikai tapasztalataik, újításaik, intézményteremtő-képességük, toleranciaigényük, de leginkább mérhetetlen szabadságvágyuk nélkül Európa talán még mindig egy autokraták által irányított kontinens lenne. Még világosabban és egyértelműen fogalmazva: a jövő szempontjából tragikusnak látom esetleges hiányukat, történészként és politikai gondolkodóként pedig *nem bízom* a franciák és a németek politikai bölcsességében, márpedig aligha lehet kérdés, hogy jövőnket ők ketten fogják alapvetően meghatározni. S ebbe alig lesz beleszólása másnak, bármit is gondoljanak erről a kis népek délibábokat kergető vezetői. Ezt a különbségtételt Európa és az Európai Unió között tehát fontosnak érzem, még akkor is, ha alapvetően én magam is az Európai Uniót tartom Európa jelenlegi fő kérdésének és egyben gondjának.

A másik bevezető megjegyzés is egy fontos különbségtételre vonatkozik. Sokan nem értik ugyanis, hogy alapvető különbség van, még ha egyazon tárgyra is vonatkoznak, egyfelől az *intellektuális-tudományos*, másfelől a *politikai* megközelítés között. Sporthasonlattal élve: a politikusok és az értelmiségiek csak látszólag futballoznak azonos pályán. Ennek a különbségtételnek azért tulajdonítok olyan nagy jelentőséget, mert a két terület képviselői hagyományosan hadban állnak egymással, és kölcsönösen hajlamosak félreérteni egymást. Az intellektuális általában nem értik vagy képtelenek elfogadni a politikusok szempontjait, ha nem egyenesen felelőtlen szédelőgőknek, vagy rosszabb esetben műveletlen bunkóknak nézve őket. A politikusok pedig leginkább levegőnek szeretik nézni az értelmiségieket, rosszabb esetben még a föld színéről is eltüntetnék őket, s elárvult helyüket sóval hintenék be. A politikusok döntő többsége számára az értelmiségi legfeljebb megfizetett szolgaként vagy alkalmazottként, bármikor lecserélhető parasztbábúként képzelhető el, önálló véleménnyel rendelkező autonóm személyként alig. Jelezni szeretném tehát, hogy itt most határozottan szuverén értelmiségiként, autonóm gondolkodóként mondom el mondandómat, s jóllehet tudatában vagyok annak, de mégsem foglalkozom a politikusok megközelítés másságával, s az elgondolásaimból esetlegesen következő megvalósítás nehézségeivel. Azzal sem bíbelődnék most, hogy Európa kapcsán elkülönítsem az európai

politikusok különböző típusait, például a politikából élöket a politikáért élöktől. A realitásokat jól ismerő, s azokat csupán kihasználó hatalommaximáló politikusokat a jóval kevesebb számú államférfiaktól, akik bár ugyanolyan jól ismerik a realitásokat, a politikai körülállásokat, mint az előbbieket, de nem az uralkodó széljárást figyelik állandóan, s nem ülnek fel minden arra haladó hullámra, végül adandó alkalommal képesek szembemenni a nemritkán tudatlan vagy szélkakasként viselkedő közvéleménnyel is, ha szilárd értékeiket veszélyben érzik. Az államférfiak politikai teljesítményének ugyanis kizárólag egy mércéje van: *jobb világot hagynak-e maguk után, mint amit elődeiktől örököltek*. Egy szó, mint száz ebben az előadásban szempontjaim kizárólag intellektuálisak.

Az első kérdés tehát úgy hangzik, hogy mit jelent Európa, mi a lényege és értelme az európaiságnak, s végül melyek azok a meghatározó ismérvek, értékek, valamint jellemvonások, amelyek nélkül elképzelhetetlen Európa? A könyv írása során arra következtetésre jutottam, hogy Európa, bár vannak a nagy történészek, filozófusok és társadalomtudósok által feltárt közös gyökerei, bizonyos közös jellemvonásai, ennek ellenére mégis földrajzi-regionális, geopolitikai, vallási-kulturális, nemzeti és önazonossági szempontból *sokszínű és mélyen megosztott*, azaz egységes identitás nélküli földrész maradt. Éppen maga ez a földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti sokszínűség Európa egyik legjellemzőbb ismertetőjegye. Ez a sajátosság Európát alapvetően megkülönbözteti más történeti és jelenlegi birodalmaktól, civilizációktól és kontinensektől, ahol sokkal inkább az egyszínűsége, uniformitásra, hatalmi és kulturális centralizációra való törekvés a jellemző. Ha azonban túl akarunk lépni Európa ezen közös és meghatározó jellegzetességén, s mégis csak megpróbálkozunk más ismertetőjegyek felkutatásával, akkor problémák és nehézségek sorával találjuk szembe magunkat. Nincs ugyanis két ezzel a problémával foglalkozó történész vagy társadalomkutató, akik ugyanazt mondanák, s ugyanazokat az ismertetőjegyeket emelték volna ki. Rendkívül széles a paletta, s leggyakrabban olyan karakterisztikumok szerepelnek műveikben, mint a görög-római humanizmus, a keresztény szellemi és erkölcsi értékek, a sokszínűség és a pluralizmus, a tolerancia, a szabadság, az emberi méltóság tisztelete, a racionális és tudományos gondolkodás, a jogállamiság, a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok stb.

Lássunk néhány konkrét példát ilyen normatív módon meghatározott karakteregyüttesekre és válaszkísérletekre, koncentráljunk tehát most azokra a gondolkodókra, akiknek volt valamiféle eredeti és átfogó elképzelése Európa lényegi magváról. Most tehát az egyszerűség kedvéért és az idő rövidsége miatt csak az általam legfontosabbakat említem, s eltekintek azoknak a történészeknek a bemutatásától, akik eleve megkérdőjelezték ezeket a *szubsztantív és esszenciális* megközelítéseket, magyarul, akik azt állítják, hogy az európai történelemben nincsenek ilyen, az egész történeti folyamaton végigfutó és az európaiság értelmét meghatározó értékek vagy jellemvonások. A szubsztantív megközelítést tagadó nézetek és álláspontok szerint az európai történelemnek vagy nincs „magja”, „lényege”, „értelme”, vagy ha van, az az emberi elme számára megközelíthetetlen. S ezért az a leghelyesebb, ha nem is foglalkozunk ilyen metafizikai kérdésekkel, azaz csak egyszerűen, kronologikus vagy tematikus rendben leírjuk magát a történeti folyamatot. Szerintük ugyanis az európai történelem részletes feltárása magával az európaisággal azonos. Ahogy az egyik legkiválóbb Európa-történész, Norman Davies fogalmazott, Európa hasonlít a griffmadárhoz, ennél fogva praktikusabb ennek az állatfajnak nem a meghatározásával, hanem csupán a leírásával tölteni az időt.

Kezdjük talán a sort talán az Európa-történetírás nagy alakjával, a katolikus lengyel *Oscar Haleckivel*. Halecki szerint az európai építményre a katolikus egyház tette fel a tetőt, azaz Halecki is osztotta Arnold Toynbee-nek azt a nézetét, hogy egy civilizáció alapja alapvetően mindig is *vallási*. Európa történelme – vélte – hosszú évszázadokon keresztül a kereszténység történelmével volt azonos, de még azokra a generációkra is, amelyek később elfordultak az ortodox keresztény tanítástól, a „keresztény etika törvényei mély hatást gyakoroltak”.

Mindezek után azt gondolhatnánk, hogy Oscar Halecki is azon katolikus gondolkodók közé tartozott, akik számára Európa spirituális lényegét maga a *keresztény vallás* jelentette. Ez azonban nem áll! Szerinte ugyanis Európa több mint a keresztény népek, majd a nemzetek Európája. Európa Halecki értelmezésében olyan „történelmi közösség”, amely alapvetően két pilléren, két alapeszmén nyugszik: a görög-római humanizmuson és a keresztény erkölcsi és szellemi értékeken. Halecki ezzel a kiindulóponttal két, Európa lényegét magyarázó addigi elméletnek is ellentmondott, egyrészt a földrajzi determinista nézeteknek, másrészt az európai kultúrát a római-latin civilizáció és a birodalom felbomlásában döntő szerepet játszó barbár törzsek szimbiózisával magyarázó koncepcióknak. Halecki elméletének figyelemreméltó jellegzetessége továbbá a *dinamizmus*. Nála ugyanis ez a két alapeszme nem alkot állandó, mozdulatlan, mechanikusan összenőtt egészet, viszonyuk nem egyszer s mindenkorra adott, hanem nagyon is változó, és nem ritkán konfliktusokkal teli. S ez az elgondolás abból a szempontból sem egyszer s mindenkorra adott és statikus rendszer, hogy Európa történelmének egyes kiemelt időszakában – s ilyennek tartotta ő mindenekelőtt a reneszánsz és a korai felvilágosodás időszakát, a görög-római eredetű humanizmus a másik – a keresztény alkotóelemhez képest jelentősen megerősödhetett, sőt uralkodóvá is válhatott. Halecki mondandójának lényege tehát, hogy Európa akkor virágzott, amikor ez a két alapérték nem került egymással éles ellentétbe, hanem viszonylag békésen, s egymást megtermékenyítve és kiegészítve, szimbiotikus kapcsolatban határozták meg az európai kultúrát és történelmet. Csak jelzem, hogy ez az eredeti és gyümölcsöző elmélet azonban kissé egyoldalúra és idealisztikusra sikeredett, hiszen ezekből az elvekből ugyanis nem vezethető le Európa kevésbé rokonszenves, sőtét és homályban hagyott oldala: a folyamatos és állandó háborúskodások, az imperializmus és a világhuralomra törekvés, a birodalmiság gondolata, az európai kultúra és az európai ember felsőbbrendűségének a tana, a fajelmélet, az állandó hódításra törekvés, a gyarmatosítás, különböző típusú diktatúrák kitalálása és működtetése, a nemzetek egymás közötti gyűlölködése és háborúi, két világháború kirobbantása, végül a totalitarizmus két válfajának elvi és gyakorlati kidolgozása. S ami legalább ilyen fontos, ez a két alap-pillér nem ad semmilyen magyarázatot az újkori történelem legjelentősebb mozzanatára, a kapitalizmus kialakulására.

Eredeti, izgalmas és továbbgondolásra méltó Európa-képet vázolt fel *Bibó István* is. Bibó István Európa-képének és hatalomelméletének alapszövetét tanítómesterétől, Ferrerótól vette át. Ferrero elméletének kiindulópontja a *félelem*, ő ugyanis úgy látta, hogy a félelem az élő univerzum lelke, s az emberiség gondolkodását alapvetően a félelem uralja. A politikai hatalom, a másokon való uralkodás vágya is ebből a félelemből származik. Bibót is alapjában ezek a kérdések izgatták: hogyan növelhető a bizalom, s hogyan csökkenthető a félelem egy társadalomban? Az erre adott válasza is azonos Ferreróéval, azaz lényegében

csak egy úton, nevezetesen a hatalom humanizálásának, moralizálásának és emberségessé, illetve ellenőrizhetővé tételének útján. Más megfogalmazásában: a félelem akkor csökkenthető egy társadalomban, ha valaki nem áll embertársainak nyomasztó kényszere alatt, és ő sem tart másokat e kényszer alatt. Bibó éppen azt tartja az európai kultúra egyik legfontosabb meghatározó jellegzetességének, s egyben megkülönböztető jegyének más kontinensekhez képest, hogy Európa képes volt kitörni az emberi történelem nagyobb részét meghatározó *kényszeralkalmazás és kényszerelviselés ördögi köréből*, mégpedig négy nagy európai állam- és társadalomszervező elgondoláson, mégpedig a görög-római világon, a katolikus egyházon, a reformáción és a francia forradalmon keresztül, amelyek fokozatosan megteremtették „a szabadság kis köreit”, s érvényre juttatták az emberi méltóság eszméjét. A szabadság kis köreinek kiépítésén túl Bibó szerint az európai politika és társadalomfejlődés másik jellegzetessége az *egyensúlyra törekvés*, mégpedig a politikai egyensúly mindkét vonatkozásában, tehát külpolitikai, nagyhatalmi értelemben, azaz az európai hatalmak közötti kiegyensúlyozottságra való folyamatos törekvésben. Másrészt belpolitikai és szociológiai értelemben is, azaz az egyes társadalmakon belül az egyensúlyra való törekvésben, ami Bibó számára elsősorban a korlátlan hatalomkoncentráció megakadályozását jelentette. Az európai politikában és történelemben szerinte akkor keletkeznek törések, válságok, amikor ezek a külső és belső egyensúlyok valamilyen okok következtében megbillennek, és ilyenkor van szükség a Bibó által részletesen kidolgozott közösségi terápiák finom alkalmazására. Amikor ugyanis a közösség tagjai nem tudják kivonni magukat a közösséget megrázkódtató történelmi tapasztalat, az ezek nyomán kialakult félelmek, illetve sérelmek uralma alól, akkor alakulnak ki a politikai hisztériák, s akkor kell a félelmi pszichózisaik oldásában segíteni őket.

Bibó tehát az európai történelmi és politikai fejlődés legnagyobb vívmányának és eredményének azt tartotta, hogy képes volt a társadalomban érvényesülő *erőszak- és igazságtalanság mennyiséget lényegesen csökkenteni*, ugyanakkor a társadalom szabadságigényét növelni, lépésről lépésre kitörni a személyes uralom különböző formáiból, s elindulni azon az úton, amely a jövőben elvezethet az általa kissé talán túlzottan idealisztikusan elképzelt társadalmi modell, a kölcsönös szolgáltatások társadalmá felé. Ezt az erőszak- és igazságtalanságmennyiség csökkentését szerinte az tette lehetővé Európában, hogy kialakult a különböző szabadságjogoknak (sajtó-, gondolat- és gyülekezési szabadság, hatalmi ágak elválasztása, általános választás útján létrejövő népképviselői parlament, visszahívható végrehajtó hatalom, a hatalomtól független bíraskodás stb.) egy olyan egymással összefüggő és egymáshoz láncszerűen kapcsolódó rendszere, amely gyökeresen eltér a történelemben kialakult más kultúrák és civilizációk gyakorlatától.

A Bibó István nyomdokain elinduló *Szűcs Jenő* Európa-képének két lényeges összetevőjét kell kiemelni. Egyrészt Szűcs megkérdőjelezte, hogy lenne egységes európai modell. Szűcs szerint Európa nem tagolatlan, osztatlan egész, hanem három régióból álló konglomerátum. Egy olyan *háromosztatú rendszert* vázolt tehát fel, amelyben két autochton, egymástól lényegi pontokon különböző struktúra alakult ki, a keleti, amelynek jellemzői a ceszaropapizmus, az expanzív terjeszkedés, a lassú növekedés, a társadalmi rang szerinti hierarchia, s végül az autokratikus hatalomgyakorlás, illetve a nyugati. A kettő közé szorult egy harmadik, nem autochton, hanem mintakövető közép-kelet-európainak nevezett régió, amely bár nem rendelkezik önálló struktúra és rendszerképző erővel, ugyanakkor mind a keletitől,

mind pedig a nyugatitól különbözik. Inkább a nyugatihoz áll közelebb, mivel görög-római, keresztény és latin nyelvű hagyomány jellemzi, ugyanúgy, mint a nyugati országokat. Ebbe a csoportba tartozik Magyarország is. Ez a régió tehát a nyugati normákhoz igazodott, de a történések kelet-európai közegben játszódtak le, valamint modernizálódása, a struktúrák kialakulása sokkal inkább felülről szorgalmazott módon, mintsem alulról, organikusan és spontán módon történt. Ezen túl bár a nyugatias szerkezetek mindenütt megvannak, de *valamilyen formában mind deformáltak*, hiányosak, erőtlenekek, féloldalasak, „ritkább alakzatúak”, hol hiányosan csonkák, hol pedig aránytalanul túlburjánzóak. Végül ezen népek, pontosabban ezen népek uralkodó elitje számára a nyugat-európai fejlődés volt és maradt a modell. A nyugati modell esetében Szűcs lényegében igazat adott Bibónak, aki a modern korban kialakult demokratikus társadalomszerveződés és közösgéjalkulás gyökereit a szerződéses viszonyokban, a kölcsönösen biztosított jogokban és kötelezettségekben, a „szabadság kis köreinek sokaságában”, valamint a hatalomkoncentrációt és az egyoldalú alávetést meghiúsító egyensúlyi helyzetekben találta meg. Szűcs ehhez még hozzátette, hogy a nyugati értelmű társadalomfejlődés lényegi összetevője még az antik-germán szimbiózisból kinőtt feudalizmus és hűbériség, továbbá a társadalom autonóm fogalmának kialakulása, *a társadalom és az állam szétválasztása*. Szűcs Bibóval egyetértett, amikor az európai specifikumot más kontinensekkel és civilizációkkal összehasonlítva *dinamikus fejlődésben* találta meg, de ő ennek okait másban látta. „A nyugati fejlődés titka – írja – nem a Spengler-féle fausti lélekben áll, még csak nem is abban, hogy az ázsiai civilizációk »ciklikus« mozgásával szemben »kumulatív« volt, hanem egy olyan fejlődésritmusban, melyben a kumulatív változás mindig egyben struktúraváltást is hozott. Vagy más szemszögből: maguk a struktúrák voltak olyanok, hogy eleve magukban hordták önmaguk meghaladásának feltételeit.” Ez az elképzelés, tehát hogy Nyugat-Európában a folyamatos kumulatív változások egyben *struktúraváltásokat* is eredményeznek, rendkívül eredetinek és gyümölcsözőnek bizonyult, de nyitva hagyta azt a kérdést, hogy miért is erős és folyamatos Európában a kumulatív növekedés, és a felhalmozások nyomán miért következnek be mindig strukturális váltások is? Ezekre a végső okokra a történettudomány valószínűleg nem tud választ adni. Ezekre a kérdésekre adott válaszokat, vagy válaszkiegészítéseket alkalmasint csak a teológiában vagy a történetfilozófiában találhatjuk meg, vagy rosszabb esetben ott sem.

Végül ejtsünk néhány szót az egyik legjelentősebb 20. századi történész, a francia *Fernand Braudel* elképzeléséről. Braudel a szűkebb értelemben vett Európa legfontosabb jellemvonásának a kisebb-nagyobb rendek, rétegek és társadalmi csoportok *szabadságainak és jogainak* a folyamatos és rendíthetetlen, de nem konfliktus nélküli növekedését tartotta. Ehhez ugyanakkor Braudel szerint még egy lényeges mozzanat járult, nevezetesen, hogy a szabadságjogok ezen expanziója és kiteljesedése Európában nem – vagy csak időlegesen – járt társadalmi felfordulással. Úgy látta ugyanis, hogy a különböző szabadságok és jogok egymáshoz való viszonya nem nehézség nélküli, valójában korlátozzák és fenyegetik egymást. Az igazi európai nívumot az emberiség történetében tehát *a szabadságnak és a stabilitásnak* ez az elválaszthatatlan egysége adta. Bár Braudel pontosan tisztában volt azzal a dilemmával, amit Descartes egyik levelében fogalmazott meg, nevezetesen, hogy ha elméletben minden egyes individuum teljesen szabad, önmagában elégséges, akkor ezt a társadalom hogyan élheti túl, s milyen eszközei maradnak a közösségi szabályozásra?

Továbbá azt is tisztán látta, hogy a liberalizmus időszakában hogyan éltek vissza a szabadság eszméjével, milyen ellentmondások és antinómiák keletkeztek ennek nyomán. Mindezek ellenére – mondja Braudel – az individuális szabadság és nyelvezet az európai örökség mozdíthatatlan és kitörölhetetlen része, mintegy második természetünké vált, amellyel szükségszerűen együtt jár a tolerancia és mások tisztelete. Braudel a szabadság és a jogok mellett még négy Európát meghatározó jellegzetességet emelt ki: a kereszténységet, a humanizmust, a tudományos-rationális gondolkodást, valamint az industrializációt, végső soron tehát a kapitalizmust, amelyek így együtt valamennyire egységes európai kultúrát hoztak létre. Braudel végső ítélete, hogy Európát egyszerre jellemzi a fenti egységet jelentő gondolkodás és mentalitás, ugyanakkor a *nemzeti sokféleség*. Európa maga a sokféleség, ezért nem beszélhetünk az európai kultúráról, csak európai kultúrákról. A leginkább nyilvánvaló gazdasági különbségek, eltérő lehetőségek mögött is meglátja azonban az egységet, nevezetesen, hogy a középkortól kezdve Európa régiói ugyanazon gazdasági ciklusok (árak hullámozása, válságok, konjunktúrák és dekonjunktúrák stb.) hatásainak voltak kitéve.

Ez a négy kiragadott elmélet is egyértelműen bizonyítja, hogy nincs egy olyan formula, nincs egy olyan definíció, nincs egy olyan megközelítés, amely hiánytalanul visszaadná Európa lényegét vagy értelmét. Továbbá nincs két olyan szerző, akiknek a megközelítése, valamint Európa jellemző jegyeinek felsorolása teljesen fedné egymást. Végül egészen bizonyosan nincs az európaiságnak egy meghatározó fő jellemvonása, amely az európaiság alapját kizárólagosan jelentené. Ennek ellenére ezek a más-más megközelítések mégiscsak *egy irányba mutatnak*, nevezetesen, hogy Európa társadalmában a történelem folyamán – még ha ez a folyamat átmenetileg meg is akadtt – a félelem, valamint erőszak- és igazságtalanság mennyisége nagymértékben csökkent, a társadalom szabadságfoka növekedett. Másodsor, Európát nagyfokú regionalitás, továbbá nem jelentéktelen nemzeti különbségek jellemzik. Harmadsor, Európának vannak részben a görög-római tradícióból, részben a kereszténységből fakadó közös gyökerei. Negyedszer, az európai társadalmak valóban aktívak, dinamikusak, s nem passzívok, mint a sintoista, a konfucianus vagy a buddhista civilizációk voltak, továbbá erős bennük a szabadságra, sőt a lázadásra való hajlam, azaz szembeállás mindennel, ami elnyomhatja, háttérbe szoríthatja az embert. A dinamikus mozgás ellenére Európát továbbra is *nagyfokú stabilitás* jellemzi. Az európai történelem egyik nagy csodája, hogy ez a stabilitást biztosító legitimitáció, ugyanakkor az állandó dinamikus változás együttesen jelentkezik. Mi következik mindebből? Szerintem három dolog, és mindhárom arra mutat, hogy valami egyedi, páratlan jelenséggel állunk szemben az emberiség egyetemes történetében. Egyfelől létrejött egy finom, példa nélküli és rendkívül törekeny rendszer, amelyben egyszerre van jelen a *kumulatív felhalmozás, a dinamizmus és a stabilitás*, valamint a stabilitás időszakonkénti megbomlása *struktúraváltást, s nem káoszt* eredményez. A rendszer másfelől is rendkívül törekeny, nevezetesen, hogy látszólag egymásnak ellentmondó és könnyen egymással konfliktusba kerülő elvek és ideák, mint a görög-római humanizmus, a kereszténység, a felvilágosult racionalizmus, továbbá a joguralom, az emberi méltóság és a szabadság eszményei végül mégiscsak rendszerre állnak össze. Valóságos csoda, hogy ezek az önmagukban is ellentmondásos és nehezen meghatározható elvek és értékek, amelyek ritkán kapcsolódnak harmonikusan egymáshoz, Európában mégiscsak működőképes gazdasági, társadalmi és politikai

szisztémát hoztak létre. Végül, van az európai történelemnek egy harmadik csodája, és látszólag megmagyarázhatatlan paradoxona, nevezetesen: a pluralizmus, a demokrácia és a sokszínűség csak ott virágozhat, ahol együvé tartozás, integráció és egység van, de mindenekelőtt közös terv a jövőre. Az európai történelemben gyakran felbukkanó gátlástalan diktátorok, felelőtlen autokraták, populista demagógok és értékekben nem hívó, azokat levetett ruhaként cserélgető hatalomtechnikusok sohasem fogták fel ennek a finom szövetnek, ennek a törékeny rendszernek a világtörténeti jelentőségét és egységét, s mindent megtettek ennek szétrombolására. Csak bizakodhatunk abban, hogy mint a múltban mindig is, úgy a jövőben is végső soron kudarcot fognak vallani. Mindezek azonban csak a közös gyökereket és tradíciókat jelentik, s önmagukban nem feltétlenül elégségesek ahhoz, hogy egy közös európai identitásról, összetartozás-tudatról, s egy működőképes európai politikai közösségről beszéljünk. Európa előtt álló fő kérdés tehát az, hogy a bizalom és erős közösségi érzés nélkül, vagy csupán minimális meglete mellett lehetséges-e megteremteni egy összeurópai demokratikus társadalmat és egy hatékony és működőképes európai uniót.

Ez a probléma azonban már átvezet második kérdésünkhöz, amit úgy fogalmaztunk meg, hogy milyen az Európai Unió tulajdonképpeni formája és tartalma, s bölcs döntés volt-e ezt ebben a formában létrehozni, illetve még inkább a jövőben fenntartani. Mielőtt azonban eljutnék alkalmasint pesszimistának tűnő végkövetkeztetésemhez, talán meglepő módon hadd vegyem először számba a nemzeti kereteket megszüntetni akaró, az egységes Európát létrehozni szándékozó elméletek és célkitűzések legfontosabb és meggondolásra méltó érveit. A sor élére kívánczik a kétségkívül legnyomósabb érv *a béke fenntartása*, valamint *az európai népek védelme*. Az elmúlt több mint hetven évben – s ez példátlan az európai történelemben – nem folyt nagyobb háború a kontinensen, leszámítva természetesen a Jugoszlávia szétesését követő horrort. A következő fejtegetésekből ki fog derülni, hogy talán én lennék az utolsó, aki az Európai Bizottság jelenlegi elnökét, a luxemburgi Jean-Claude Junckert a nagy európai államférfiak sorába iktatnám, mégis igazat kell adnom az elnöknek, amikor is azt fejtegette, hogy azok, akik kételkednek Európában, és akiket időnként a kétségbeesés kerülget, azoknak gyakrabban kellene meglátogatniuk Európa katonai temetőit. Ugyanígy az unió, illetve elődje az Európai Közösség meglehetősen hatékonysággal védte meg Nyugat-, Dél- és Észak-Európa országait a szovjet fenyegetéssel szemben, de hogy ez nem terjedt ki Európa minden országára és népére, nos, arról mi magyarok tudnánk ezt-azt mesélni. Bár nem tartozom azok közé, akik a 20. századi világegéseket kizárólag a *nacionalizmus* számlájára írják, miközben ennek szerepét nem is negligálnám teljes mértékben, meg kell mondanom, legalábbis legitim annak a kérdésnek a felvetése, hogy a béke fenntartásáért, azaz milliók halálának elkerüléséért vajon nem méltányos ár-e a nemzeti szuverenitás részleges vagy teljes feladása? Ebben az összefüggésben egészen más megvilágításba kerül a „brüsszeli bürokrácia” magas költségeit bíráló érvrendszere is. Ha ugyanis az unió intézményei a közös uniós büdzsének, azaz az összeurópai GDP egy százalékának jelentékeny részét saját magukra költenék is, még az sem volna túlságos nagy ár egy európai háború elkerüléséért. Ugyancsak az unió eredményei közé tartozik egy európai gazdasági-kulturális network kiépítése, továbbá a gazdasági hatékonyság növelése, bár emellé akár már nagy-nagy kérdőjeleket is tehetnénk, valamint a szabadság, az emberi méltóság, a demokrácia és a jogállam megőrzése, jöllehet

különösen a legutóbbi időkben itt is szaporodhatnak kérdőjeleink. S ez utóbbi területen mi magyarok sem vagyunk ma született bárányok, így alkalmasint mai tetteink miatt lenne mit meggyónnunk. De a legfontosabb érvek egy szorosabb európai unió megteremtése és fenntartása mellett talán nem is a fentiek, hanem *geopolitikai* jellegűek. Ha jól érzékelem a világtörténelem 21. századi trendfordulóját, akkor ez az amerikai unipoláris rendszer végét, és erőteljes multipoláris tömbösödést és nagyhatalmi politizálást jelent, azaz az amerikai mellett a kínai, az orosz, valamint esetlegesen az indiai vagy a ma még körvonalazatlan iszlám államok megerősödését. Kérdés, hol lesz ebben a teljességgel új geo- és világpolitikai szituációban Európa helye, és vajon a nemzetek Európája működőképes-e egy ilyen konstellációban, továbbá, hogy egy kis ország számára fenntartható-e a „belül is vagyok, kívül is vagyok” ingadózó stratégiája, az Ady Endre által is megénekelte komország státusza, s végső soron nem vezet-e ez újabb nemzeti tragédiához.

A fentiek tehát mind-mind megfontolásra méltó dilemmák, s egészen bizonyosan nem igaz az az érvelés, miszerint nincs mit vesztenünk az Európai Unió lazításával vagy egyenesen szétverésével. Könyvem azonban elsősorban nem ezekkel a távoli eshetőségekkel és lehetőségekkel számol, hanem – ha úgy tetszik – a múlt és a jelen realitásait veszi számba. Középpontjában egy európai identitás, egy európai társadalom, egy európai közösség kialakulásának valószínűsége vagy még inkább valószínűtlensége áll. Továbbá annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mi van az egész uniós elképzelést meghatározó koncepció mögött? Az unió ugyanis több évtizeden keresztül egy meglehetősen homályos és bizonytalan elvre, az *egyre szorosabb egység* (ever closer union) tézisére épült, amelynek sem a végcélja, sem az időtartama, sem pedig a követendő módszerei a mai napig nem világosak és kidolgozottak. A továbbiakban tehát ezt a három kulcskérdést, tehát az európai identitást és az unió politikai rendszerének formáját, és az e mögött meghúzódó rejtett elvet vizsgálom.

Kezdjük talán a sort egyik legnehezebb kérdéssel, az *európai identitással*. Az előbbiekben arra a következtetésre jutottunk, hogy bár Európának vannak közös gyökerei, közös jellemvonásai, ennek ellenére mégis földrajzi-regionális, geopolitikai, vallási-kulturális, nemzeti és önazonossági szempontból mélyen megosztott földrész. Maga a földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és nemzeti sokszínűség Európa egyik legjellemzőbb ismertetőjegye. Ennek következtében immár a hetvenéves integrációs erőfeszítések ellenére sem tudott létrejönni a közös európai identitás.

Az Európai Unió „alapító atyái”, nem úgy, mint a maiak nagyon is tisztában voltak egy közös európai identitás jelentőségével. Ők még emlékeztek a 19. századi olasz Massimo d’Azeglio képviselő nevezetes mondására: „Olaszország már megszületett, most az olaszok következnek”. Így gondolkodtak: a közös Európa már megszületett, már itt van és működik, s most következnek majd az európaiak. Az alapító atyáknak az volt ugyanis a reményük, hogy *a nemzetek közötti szolidaritás* hamarosan erősebb lesz az általuk idejétmúltak tekintett nacionalizmusok összetartó erejénél, azaz a közeljövőben kialakul egyfajta közös európai identitás. Azt feltételezték, hogy a nemzeti jelleg nem kerül szembe a nemzetek felettségével, sőt a kettő harmonikus egységet alkot majd. Még Jean Monnet is azt gondolta, hogy nem elég csupán szupranacionális intézményeket létrehozni, hanem mindenképp magukat az európai embereket kell egyesíteni, mert szerinte a föderáció jövője az európai emberek jövőbeli akaratán nyugszik. Az alapító nemzedéket tehát még átítatta az egységesülés szelleme és vágya, utódaik azonban – mindmáig – már csak

az együttlét mindennapi és praktikus problémáit szeretnék megoldani. Nem mondhatjuk, hogy az unió intézményei ne tettek volna lépéseket a közös európai identitás megteremtése érdekében az ERASMUS projektől az európai testvérvárosok programig, a közös útlevétől az uniós himnuszig. Ezek a programok bár kétségtelenül erősítették egy európai hálózat létrejöttét, az identitás kérdésében azonban *semmi komolyabb eredményt nem érttek el*. Ezek a kísérletek nem váltak tényleges közösségképző erővé, továbbá nem hoztak létre egységes európai közvéleményt, így mindmáig a nemzetek maradtak az identitás és kulturális egység legfontosabb vonatkoztatási pontjai. A kollektív identitás elemei, a nyelv, a vallás, a kultúra, a történelmi tudat, az ellenségek stb. csak korlátozottan jelentek meg európai szinten, miközben ennek a folyamatnak önmagától kellett volna beindulnia, mint ahogy ez a 19. században a nemzetek esetében történt. A közös identitás azonban alapvetően nem kényszer hatására alakul ki, következésképpen nem kényszeríthető ki, legalábbis a 20. század elejétől bizonyosan nem.

Ugyanezt a részleges sikertelenséget mutatják az elkészült közvélemény-kutatási adatok és a szociológiai vizsgálatok is. Az európai polgárok ugyanis keveset tudnak az unió működéséről, s ezért nem véletlen, hogy az úgynevezett demokratikus deficit fogalma mellett gyakran találkozhatunk a szakirodalomban a *tudásdeficit* terminussal is. A mélyebb szociológiai vizsgálatok szerint azoknak az aránya, akik magukat inkább európainak tartják („most of the time”), az elmúlt 20 évben stabilan 15-20% körül mozgott. Ezekről a polgárokról állíthatjuk többé-kevésbé, hogy elsősorban európaiak. Ha ehhez a csoporthoz hozzávesszük azokat, akik magukat részben („some of the time”) európaiaknak tartják, akkor ez az arány együttesen 50% körül mozog. Ebből következően az európai népesség valamivel kevesebb mint felének nincs semmiféle európai identitástudata. Az identitást és ezen túlmutatóan egy esetleges föderális európai demokrácia jövőjét nagyban befolyásolja *az idegen nyelv tudása* is, az a tény nevezetesen, hogy az európai polgárok körülbelül 40%-a nem beszél idegen nyelvet, s a másik 60% többsége sem azon a szinten, hogy az identitás-képző lenne. S egyébként is, melyik legyen ez az idegen nyelv: az angol, a német, a francia? Nehéz elképzelni egy olyan demokráciát, ahol hiányzik, vagy csak korlátozottan van jelen a mindenki által értett és követhető nyelv és közös kommunikáció.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy több mint hetvenéves uniós erőfeszítések ellenére sem tudott létrejönni a közös európai identitás. Mi következik mindebből? Ezzel áttérünk az unió politikai formájának és a mögötte meghúzódó koncepció problémájára. Mivel nem alakult ki egységes európai identitás, így nincs egységes európai társadalom és európai közvélemény, ennek következtében nem alakult ki az *egységes európai politikai közösség* sem. Enélkül azonban föderális Európáról beszélni, illet megvalósítani, nem más, mint kalandos és veszélyes vállalkozás, de leginkább merő illúzió. Ugyanakkor a világban és Európában bekövetkezett alapvető változások miatt már nem lehet visszatérni a régi, jól megszokott nemzetállami keretek közé sem, amelyet – nem teljesen alaptalanul – manapság szidalmazni szokás, elfelejtve, hogy a modern korban a nemzetek teremtették meg azt a politikai közösséget, amely talaján a demokrácia és a jogállam egyáltalán kibontakozhatott. Az egyetlen működésképes rendszer egy európai konföderáció lehetett volna, de ezt az „alapító atyák” akarata, s mindenekelőtt a zseniális Jean Monnet meghiúsította, beépítve a rendszerbe egy általam Monnet-kódnak nevezett cselekvést, amely állandó reformra, állandó továbblépésre kényszeríti az uniót a föderáció irányába, anélkül, hogy erre az európai népesség többségének valódi igénye lenne. Ennek következtében *Európa*

csapdába került, nem tud visszalépni az általam helyesnek gondolt konföderációs formához, ugyanakkor a működőképes föderációhoz szükséges minden alapfeltétel is hiányzik. Ebből a lehetetlen helyzetből jelentett egy ideig kiutat a kompromisszumos *egyre szorosabb unió* elképzelése. Az egyre szorosabb unió koncepciója azonban végső soron feltételez egyfelől egy célt, amely felé az egész folyamat tart, de ez a végcél – mint ahogy azt a fentiekben láttuk – a ködbe vész, azaz pontosan, részleteiben nem fogalmazódott meg soha sem.

Az egyre szorosabb unió koncepciója és politikai gyakorlata mögött tehát végső soron az európai politikai elit határozatlansága húzódik meg, s hosszú időn keresztül mégis azért működött megfelelően Európában, mert háttérbe szorított vagy elnapolt egy fontos problémát, tudniillik a végső célokra vonatkozó feloldhatatlan ellentétet. A föderalisták és a konföderalisták között ugyanis éppenséggel ez a koncepció és politikai gyakorlat tette lehetővé a kompromisszumot, azaz ezért nem robbant ki mindmáig nyíltan a két elképzelés mélyén meghúzódó konfliktus. Továbbá azért sem, mert a nemzeti-nacionalista erők viszonylagos gyengesége egészen a legutóbbi időkig nem fenyegette ezt a *hallgatólagos kompromisszumot*. Ez a koncepció valamelyest megfeleltetett a nyugat-európai nemzeteknek (különösen a németeknek), akik a nemzeti fejlődés útját már a 19. században végigjárták. A csatlakozás után azonban olyan országok is bekerültek be az unióba, amelyek ezt az utat még nem járták be, így igen messze vannak még a posztnacionalista állapottól és eszméktől. Ezeknek az országoknak át kellett venniük az addig Nyugat-Európában organikus módon keletkezett joganyagot, így nem csoda, hogy ebben a régióban ez nem vagy csak korlátozottan szervesült. S megoldatlan maradt a fő kérdés, azaz: mi is az egész projektum végcélja: föderáció, konföderáció, államszövetség, nemzetek laza társulása vagy valami más? Az egyre szorosabb egység elképzelésnek és politikai gyakorlatnak ugyanis végső soron ez a legnagyobb problémája, nem tudjuk, hogy – bár egyre szorosabban tesszük ezt – végül is hova, merre tartunk. Egy kompromisszumos és kényszer szülte megoldás, módszer és eszköz mára sok vonatkozásban alternatíva nélküli cellá vált, így nem is lehetett más a sorsa, mint a tartalmatlanná válás, majd a teljes kiüresedés. S ma ezt a kiüresedett gondolatot és gyakorlatot nagyon nehéz lelkesítő eszmeként felmutatni az európai polgárok számára.

Arra a kérdésre is határozott választ kellene adni, hogy mi az a gazdasági, társadalmi és politikai forma, amely hosszú évtizedek után Európában létrejött, de amely szemmel láthatóan nem tudott, s ma sem tud nyugvó pontra jutni vagy megszilárdulni. Az egyik leggyakrabban használt hasonlat az unióval kapcsolatban a *kerékpár*, amelyet állandóan hajtani kell, mert ellenkező esetben azonnal leáll, s az eredeti projektum végleg értelmét veszti. A másik a *hajókaraván*, amelyet egyrészt nem olyan könnyű megfordítani, még ha rossz irányba megy is. Másrészt, a karaván sohasem várhatja meg leglassúbb járművet, ha célhoz akar egyáltalán érni. De találó metafora-e a kerékpár vagy a hajókaraván Európa meghatározására és leírására? A végső kérdés, hogy mi az a jelenség, mi az az „állatfaj”, amely kialakult itt a szemünk előtt, mi a természete, s rokonítható-e bármilyen mással az eddigi világtörténelemben, továbbá leírható-e ez a politikai rendszer legalább megközelítő pontossággal. Hogy mennyire nincs még megközelítő konszenzus sem e kérdés körül, azt jól mutatja, hogy Jacques Delors, aki egyike volt a mai formában létező unió legfontosabb kigondolóinak és megteremtőinek, valamint hosszú időn keresztül elnöke az Európai Bizottságnak, azt találta mondani egyszer, hogy az unió meghatározatlan politikai objektum (non-identified political object). Az Európai Unió definiálása

kérdésében a legfontosabb és a leginveciózusabb uniós kutatók között is olyan szakadéknai a távolságok húzódnak, amelyek meghökkentők és egyben elgondolkodtatók. Egyikük neo-középkori birodalomnak (Jan Zielonka), másikuk kormányközi rezsimnek (Andrew Moravcsik), szabályozó államnak (Giandomenico Majone), tagállamok uniójának (Christopher Bickerton), mások többszintű kormányzási formának vagy új nemzetek feletti államnak tartják a kialakult formát.

Az Európai Unió politikai rendszerének és formájának meghatározása így több okból sem könnyű feladat. Először is az Európai Unióról szóló szerződés nem ad pontos, a hagyományos fogalmi keretbe illeszkedő meghatározást. Nem is adhat, hiszen ez a politikai formáció – mint ahogy az alábbiakban erről még lesz szó – kentaurljelenség. Pontosan ezt a hiányt pótolja a homályos, egyre szorosabb egységterminus, amint azt a fentiekben láttuk és elemeztük. Másodszor *maga az unió szerkezete és működése sem statikus rendszer*, hanem állandóan változó, szerződésről szerződésre mindig valamennyire újabb alakot öltő politikai berendezkedés. Nem véletlen tehát, hogy az európai polgárok többsége nem érti az uniónak ezt a bonyolult, sokszor informális működését, s ezzel kapcsolatban inkább csak – pozitív vagy negatív – előítéleteik vannak, komolyabb ismeretek nélkül. Nehéz a polgároknak valami olyasmivel azonosulni, amit még meghatározni, körvonalazni sem tudnak igazán, s aminek értelmezéséhez kifinomult nyelvezet és nem kevés történeti tudás szükséges. Az unió egyik legkitűnőbb kutatója és értelmezője, John McCormick még ennél is radikálisabban fogalmazta meg kételyeit, amikor azt kérdezte, hogy hogyan tudunk egyáltalán gondolkodni vagy véleményt formálni valami olyanról, amiről azt sem tudjuk, hogy micsoda. Kevés biztos állítás kockáztatható meg tehát az unió mibenlétéről. Bizton állítható egyrészt, hogy az Európai Unió országai a szó klasszikus értelmében már nem nemzetállamok, azaz vezetőik már nem rendelkeznek teljes szuverenitással országaik felett. Továbbá az Európai Unió mai formájában még nem föderáció, hiába álmodtak oly sokan erről. Európából nem lett az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló politikai szerkezetű Európai Egyesült Államok, s fölöttébb kérdéses, hogy lesz-e valaha. Ebből következik, hogy nem épült ki teljes vértezett az európai szuperállam, bármennyire is riogatnak „Brüsszellel” euroszeptikus politikusok és publicisták. Bár kétségtelen, hogy az európai kormányzásnak és irányításnak vannak bizonyos szupranacionális elemei. S az is biztosan mondható, bármi legyen is ez az új képzet, hogy ami létrejött mindenképpen unikális a történelemben. Ebből a szempontból igaza lett Monnet-nak: az európai közösség valóban ugrás volt a sötétbe.

Minden bizonnyal azokkal az értelmezőkkel és kutatókkal érthetünk leginkább egyet, akik ennek a politikai rendszernek egyfelől a *világtörténelmi újdonságát*, másfelől a *hibrid* voltát hangsúlyozzák. Az Európai Unió bár nemzetek feletti képződmény (supranational polity), de kevesebb mint egy állam, ugyanakkor több mint egy országok közötti nemzetközi szervezet. A nemzetek Európája kifejezés, amit oly előszeretettel hangoztatnak euroszeptikus politikusok, ezt a már megvalósult uniót semmiképpen sem írja le. Ez az új politikai képződmény ugyanis már túlmutat ezen a koncepción. A „nemzetek Európája” nem is egyértelmű fogalom, talán ezért is használják oly előszeretettel igazi céljaikat elleplezni akaró politikusok. A kifejezés ugyanis egyfelől egy nemzetközi szervezetbe tömörült szuverén nemzetek közösségét jelentheti, másfelől utalhat nemzetek laza konföderációjára. Az Európai Unió mai formája *mindkettő értelmezésnél több*, tehát ha valaki ma a nemzetek Európáját követeli, akkor az egyértelműen azt jelenti, hogy az unió ilyen-olyan visszaépítésében, lebontásában érdekelt vagy egyenesen arra törekszik.

Az Európai Unió tehát nem föderáció, de nem is konföderáció, nem egyszerű nemzetközi szervezet vagy kooperáció, s mai formájában már nem szuverén államok közössége. Talán azt mondhatnánk Ernst Haas és Simon Hix nyomán, hogy az unió *egy komplex és hibrid forma, egy kentaur*, amely pontosan leképezi a föderalisták és konföderalisták között létrejött és folyamatosan változó kompromisszumot, amelyről a fentiekben már beszéltünk. Ezek után nem is csodálkozhatunk rajta, ha az európai polgárok nagy részének nincs ideje és kedve egy ilyen jellegű vitához és hosszadalmas értelmezéshez. Ennek következtében nehezen tudnak azonosulni egy ilyen soha és sehol nem volt, alig-alig definiálható, bonyolult, általuk nehezen átlátható képződménnyel. Valahol itt van a mélyen fekvő oka a negatív eredménnyel végződő referendumok sorozatának, amit az európai szupranacionális politikai elit mindig értetlenkedve és megdöbbenéssel fogad. Általában is elmondható, hogy az inkább föderációpárti európai gazdasági, politikai és kulturális elit képtelen belátni, hogy elképzeléseiket nem mindenki osztja, s az európai népesség többsége elutasítja. Nem véletlen, hogy ez az elit tartózkodik attól, hogy a föderáció kérdését összeurópai népszavazásra bocsássa.

Végül befejezésül ejtsünk néhány szót arról az izgalmas kérdéstről, hogy mik az esélyei a rendszer tovább élésének, azaz mi lehet az unió jövője? Erre a kérdésre csak *hipotetikus és feltételes válasz* adható, ha igaz a bevezetőben megfogalmazott elképzelésem a végső emberi szabadságról. Ma ugyanis még senki sem tudhatja, hogy mi lesz a történet vége: nemzetállamokra való szétesés, a jelenlegi helyzet stabilizálódása kisebb-nagyobb korrekciókkal, vagy pedig a nemzetállamok végleges megszűnése Európában? Ennek ellenére mégis mi mondható viszonylagos biztonsággal? Szerintem annyi mindenképpen, hogy az unió történet *semmiképpen sem egyirányú, csak egy kimenetelű unilineáris folyamat*, és még kevésbé ábrázolható úgy, mint üdvtörténet vagy történeti szükségszerűség. Ez a bizonytalansági tényező a jövőt illetően a legutóbbi négy válság után (alkotmányozás kudarca, eurókrízis, euroszeptikus pártok megerősödése, Brexit) azok számára is világossá válhatott, akik az eddigi integrációs folyamatot üdvtörténetként értelmezték vagy egyirányúnak gondolták, s akik előzetesen elképzelni sem tudták, hogy az unió egyszer még nyitott végű kalanddá válhat. Az unió tehát ma már újra több oldalról vitatott projektum lett, s az sem tartható teljesen kizártnak, hogy mögüle eltűnhet az európai polgárok eddigi – igaz, eddig sem teljesen egységes – támogatása.

Arra a kérdésre a fentiekben felsorolt érvek alapján, nevezetesen hogy lehetséges-e egyáltalán föderális államszövetség politikai-kulturális közösség nélkül, *határozott nemleges választ adnék*. Egy ténylegesen működő politikai-kulturális közösség nélküli föderatív Európában rendkívüli módon megnehezülne, ha nem egyenesen lehetetlenné válna a demokrácia, s nagymértékben megnövekedne egy centralisztikus-bürokratikus politikai berendezkedés veszélye. Egymással hatékonyan kommunikálni képtelen, az értékek minimális konszenzusát elfogadni nem hajlandó, a nemzeti helyett egységes politikai-kulturális közösséget kialakítani nem tudó népesség állandó konfliktusok forrása lenne. Nem tudja az ilyen politikai szisztéma ugyanis kitölteni azt a mély szakadékot, amely egyfelől a kormányzók, az irányítók, másfelől kormányzottak és irányítottak között húzódik. Működőképes politikai közösség és közvélemény nélkül képtelen lenne egy ilyen föderális politikai rendszer megszerezni az irányítottak döntő többségének lojalitását, így legitimitása könnyen veszélybe kerülhetne. Továbbmélyülne így az a szakadék, amely már most is megfigyelhető az elit és a népesség többsége között. Ennek az ellentétnek a feloldása

nélkül nincs megoldása az európai problémának. Ezenfelül a föderációt megteremteni kívánókat és az azt elutasítókat legyenek azok konföderalisták vagy nacionalisták mély, antagonisztikus ellentét választja el, amelyeket eddig is csak a homályos egyre szorosabb unió jelszavával lehetett egybetartani. Ha ez lesz hosszú távon az európai politika legfőbb törésvonala, akkor az kizárja a versenyelvű demokráciát, hiszen ez a kérdés mélyen megosztó, *vagy-vagy* választást tesz csak lehetővé, következésképpen megakadályozza egy új politikai váltógazdaság kialakulását. Ez pedig a hagyományos belső európai egyensúly végét jelentené. Végso soron tehát arra a következtetésre jutottam, hogy itt lenne az idő visszatérni a konföderációs elképzelésekhez, amelyeket először Charles de Gaulle és belügyminisztere, Christian Fouchet fejtettek ki, és amelynek lényege, hogy az európai parlament a nemzeti parlamentek küldötteiből áll, valamint korlátozott hatalommal rendelkezik, s a bizottság csupán végrehajtó szerve a szuverén országok tanácsa egyhangú döntéseinek. Ebből következően egyfelől itt az idő *felhagyni a lehetetlen megkísértésével és délibábok kergetésével*, mert ez még komoly gondokat okozhat a jövőben. Másfelől le kell számolni azzal az illúzióval, hogy van visszatérés a nemzetállamok korába, s létezik még működőképes *nemzetek Európája*, hacsak a fenti konföderációs elképzelést nem nevezzük annak. Arra a kérdésre, hogy vajon adottak-e a ma politikai feltételei egy ilyen jellegű visszalépésnek határozott nemmel felelhetek. Ugyancsak ma még elképzelhetetlen az uniós intézmények bizonyos visszabontása vagy gyökeres átalakítása, különös tekintettel az euró körüli mizériákra. S itt térek vissza arra, amit a bevezetőben az értelmiségi és a politikusi szerepek különbségéről mondtam. Intellektuális szempontból a fenti következtetésre jutottam, de hogy ez politikailag hogyan kivitelezhető, nos, arra nem tudok ilyen határozottsággal válaszolni. Arra azonban gondolni sem merek, hogy a váltásra majd csak egy, a kontinens egészét megrázó válság után kerülhet sor. Felelősen gondolkodó értelmiségi vagy politikus nem kívánhatja, hogy beteljesedjen a zseniális Jean Monnet jóslata, miszerint „az emberek csak akkor hajlandók elfogadni a változást, ha szembe kell nézniük annak szükségességével, és csak akkor ismerik fel ezt a szükségességet, ha a válság már a nyakukon van”.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Braun András

Divergencia vagy konvergencia?

Útmutató Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszereihez
Recenzió Dr. Ördögh Tibor a *Szerbia, Horvátország és Szlovénia
politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*¹
című könyvéről

Divergence or Convergence?

Directory to the Political Systems of Serbia, Croatia and Slovenia
Book Review of *The Comparative Analysis of the Political
Systems of Serbia, Croatia and Slovenia between
1990 and 2016* by Tibor Ördögh, PhD

A Nyugat-Balkán² jövője az utóbbi években nemcsak a biztonságpolitikával foglalkozók számára számít vonzó területnek, hanem a politikatudománnyal és nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó hazai szakemberek és kutatók körében is érezhetően egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Ennek indokai között jelen van természetesen a földrajzi közelség, a közös történelmi múlt és a kulturális kapcsolatok is, ám okként merülhet fel az európai integráció is. A délszláv háborúkat követően ugyanis a térségben is megindult az euroatlanti integrációs folyamat, amely izgalmas elemzési terepet biztosít a különböző diszciplínák számára. A biztonságpolitika, az Európa-tanulmányok, vagy a nemzetközi kapcsolatok már régóta különböző aspektusokon keresztül vizsgálják a Nyugat-Balkán politikai történéseinek fejlődését. Mindezek mellett az is fontos, hogy ezen országok politikai rendszereit is megismerhessük.

Dr. Ördögh Tibor könyve ebből a szempontból régen várt, és hiánypótló műnek számít a magyar politikatudomány számára.

Braun András az Eötvös Loránd Tudományegyetem Politikatudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, valamint az Antall József Tudásközpont brüsszeli irodájának nemzetközi kapcsolatok referense. E-mail: andrasbraun90@gmail.com

¹ ÖRDÖGH Tibor (2018a): *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.

² Nyugat-balkáni államok csoportjába az alábbi országok tartoznak: Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Albánia.

A könyv Magyarország déli szomszédjainak mutatja be a politikai fejlődését, a Jugoszlávia szétesését követő időszakról kezdődően. A szerző érthetően és világosan ábrázolja, hogy Szlovénia, Horvátország és Szerbia esetében milyen történelmi birodalmak játszottak kulcsszerepet, és milyen hatások érték az egyes államokat, és ezek hogyan formálták a szerb, horvát és szlovén nemzeti identitást. A könyv módszertani különlegessége, hogy a politikai rendszereket összehasonlító politikatudományi szempontrendszer szerint mutatja be. Ez a módszertan lehetővé teszi az olvasó számára azt, hogy megértse a három nemzet politikai rendszereket átszövő hasonlóságait és a különbségeit is.

A szerző nagy alaposággal ismerteti az egykori jugoszláv tagköztársaságok politikai rendszereinek alakulását, és a közös állam szétesését követően a három állam politikai fejlődését mutatja be. Tekintettel arra, hogy elsősorban politikatudományi munkáról van szó, az alábbi területek számítanak az elemzés tárgyának:

1. alkotmányos és kormányzati rendszerek fejlődése;
2. hatalommegosztás viszonya;
3. pártrendszer és törésvonalak alakulása;
4. választási rendszerek és választások;
5. politikai intézmények, úgymint a parlamentek, kormányok és államfők egymáshoz való viszonya.

A könyv egyik legfontosabb érdeme tehát az, hogy nemcsak a politikai rendszereket mutatja be, hanem azok kialakulását és fejlődési irányait is. Mindez lehetővé teszi azt, hogy támpontot adjon mindazoknak, akik tudományos szinten kívánnak a Nyugat-Balkánnal foglalkozni.

A könyv hipotézise

Ördögh Tibor hipotézise szerint Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerei között „több a hasonlóság, mint a különbség”. Ez nagyrészt abból következik, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as szétesését követően a szerbek, a horvátok és a szlovének is közös államban éltek egészen a kilencvenes évek kezdetéig. Nemcsak a háború előszele, hanem már a közös államiság, Jugoszlávia idején is fontos felfogásbeli különbségek mutatkoztak meg Belgrád, Zágráb és Ljubljana között. A kilencvenes évek elején aztán Horvátország és Szlovénia is független államokká váltak, míg Szerbia és Montenegró államszövetsége 2006-ban bomlott fel.³ Érdemes emlékeztetni, hogy ebben az időszakban a Balkánon több „államosodási” folyamat is lezajlott.⁴ A három ország függetlenedését követően mindhárom esetben új politikai intézményrendszer jött létre, amelyek nagyban támaszkodtak a korábbi térségi tradíciókra.

³ A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság felbomlását követően jött létre a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, amelynek Szerbia és Montenegró voltak a tagjai. 2003-ban az államalakulatot átnevezték Szerbia és Montenegróra, amely 2006-ban, Montenegró kiválásával ért véget.

⁴ Ekkor jött létre az önálló Bosznia-Hercegovina, Macedónia és később Koszovó is deklarálta Szerbiától való függetlenségét.

Az intézmények kezdetben egymástól eltérő irányban fejlődtek, majd még is konvergencia követte a divergenciát. Ez utóbbi folyamat még zajlik, és elsősorban az európai integráció egyik fontos hatásának tudható be. Ahogyan a szerző fogalmaz, az országok közötti különbségek „kevésbé relevánsak az országok működése szempontjából”.

Újszerű megközelítés

A komparatív politológia lehetővé teszi a politikai rendszerek és alrendszerek széles spektrumú elemzését, így megismerhetővé válnak a rendszerek közötti különbségek és hasonlóságok. A politikai rendszer intézményi megközelítése mellett azonban újdonságként jelentkezik az, hogy Ördögh Tibor nemcsak az intézményesedési folyamatot (azaz a politikai és alkotmányos rendszerhez köthető intézmények kiépülését) mutatja be, hanem az új demokráciák egyes kihívásait is. A demokrácia minősége szempontjából világos különbség rajzolódik ki az egyes országok között. (Ördögh, 2012)

Szlovénia 2004-ben, a közép-európai országokkal együtt csatlakozott az Európai Unióhoz. Ahogyan az a műből is kiderül, az egykori legfejlettebb jugoszláv tagköztársaságra mint konszolidálódott demokráciára tekinthetünk. Horvátország, amely 2013-ban lett uniós tag, szintén ilyen típusú demokráciának tekinthető. Szerbia e tekintetben lemaradt a két másik államtól, és jelenleg csatlakozási tárgyalásokat folytat az Európai Unióval.

A demokrácia konszolidációja, a stabil intézményrendszer, azok működésének vizsgálata és bemutatása pontos képet ad az elemzett országok demokratizációs folyamatban betöltött helyéről.

Az esetleges különbségek vagy hasonlóságok így nemcsak jobban kimutathatóvá válnak, de egyfajta fejlődési út is kirajzolódik az állam- és intézményi fejlődés tekintetében.

A könyv szerkezete

Ahogyan arra már korábban utalás történt, a balkáni térséggel kapcsolatos egyik automatikus asszociációként a délszláv (1991–1995) és a koszovói (1999) háborúk kerülnek elő. Kevesebb szó esett azonban arról, hogyan működtek e tragikus eseményeket követően az újonnan kialakuló politikai rendszerek és milyen új törésvonalak alakultak ki a politikai aktorok között. Mindhárom országot olyan meghatározó hatások érték, amelyek komoly kihatással voltak a politikai rendszerekre.

Az elemzés időbelisége⁵ ezen okból kifolyólag több szempontból is fontos.

Először is, a kelet-közép-európai demokratizációs folyamatokhoz hasonlóan a Balkánon, így a szocialista Jugoszláviában is ekkor tartották az első többpárti választásokat.⁶ Noha a többpárti átalakulást követően a demokratikus fejlődés eltérő irányokat vett, mégis fontos nyomon követni a három ország Jugoszláviától való elszakadását követő történelmét.

⁵ 1990 és 2016 között több meghatározó folyamat is végbement. Szlovénia és Horvátország független államokká váltak, míg Szerbia elvesztette Montenegrót és Koszovót is. Mindhárom ország legfontosabb külpolitikai prioritásává vált az európai uniós csatlakozás, amelyet Ljubljana és Zágráb már abszolvál. Utóbbi kettő számára a NATO-csatlakozás is fontos biztonsági prioritás volt.

⁶ Még Jugoszlávia keretein belül.

Így megtudhatjuk azt, hogyan alakult a szlovén függetlenség és átmenet miért volt sikeresebb a szlovén demokratikus konszolidáció a horvát és a szerb kísérlethez képest.

Másodszor, képet kapunk arról is, hogy a tudmani Horvátország félelnöki berendezése milyen autoriter elemeket hordott magában, és ez a rendszer hogyan változott meg 2000-ben és végül hogyan stabilizálódott és konszolidálódott ez az új, immáron parlamenti rendszer.

A millennium egyébként Szerbia számára is fontos változásokat hozott. Egy évvel a koszovói háborút követően Slobodan Milošević rezsimje válságba került, és a vezetőt Vojislav Koštunica váltotta a szövetségi elnöki székben. Ezt követően indulhatott el a tényleges demokratikus átalakulás (vagy ahogyan a szerző fogalmaz, rendszerváltás) Szerbiában, amelynek konszolidációs folyamata a mai napig zajlik. A szerb demokratikus átmenetet azonban több tragikus esemény, mint például a reformer miniszterelnök Zoran Đinđić meggyilkolása, vagy Koszovó elszakadása körül kialakult politikai válság is beárnyékolta. (Ördögh, 2018b)

Ördögh Tibor objektív elemzésének köszönhetően a demokratizálódás sikereit és „buktatóit” is alkalmunk van részleteiben megismerni.

Ezen történések hátterét és összefüggéseit a könyv kilenc fejezetben tárgyalja. Az összehasonlító módszertannak köszönhetően e bonyolult szálak megérthetővé, követhetővé válnak. Az első két fejezet mutatja be az államok alkotmányos és kormányzati rendszerét, kitérve a történelmi alapokra. A könyv középső harmada foglalkozik a párt- és választási rendszerekkel. Végül az utolsó három fejezet tárgyalja részletesen az intézményrendszert: az olvasó teljes képet kaphat a törvényhozás munkájáról, a kormányzati rendszerről, valamint a végrehajtói hatalmi ág működéséről is.

Tekintettel arra, hogy az Európai Unió mindinkább szigorodó csatlakozási feltételei megkívánják a stabil demokratikus és intézményi működést, a könyv nemcsak regionális elemzést ad, de fontos háttéranyagként szolgálhat mindazok számára is, akik a balkáni térséget európai uniós csatlakozási kontextusban vizsgálják.

Felhasznált irodalom

- ÖRDÖGH Tibor (2012): Politikai hatalommegosztás és ellensúlyok a Balkánon, különös tekintettel Szerbia, Horvátország és Szlovénia intézményrendszerére. In KONCZ István – NAGY Edit szerk.: *Nemzedékek együttműködése a tudományban*. PEME IV. PhD-konferencia, Budapest, Magyarország: Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület. 32–42.
- ÖRDÖGH Tibor (2018a): *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- ÖRDÖGH Tibor (2018b): Szerbia mint konszolidált demokrácia? *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. évf. 1-2. sz. 23–40.

Kovács Olivér

A kritikai gondolkodás legyen örök

Csaba László: *Válság, Gazdaság, Világ. Adalékok Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988-2018)* című könyv bemutatása¹

Long Live Critical Thinking

Book Review of László Csaba's *Crisis, Economy, World. An Addendum to Three Decades of Economic History in Central Europe (1988–2018)*

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások kapcsán tízmilliók tettek hitet amellett, hogy azokat az Egyesült Államok 43. elnöke és kormánya szervezte meg. Az Egyesült Államokban végezték el azt a felmérést is, amely arra volt kíváncsi, hogy a válaszadók szerint a leggazdagabb 20% vajon hány százalékát birtokolja az összvagyonnak és hogy egyébként mennyit tartanának elfogadhatónak. Tippjük szerint a leggazdagabbak az összvagyon 60%-ával rendelkeznek, és olyan 30-35%-ot tartanának méltányolhatónak (Starmans et al., 2017). A valóságban viszont a leggazdagabb 20% az összvagyon közel 85%-át (!) birtokolja. A valóságról alkotott képünk tehát teljesen téves is lehet. Így van ez a társadalmi-gazdasági folyamatok terén is, s óriási a felelőssége a tudós értelmiségnek, hogy képes legyen tisztább képet adni arról: mi is történik valójában, különösen a 2008/2009-es pénzügyi majd reálgazdasági válság tapasztalatainak fényében. A közgazdaságtudományi irodalomban számos kötet látott napvilágot e tárgykörben az elmúlt években, de legtöbbjük kapcsán a recenzens nem tudna többet mondani annál, minthogy: „Őszintén mondhatom, ez a könyv megállja a helyét a polcon a többi mellett.” Viszont, akadnak néha olyan könyvek is, amelyeket valóban érdemes a polcról leemelni, mi több, megszívlelni a benne foglaltakat, mert azok a tudható ismeretek jól szerkesztett tárgyalásán át izgalmas és releváns kérdések megválaszolására vállalkoznak. Ilyen könyv Csaba László új

Kovács Olivér, tudományos főmunkatárs, ICEG European Center; Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Intézet. E-mail: Kovacs.Oliver.Istvan@uni-nke.hu; web: <http://oliverkovacs.com>

¹ Az írás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4-NKE-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

kötete is, amely Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéről ad nagyotált ügy, hogy közben nagy kérdésekre ad – a tudósemberhez méltó – óvatos és mégis újszerűnek ható válaszokat.

A kötet központi kérdése, hogy térségünk mennyire zárkózott fel a Nyugathoz az elmúlt három évtizedben és eközben a pályafüggőség és pályateremtés aránya hogyan is alakult. Bevezetőjében utal arra a torz valóságképre, amely újabban széles körben megfigyelt jelenséggé vált a fejlett világban. Fontos állítása, hogy a parancsgazdaság-piacgazdaság kettőse mellé felsorakozik egy hibrid modell. Ez a modell viszont képes lehet a valóságot is átszabni. Csaba László kutatási kérdései alapvetően a következők: 1. Igaz-e, hogy a kilencvenes évtizedben a piacositás, valamint a gazdasági és a politikai szabad verseny túlfutott az optimumon, és – a 2008–2009-es globális pénzügyi válság által föl-erősítve – egyfajta természetes következménynek tekinthető az inga visszalendülése? 2. Igaz-e ezért, hogy voltaképp a történelem bosszúját éljük napjainkban, a harmincas években kialakult, majd a kommunista modernizációs kísérlet és a szovjetizálódás megszakította „természetes pályára történt visszatérés” tanúi lennénk? 3. Hogy a világ megváltozása miként is hatott, vajon a mobilalkalmazásokra épülő negyedik ipari forradalom, ami egyebek közt elmosza a virtualitás és az anyagi valóság közti határvonalat, a világháló teremtette és ma már választási eredményeket is alakító társadalmi, kommunikációs tér, a közösségi média és a jórészt különféle középosztályokból álló szabadidős és szolgáltató társadalom mennyire enged teret az autoriter megoldásoknak? Három országcsoportra koncentrálna (Közép-Európa és a Baltikum, Délkelet-Európa, és a szovjet utódállamok, a Független Államok Közössége) három időszak történésein keresztül mutat rá arra, hogy a kedvező világ gazdasági klíma ellenére csak kisszámú szereplő az, amely a felzárkózást meg tudta támogatni; a kihívásokra modellértékűnek tekinthető három válaszreakció született (központosítás, megszorítások és piacositás, valamint liberális piacgazdaság költségvetési lanyhasággal). A szerző szerint ki kell hangsúlyozni azt a gazdaságtörténeti tapasztalást, hogy az átalakulást és a felzárkózást támogató reformok is tapasztalati jóságok, a reformpártiságnak ott és csak akkor lett keletje, ha közülük már érezhetően termőre fordult valami (31. o.).

A II. rész – amely az *Előzmények: összeomlás, remények és fordított tervezés* fejezetcímet kapta – alapvetően a többdimenziós átalakulás folyamatoként elhíresült SLIP-stratégiát mutatja be, és amellet érvel, hogy az egy igazolhatóan jólét- és versenyképesség-növelő, hatékonyságjavító csomag volt. A recenzens meglátása szerint a leírtak csak újból nyomatékositják – a könyvben is másutt idézett – Jánossy Ferenc felfogásának időtállóságát, vagyis, hogy a társadalmi-gazdasági rendszer olyan, mint egy kifeszített háló, amelyet csak és akkor lehet magasabbra emelni, ha több ponton fogjuk azt meg, azaz több területre kell a gazdaságpolitikának is fókuszálnia. A fejezet egyik fontos üzenete, hogy a történelmileg is egyedinek tekinthető átalakulás mérlegének felállításakor tekintettel kell lennünk arra, hogy a kommunista tömb nagyon is heterogén volt, illetve hogy a lejtőn lefelé menő szekér megállítása is eredmény (40. o.). A versenyképesség nyelven ez azt jelenti, hogy annak pusztá megőrzése is folyamatos erőfeszítést igényel, vagyis a lejtőn való egy helyben állás sem könnyű feladat, *felfelé a lejtőn* pedig pláne nem egy Királyhegyi Pál-féle könnyed vígjáték.

A III. rész adja a négy modellértékűnek tekintett ország mini-esettanulmányait. A lengyel esetből felfejthető egyik központi gondolat, hogy Lengyelország sikeresen eljutott

a piacgazdaságig, de teljesítménye alulmúlta a várakozásokat, így a folyamat társadalmi elfogadottsága korlátozott maradt. A keletnémet eset a várt gazdasági csoda elmaradását húzza alá, míg a bemutatott orosz példa arra int mindannyiunkat, hogy a történelmileg lemaradó rendszerek életképességét nem szabad alábecsülni. A magyar esettel pedig már annak szemléltetésére vállalkozik a szerző, hogy az átalakulás éltanulójaként emlegetett országban a legélesebb a szakadék a reálteljesítmény és a társadalmi percepciók között. A IV. rész – *Az Európai Unió mint választóvonal* – fontos megállapításokat tartalmaz, amelyek közül csak azt emelnénk ki, hogy ahol az uniós tagság nem volt belátható távolságban, ott a csatlakozás előtt sem látunk komoly reformokat, a csatlakozás után pedig az eszméken és értékeken alapuló belső elköteleződés volt és maradt az előbbre jutás, a felzárkózást megtámogató reformok valódi hajtómotorja.

Az V. rész az 1999 és 2008 közti elszalasztott lehetőségek évtizedével foglalkozik. E kivételesen kedvező időszaktól a szakma azt remélte volna, hogy az országok fogékonyabbak a konvergenciafolyamatot felgyorsító és életképesebbé tevő reformokra. Csaba László hat mozzanatsoportot sorol fel, amelyekkel a tekintett periódus szokatlanul békés jellegét magyarázza. Ám, ahogy az a történelemben lenni szokott, az örömből is meggyűlt, hiszen voltak „*kevésbé látványos, de annál veszélyesebb*” (88. o.) elemek. A szerző rámutat, hogy nem a régi és új tagállamok közt alakult ki törésvonal, hanem a belső döntéshozói (és persze társadalmi) elköteleződéssel megáldott országok és a reformokkal kapcsolatosan csak amolyan állelkesültséget árasztó országok között (például az önarcképét álságosan kontúrozó Görögország, de ide sorolható Franciaország, Olaszország, Portugália, Szlovénia, Belgium, Horvátország és Magyarország is). Mit is jelent mindez? Egyfelől azt, hogy működhet is az európai integráció modellje. Másfelől pedig azt, hogy nem működött kényszerzubbonyként az euró sem – emeli ki Csaba László. Had emlékeztessünk ezen a ponton arra a pszichológiai felismerésre, amely úgy tűnik időtállóan bizonyul: a társadalom java része mindig aszerint ítél meg egy adott szakpolitikát (így integrációs törekvést és folyamatgyűttest), hogy az jó vagy rossz eredményre vezetett, és nem pedig az alapján, hogy az adott szakpolitikai módszerek és elgondolások a folyamat legelején racionálisnak hatottak-e. A Gazdasági és Monetáris Unió (GMU), és egyáltalán az integráció kapcsán még arra térnénk ki, hogy gyakran sajnos az a nélkülözhetetlen, ami látszólag fölösleges: A GMU fenntartható működéséhez lehet ugyan (a recenzens meggyőződése szerint kell is) intézményi változtatásokat eszközölni, de ami valójában a legszükségesebb volna az egy európai attitűd, az európai sorsközösségtudat megléte, s megerősítése.

A VI. rész mini országtanulmányai lényegében annak a kulcsgondolatnak az illusztrálására szolgálnak, hogy a rendszerváltoztatás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás pályabefolyásoló ereje az 1999-2008-as időszakban meggyengült. Németország kapcsán azt a kérdést járja körül, hogy mi lehetett az oka a keleti országrész lemerevedésének, holott elvileg a fejlődéshez minden készen állt. Oroszország esetén az érdekelte a szerzőt, hogy miért is lehetett szükségzerűnek gondolni a centralizációt, mint az oligarchikus kapitalizmus meghaladásának útját, illetve hogy miért is lett „több mint kormányváltás, kevesebb mint rendszerváltás” (107. o.) Vlagyimir Putyin színre lépése. Emlékszünk, Putyin alig pár hónap leforgása alatt – a csecsen incidensek után – lett országosan is ismert és támogatott az orosz társadalomban. A recenzens számára a fejezet külön érdeme, hogy a mélyre ásó szellemi erőfeszítésekkel hadilábon álló munkákból tájékozódó Olvasó számára megvilágítja: valójában sosem vezérelte Putyint Oroszország gazdasági

megerősítésének óhaja, sokkal inkább törekedett a politikai hatalom megerősítésére. Arra, hogy Oroszország szemmagasságba kerüljön ellenfeleivel, s meghatározó szereplője legyen a világ színpadának. A modernizációs hiányok ellenére – dacára a társadalmi várakozásoknak és a komoly költségvetési többleteknek – Oroszországban nem jelent meg e hiányosságok felszámolásának érzékelhető jele – mutat rá a szerző. Például, ismeretes volt előttük (Degtyar', 2012), hogy milyen nyugdíjreform mentén haladhatnának előre, lépni csak a növekvő nyersanyagárak érája után léptek; az elmúlt évszázad tudományos felfedezései közül néhányat orosz tudósok jegyeznek, aminek alapján egy több lábón álló, versenyképes termékek előállítására képes, magas technológiatartalmú orosz gazdaság képe lebeg előttünk – számos területen komoly importfüggés figyelhető (Ksenofontov–Polzikov, 2018) –, de ez épp oly fikció, mint Shangri-La volt James Hilton regényében. Csaba László ezután a lengyel átalakulás szakaszait vázolja, annak törésszerű jellegét és a reformálhatóság viszonyát bontja ki. A lengyel út valójában azt példázza, hogy az óvatos, gyakorlatilag „unalomig ortodox” (114. o.) gazdaságpolitika eredményes lehet, de inkább csak rövid távon. A szerző is utal a mélyebb szerkezeti reformok elmulasztásával előálló problémákra, arra, hogy a lassú és kis lépések politikája nem lehet a kibontakozás útja. Az egykori legendás demokratikus ellenzéki gondolkodó, Adam Michnik még úgy tartotta, hogy a kommunizmusban az a legrosszabb, ami utána jön; valószínűleg igaza volt, hiszen ma a tényeket, a demokratikus értékeket preferáló gondolkodást kezdi ki a rabiátus, az Európai Uniót olykor „képzeltbeli közösségnek” tekintő nacionalista felfogás.² És bár a magyarországi fejlemények ismertek a legjobban a hazai olvasóközönség előtt, a szerző újszerű narratívát ad és rámutat: az ország jó két évtizeden át nem tett mást, minthogy a közepes fejlettség csapdájá felé menetelt a szinte mindent átlúgozó és a reformokat semlegesítő politikai (és olykor szakmai) megosztottság okán.

A VII. rész már az elemzés által vizsgált harmadik évtized új világgazdasági korszakváltásáról szól. A fejezet fontos tételmondata, hogy az átalakuló országok gazdasági teljesítményét és jövőbeli kilátásait múltbéli mércék alapján szinte lehetetlen megítélni a bizonytalanság új korszakában. Ez a narratíva némileg emlékeztetheti a szakértő olvasót Saskia Sassen (2000) munkásságára az elvesztett kontroll kapcsán, vagy Akerlof és Shiller (2009) gondolatára, miszerint ma már a mesterségesen felépített sztorik nem is a tényeket magyarázzák, hanem azok maguk válnak tényjellegűvé. Ugyanakkor szerzőnk a válság óta főlhalmozott ismeret és tapasztalat birtokában az elemzés újabb rétegébe képes kalauzolni. Fővillantja a pénzügyi megrázkódtatás tapasztalatait, nem mellőzve az EU, illetve a modellértékűnek tartott négy ország aspektusát. Sajnálatos módon a pénzügyi válságok komplex tanulmányozásával csak szőr mentén találkozhatunk a főáramú közgazdaságtudományban – jegyzi meg Csaba László. A szerző egyébként sokakkal ellentétben már a 2008-as válság kitörését követő első évben is azt javasolta (Csaba, 2009), hogy a közgazdaságtudomány alapvető finomhangolásra szorul. Mindebből pedig egyenesen következik ama törekvése, hogy a pénzügyi válságok patológiáját adó saját válságmodelljét, illetve a kivédhetetlen válságok pusztító hatásainak mérséklését lehetővé tevő szabályozási következtetéseit is az Olvasó elé tárja (131–141. o.).

² Utalunk itt a lengyel államfő, Andrzej Duda kijelentésére. Elérhető: <https://emerging-europe.com/news/polish-president-launches-attack-on-eus-false-community/> (Letöltés dátuma: 2019. 02. 18.)

A 2008–2009. évi válság és annak utóéletének értelmezésére eztán kerül sor. Ebből pedig kitetszik, hogy miképp a szervezetbe bevitt szénhidrátok sem képesek tartósan és mellékhatások nélkül megemelni a szerotonin szintet (boldogság érzetet), úgy a kezdeti laza monetáris és költségvetési politikák által megtestesített válságkezelés sem alapozott meg örömteli évtizedet, hisz annak is voltak – és a mai napig vannak – súlyos következményei (például mondani sem kell, hogy a magasabb háztartási- és/vagy vállalati, illetve külső eladósodás fenntarthatatlan és a Tennessee Ernie klasszikus dalának sorát juttatják eszünkbe: „*You load sixteen tons, what do you get? Another day older and deeper in debt*”). A gazdaságpolitikának torzító hatása volt – húzza alá Csaba László. Vagyis a történelmi pályafüggőséggel operáló megközelítések magyarázó ereje egyre vérszegényebb. A szerző ugyan konkrétan nem tér ki arra – bár effajta nagyotól felvázolása közben nem is elvárta –, hogy az OECD-országokban a gazdaságpolitikai hatáskör alá eső adórendszerek progresszivitása tudatos cselekvések sorozatának eredményeképpen fokozatosan és látványosan csökkent az elmúlt évtizedekben, holott ez a fejlemény – a pénzügyi rendszer szabályozatlanságával együtt – nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a pénzügyi szektor a reálgazdaságon túlterjeszkedve önmagából élő pénzügyi kaszinóvá válhasson; ahhoz, hogy a tőkéből származó jövedelemrész exponenciálisan emelkedhessen a munkából származó jövedelemrész kárára; végső soron ahhoz, hogy az egyenlőtlenségek krónikusan növekedhessenek minekutána a nacionalista és populista nézetek súlya rekord szintekre emelkedett. A lényeg, hogy a Csaba László által aláhúzott gazdaságpolitikai befolyás igen is hatott és a pályafüggőségre építő magyarázatok ázsiója ma már nagyon alacsony.

A VIII. rész (*Új utakon – Az Európai Unió: válság és megújulás*) egy kérdést jár körül: járt-e az EU-tagság olyan mértékű gazdasági előnyökkel és politikai-intézményi, valamint általános civilizációs hatással, amely a vizsgált térség választónak túlnyomó többségét lenyűgözte volna. A GMU nemcsak a maastrichti kritériumokat jelenti, a GMU egy filozófia – figyelmeztet a szerző. S mint olyan, egyfajta sorsközösségi tudatot feltételezne a tagországoktól, ami azonban – ahogy korábban utaltunk rá – hiánycikk. A válságkezelő mechanizmusokat és lépéseket kellően tárgyilagosan és kritikusan mutatja be. Esetleg annyi kiegészítés tehető, hogy példának okáért az állandó válságkezelő Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM) funkcióját át lehetne gondolni: válság híján is bevethetővé lehetne formálni olyanok számára, akik – a szerző által többször említett erős belső elköteleződést – hitet tettek komoly gazdaságpolitikai reformok megindítása és végrehajtása mellett, ugyanakkor megindításukhoz kell a nem várt következményeket csillapítani tudó addicionális puffer. A fejezet végére világossá válik, hogy nem bízhatunk sem az önálló nemzetépítésnek, sem a felszínes európai integrációnak az életképességében: a valódi fejlődés ezek szerves együttesét követeli meg.

A IX. rész a válságkezelés örökségével és a kialakuló új normalitással foglalkozik. A szerző meggyőzően mutat rá az euró értelmét alapjaiban megkérdőjelező vélemények hibáira, számba veszi az európai integráció, pontosabban pedig az euró bevezetésének előnyeit, illetve prezentálja az Európai Unióban a 2007-et követő évtizedben megfigyelhető alapvető átrendeződést. Megállapítja, hogy „az unión belül végbement nagy ívű változások túlnyomó része vagy kifejezetten előnyös volt az EU új tagállamai számára, vagy legalább nem akadályozta” a hatékonyabb gazdaságpolitikák kimunkálását (196. o.). Tegyük hozzá rögvést – ahogy a szerző is megteszi –, a kihívások láncolatához történő alkalmazkodás továbbra is házi feladat maradt.

A X. rész már a világgazdasági folyamatokat és európai fejleményeket ismerve azt vizsgálja, hogy a négy ország miben és miként lépett előre (ha lépett). A következő izgalmas kérdések izgatják a szerzőt: mitől lett sikeres a német gazdaságpolitika, amely lényegében őrizkedett az újításoktól; miért ütötte fel a fejét a tunyaság a lengyel gazdaságban a kezdeti sikerek után; miért vált katonáállammá a kilencvenes években még jószerivel a „normális” ország célját követő Oroszország; és miért lehet versenyképességi vesztes az a Magyarország, melynek kormánya 2010 óta deklarált céljait rendre elérte? A XI. rész teszi fel a „Miért maradt el a gazdasági csoda a szovjet birodalom bukása után?” kérdést. Ennek megválaszolása persze meglehetősen kockázatos vállalkozás, és mégis, az Olvasó szeme előtt sorakoznak azok a komplex kölcsönhatások, amelyek az innovációs dinamizmus szempontjából mindenképpen tanulmányozandóak és a magyarázat építő kockáiként szolgálhatnak. A zárszóban megfogalmazott gazdaságelméleti és történet-tudományi megállapítások – amelyeknek a véleményezésére az Olvasónak magának kell vállalkoznia – értékes adalékok a világ és konkrétan Európa történései iránt fogékony és érdeklődő Olvasó számára.

Összességében elmondható, hogy e könyvvel mind az összkép, mind a részletek tekintetében új meglátásokkal gazdagítja Csaba László a tudományt. A műből a recenzens által kiolvasható legfontosabbnak vélt három üzenet a következő. Először, *minden másképp is lehet*, komplexitásból következő kritikus instabilitást mutat minden szilárdnak gondolt szisztéma. Sokáig azt hittük, irreverzibilitások korát éljük (piacgazdaság és parlamentáris demokrácia térnyerése), kiderült, hogy visszarendeződhet. Másodsor, *a klikkek véderejét kereső önállótlanossággal párosuló belső indíttatás nélküliség inkább csak a kárhozát útja, s nem pedig a társadalmi-gazdasági fejlődésé és felzárkózásé*. Nincs olyan, hogy „európai gazdaságpolitika” (91. o.), gazdasági stratégia területén még mindig nagy az autonómia, minden tagállam a maga szerencséjének a kovácsa. Harmadsor, *a több anomália adott esetben nem vissza, hanem előrefele visz*. A kötetből kitént, hogy a „békés” időszakok reformapályt valószínűsítene, miközben viszont krónikus instabilitások képződhetnek. A mai európai demokratikus berendezkedésre megőrzendő, sőt továbbfejlesztendő értéként tekintő tagországokban eddig nem jött létre olyan intézmény (mechanizmus), amely a kihívások láncolatát, a krónikus instabilitásokat felfejtse, számba vegye és szembesítse velük a politikacsinálókat. A kötetben bemutatottak szerint is bizton hihetünk az anomáliák fokozódásában, a következő válságban, de a fenntartható társadalmi, gazdasági- és környezeti fejlődés szükségszerű előmozdításában is, épp ezért optimizmusunk e tekintetben megőrizzzük.

Anekdóták szerint annak idején a Szovjetunióban a Központi Bizottság ülésein mindig annak lehetett igaza, aki ülés előtt a honvédelmi miniszterrel együtt ment ki toalettre. Az Európai Unióban – ahogy Csaba László könyve is hangsúlyozza – létrejött egy valóságos közösség, amely lassan, döcögösen, de mégiscsak *együtt* keresi a maga igazát a követendő megoldásokban. Jelen kötet forgatása mindenki számára hasznos lehet, mert nemcsak tudományt, de szemléletet is ad. Annak a szemléletét, hogy a felhalmozódó újabb ismeretek és tapasztalások birtokában érdemes időnként szakszerű leltárt készítenünk arról, hogy mi is folyik a gazdaságban, a válságokat elkerülni képtelen világban, hiszen minden másképp is lehet. Vagyis, nem szabad hagyni, hogy az alapvetések kánonja elkápráztasson. A kritikai gondolkodás legyen örök.

Felhasznált irodalom

- AKERLOF, George – SHILLER, Robert J. (2009): *Animal Spirits How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton, Princeton University Press.
- CSABA, László (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DEGTYAR', L. Serafimovna (2012): Pension Reforms in Developed Countries: The Latest Tendencies and Conclusions for Russia. *Studies on Russian Economic Development*, Vol. 23, No. 2. 181–187. DOI: <https://doi.org/10.1134/S1075700712020049>
- KSENOFONTOV, Mikhail Yuryevich – POLZIKOV, Dimitrij Aleksandrovich (2018): Retrospective Structural Shifts in the Russian Economy. *Studies on Russian Economic Development*, Vol. 29, No. 6. 625–636. DOI: <https://doi.org/10.1134/S1075700718060084>
- SASSEN, Saskia (2000): *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Budapest, Helikon.
- STARMANS, Christina – SHESKIN, Mark – BLOOM, Paul (2017): Why People Prefer Unequal Societies. *Nature Human Behaviour*, Vol. 1, No. 0082. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0082>

Internetes forrás

<https://emerging-europe.com/news/polish-president-launches-attack-on-eus-false-community/> (Letöltés dátuma: 2019. 02. 18.)

Kollárik Ferenc – Nemes Zsófia

A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolájának Első Nemzetközi PhD-konferenciája

**“1st International PhD Conference of the
International Multidisciplinary Doctoral School
of Corvinus University of Budapest”**

Budapest, 2019. május 31.

A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolája (BCE NKDI) 2019. május 31-én rendezte meg első nemzetközi PhD-konferenciáját (1st International PhD Conference of the International Multidisciplinary Doctoral School) a Pallas Athéné Domus Educationis (PADE), valamint a Pallas Athéné Innovációs és Geopolitikai Alapítvány (PAIGEO) támogatásával. Az egynapos rendezvény helyszínül a patinás oktatási, tudományos és kulturális központ, a Bölcs Vár (House of Wisdom) szolgált, amely az egykori budai városháza épületében található. Az eseményt dr. Dubéczki Zoltán, a Magyar Nemzeti Bank elnöki főtanácsadója nyitotta meg.

A konferencia a tágabban vett nemzetközi kapcsolatok témáival (geopolitika, világ-gazdaság, biztonsági tanulmányok) foglalkozott. A rendezvény egyik legfőbb célkitűzése az volt, hogy közös platformot teremtsen a doktoranduszok, a témavezetők és az oktatók számára a megismerkedésre, valamint a multidiszciplináris tudás megosztására, elősegítve ezzel a PhD-hallgatók doktori cselekményeit. Ennek megfelelően különböző felsőoktatási

Kollárik Ferenc egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Intézet; PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, Világgazdasági alprogram. E-mail: Kollarik.Ferenc@uni-nke.hu

Nemes Zsófia PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, Geopolitikai alprogram. E-mail: zsofia.nemes@stud.uni-corvinus.hu

intézmények hallgatói és oktatói is részt vettek az eseményen, az előadó PhD-hallgatók között az NKMDI mellett a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, a Soproni Egyetem, illetve a Szent István Egyetem Doktori Iskoláinak hallgatói is szerepeltek.

A konferencián mintegy 85 vendég jelent meg, akik összesen nyolc – négy párhuzamos délelőtti, valamint négy párhuzamos délutáni – tematikus szekcióülésein vehettek részt. Ezek többek között a környezeti fenntarthatóság, az aktuális globális és regionális gazdasági kihívások, geopolitikai folyamatok, valamint a fejlődő országok világgazdasági/világpolitikai pozíciójának kérdéseivel foglalkoztak. Az előadások témái tehát a nemzetközi kapcsolatok rendkívül széles spektrumát ölelték át, ami nagyszerű lehetőséget kínált a különböző területek, aldiszciplínák és nézőpontok szakmai ütköztetésére. A rendezvényen 37, egyenként körülbelül 15 perces prezentáció hangzott el, amelyeket beszélgetés, illetve szakmai vita követett, a szekcióelnökök levezetésével. Az egyes szekciókat az adott témakörökben jártas, szakmailag felkészült egyetemi oktatók elnökölték és moderálták.

A délelőtti szekciók (1–4.) közül az első Ázsia geopolitikai és gazdasági kihívásaival („Geopolitical and economic challenges of Asia”) foglalkozott. Az előadások érintették Oroszország szerepét és érdekeit Közép-Ázsiában, a kínai közvetlentőke-befektetéseket, az „Egy Övezet, Egy Út” kezdeményezés politikai kockázatait, az Európai Unió (EU) és Dél-Korea közötti szabadkereskedelmi megállapodást, valamint az EU-nak Kína külföldi közvetlentőke-befektetési tevékenységére adott reakcióját.

A második szekció témaköre kifejezetten a neo-ottománizmus koncepcióját („The concept of Neo-Ottomanism”) foglalta magába, amelyet az előadók különféle aspektusból közelítettek meg. Ezek közé tartozott Törökország puha érdekérvényesítő képessége (soft power) a balkáni országok relációjában, a kemény érdekérvényesítő képesség (hard power) alkalmazása geopolitikai kihívások elhárításában, a török külpolitika áttekintése 2000-től napjainkig, illetve a török–EU viszony alakulása a neo-ottománizmus tükrében.

A harmadik szekció a fenntarthatóság, valamint a környezeti kihívások problémakörét célozta („Sustainability and environmental challenges”), ahol az előadók a trendekkel, a növekedés fenntarthatóságának mérésével, a körkörös (körforgásos) gazdaság szerepével és jelentőségével, valamint a megújuló energiákkal kapcsolatos prezentációkat mutattak be.

A negyedik szekció a világgazdaság monetáris átalakulására fókuszált („Financial and monetary transformation of world economy”). A prezentációk a bankrendszer jövőbeli átalakulásának geopolitikai aspektusaival, az állami vállalatok előtti akadályokkal, illetve az Európai Fiskális Unió kérdéseivel és integrációelméleti összefüggéseivel foglalkoztak.

A délelőtti szekcióülések lezárását követő egyórás szünet jó lehetőséget kínált a résztvevők számára az előadások megvitatására, informális beszélgetésekre, továbbá a hallgatók és oktatók közötti kapcsolatépítésre.

A délutáni szekciókban (5–8.) további érdekes témákkal és prezentációkkal ismerkedhettek meg az előadók és az érdeklődők. Az ötödik szekció a konfliktus- és válságkezelés humanitárius összefüggéseinek témakörét ölelte fel („Crisis and conflict management from a humanitarian point of view”). Az előadások foglalkoztak a németországi török migrációs helyzettel, a Libanonban jelenlévő szíriai menekültválsággal, az EU-ba irányuló embercsempészettel, az EU–török egyezményrel, valamint az úgynevezett negatív béke mérésének kérdéseivel Jemen kapcsán.

A hatodik szekció („Geopolitics and spatial planning”) fókuszában kifejezetten geopolitikai témájú prezentációk álltak. A szekció legnagyobb hozzáadott értékét a sokszínűség jelentette, ugyanis hazai és nemzetközi vonatkozású témák egyaránt megvitatásra kerültek. Szó volt többek között a magyarországi térbeli-területi tervezés és a fejlesztéspolitika új perspektíváiról, a globális dimenziót pedig a Norvégia és Olaszország geopolitikai stratégiáit és kihívásait bemutató előadások jelenítették meg.

A hetedik szekció („New perspectives for developing countries in world politics”) a fejlődő országok világpolitikában betöltött szerepét tűzte napirendre. Az előadások a világ szinte mindegyik felemelkedő régióját érintették különféle kérdésekben. Szó esett Latin-Amerika hozzájárulásáról a nukleáris non-proliferációs rezsimhez, a brazil–magyar kapcsolatokról, a kormányzás teljesítményéről Ghánában, az EU és Líbia közötti viszonyról, valamint a Dél-afrikai Köztársaság helyzetéről.

Végezetül, a nyolcadik szekció („New approaches of economic growth”) a gazdasági növekedés új megközelítéseit tárgyalta, kifejezetten komplex, multidiszciplináris aspektusból – megvizsgálva a közgazdaságtan és a politikatudomány, illetve a nemzetközi kapcsolatok kurrens elméleteit. Az elhangzott prezentációk országmenedzsmenttel, az úgynevezett politikai marketing kérdéseivel, valamint a politikai intézményrendszer és az országok kockázati besorolása közötti korrelációkkal foglalkoztak.

A konferencián prezentáló hallgatók által készített tanulmányok (kibővített absztraktok) 2019 nyarán jelennek meg a rendezvény Tudományos Bizottsága által szakmailag elbírált, lektorált konferencia kötetben.

Az eseményt a szervezők hagyományteremtő szándékkal hívták életre, ami azt jelenti, hogy a tervek szerint a 2020/21-es tanév tavaszán – valamint a továbbiakban is – folytatódni fog a konferenciasorozat egy újabb, szintén kifejezetten doktoranduszok számára rendezendő szakmai találkozóval – remélhetőleg még az ideinél is nagyobb létszám mellett.

Felhívás az *Európai Tükör* című folyóiratban való közlésre

Az *Európai Tükör* című társadalomtudományi folyóirat szerkesztősége ezúton szeretné felhívni leendő szerzői figyelmét, hogy szívesen fogad tanulmányokat magyar és – külön-számokhoz kapcsolódóan – angol nyelven.

A folyóirat a 2000-es években az európai tanulmányok egyik meghatározó szakmai fóruma volt. A Külügyminisztérium által alapított lap 2017-től a Nemzeti Közzolgálati Egyetem gondozásában jelenik meg. A folyóiratot elméleti és gyakorlati szakemberekből, valamint tudományos kutatókból álló, független szerkesztőbizottság szerkeszti, akik személyükben is garanciái a folyóirat tudományos és szakmai autonómiájának. A szerkesztőbizottság célja, hogy az *Európai Tükör* a hazai Európa-tanulmányok tudományterület színvonalas, lektorált szakmai folyóirata legyen.

A folyóirat új profilja a szélesebb értelemben vett Európa-tanulmányokat (az állam- és jogtudományt, a politikatudományt, a közgazdaságtudományt, a közigazgatás-tudományt, a szociológiát és a további társadalomtudományokat) tükrözi, tehát erőteljesen multidiszciplináris megközelítésű. Olvasói és szerzői célcsoportjába a jogászok, a politológusok, az ágazati szakértők, a közgazdászok és az egyéb társadalomtudományi diszciplínák művelői tartoznak.

Az *Európai Tükör* küldetése olyan tudományos elemzések, szakpolitikai állásfoglalások és javaslatok, valamint könyvszemlék közlése, amelyek a fenti, sokszínű olvasói közönség érdeklődésére számot tarthatnak. A folyóirat célkitűzése, hogy egyszerre legyen az Európa-tanulmányok multidiszciplináris tudományterületen a legjelentősebb tudományos kutatási eredmények közlője, és a hazai döntéshozók számára stratégiai, szakpolitikai javaslatok megjelentetője is. A folyóiratban az Európai Unió Bírósága döntéseinek elemzése kiemelt figyelmet kap. Ennek megfelelően a folyóiratban többféle műfajhoz tartozó elméleti (academic) és gyakorlati (professional) fókuszú írásoknak is teret engedünk. A folyóirat küldetésének része a hazai közvélemény formálása, úgy, hogy a vélemények és nézetek lehető legszélesebb spektrumát közli, teret engedve a tudományos és szakmai vitának, felvállalva a szerzők közötti vélemény- és nézetkülönbségeket.

A folyóirat kizárólag olyan első közlésre beküldött dolgozatokat közöl, amelyek a lap küldetéséhez igazodó tudományterületekhez tartoznak. A kéziratok között szívesen látunk tanulmányokat, elemzéseket, esszéket és recenziókat, amelyek a lap valamely rovatába (Tanulmány, Szakpolitikai gyorsjelentés, Jogeset, Vélemény, Könyvismertetés) illeszkednek. Ehhez kapcsolódóan szeretnénk felhívni leendő szerzőink figyelmét, hogy a kéziratok elkészítéséhez szerzői útmutatót készítetünk, amelyet kérésre rendelkezésre bocsátunk. A kéziratokat az europaitukor@uni-nke.hu e-mail-címre várjuk.

A szerkesztőség nevében tisztelettel:

Pásztor Szabolcs
felelős szerkesztő

EURÓPAI
TUKOR

EUROPEAN
MIRROR

